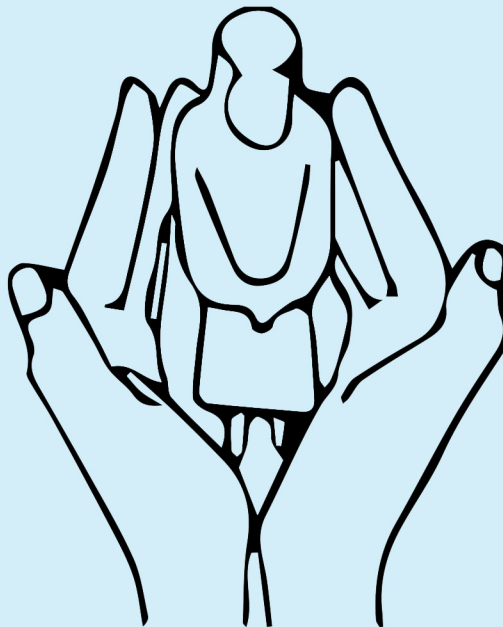

Департамент культури і туризму
Харківської обласної державної адміністрації
ОКЗ «ХАРКІВСЬКИЙ НАУКОВО-МЕТОДИЧНИЙ ЦЕНТР
ОХОРОНИ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ»
Центр краєзнавства імені академіка П. Т. Тронька
ДП "Науково-дослідний центр "Охоронна археологічна служба України"
Інституту археології НАН України
ВГО «Спілка археологів України»

ТЕЗИ ДОПОВІДЕЙ ДО
XXV МІЖНАРОДНОЇ НАУКОВОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ
«СЛОБОЖАНСЬКІ ЧИТАННЯ»

**Департамент культури і туризму
Харківської обласної державної адміністрації
ОКЗ «ХАРКІВСЬКИЙ НАУКОВО-МЕТОДИЧНИЙ ЦЕНТР
ОХОРОНИ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ»
Центр краєзнавства імені академіка П. Т. Тронька
ДП "Науково-дослідний центр
"Охоронна археологічна служба України"
Інституту археології НАН України
ВГО «Спілка археологів України»**

**ТЕЗИ ДОПОВІДЕЙ
ДО XXV МІЖНАРОДНОЇ НАУКОВОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ
«СЛОБОЖАНСЬКІ ЧИТАННЯ»**

Харків
2021

УДК 93/94+90+7+719+27 (06)
Т29

Публікується за рішенням Наукової ради ОКЗ «ХАРКІВСЬКИЙ НАУКОВО-МЕТОДИЧНИЙ ЦЕНТР ОХОРОНИ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ»
(протокол № 3 від 16 квітня 2021 р.)

Упорядники:

Білько І. В. – завідувач відділу пам'яток історії ОКЗ «ХНМЦОКС»;
Дідик В. В. – провідний науковий співробітник відділу пам'яток археології ОКЗ «ХНМЦОКС»;
Колода В. В. – к. і. н., провідний науковий співробітник відділу пам'яток археології ОКЗ «ХНМЦОКС»;
Охріменко Г. М. – завідувач відділу пам'яток археології ОКЗ «ХНМЦОКС»;
Шуліка В. В. – к. мист., провідний науковий співробітник відділу пам'яток історії ОКЗ «ХНМЦОКС»

**Тези доповідей до XXV Міжнародної наукової конференції
Т29 «Слобожанські читання». – ОКЗ «ХАРКІВСЬКИЙ НАУКОВО-МЕТОДИЧНИЙ ЦЕНТР ОХОРОНИ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ». –
Харків : Друкарня Мадрид, 2021. – 182 с.
ISBN 978-617-7988-43-3**

У матеріалах XXV Міжнародної наукової конференції «Слобожанські читання» викладено тези учасників за такими напрямками: археологія, охорона археологічної спадщини, історичне краєзнавство, історія світових воєн ХХ століття, монументальне мистецтво, мистецтвознавство, охорона культурної спадщини, консервація, реставрація, реабілітація, музеєфікація та пристосування пам'яток, церковне пам'яткознавство.

Тези доповідей друкуються в авторській редакції. Автори несуть повну відповідальність за зміст публікацій, добір та точність наведених фактів, цитат, власних імен та інших відомостей.

УДК 93/94+90+7+719+27 (06)

ISBN 978-617-7988-43-3

© ОКЗ «ХАРКІВСЬКИЙ НАУКОВО-МЕТОДИЧНИЙ
ЦЕНТР ОХОРОНИ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ», 2021
© Автори статей, 2021
© ТОВ «Друкарня Мадрид», 2021

ЗМІСТ	
АРХЕОЛОГІЯ, ОХОРОНА АРХЕОЛОГІЧНОЇ СПАДЩИНИ	13
<i>Аксьонов В. С.</i> КУХОЛЬ З КЛЕЙМОМ З КАТАКОМБИ № 154 ВЕРХНЬО-САЛТІВСЬКОГО МОГИЛЬНИКА	13
<i>Бабенко Л. І.</i> ПЕКТОРАЛЬ З ТОВСТОЇ МОГИЛИ: У ПОЛОНІ МІФІВ ТА ФЕЙКІВ	14
<i>Білько І. В.</i> ВІДОБРАЖЕННЯ ОБ'ЄКТІВ АРХЕОЛОГІЇ В МІСТОБУДІВНІЙ ДОКУМЕНТАЦІЇ (НА ПРИКЛАДІ ГЕНЕРАЛЬНОГО ПЛАНУ С. ЦИРКУНИ)	17
<i>Дідик В. В.</i> ПОЛЬОВІ УКРІПЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІНІЇ ВЗДОВЖ ОБОРОННОГО ПЕРИМЕТРУ ПЕТРІВСЬКОЇ ФОРТЕЦІ	18
<i>Качало С. І.</i> ПЕТРІВСЬКА ФОРТЕЦЯ У II СВІТОВІЙ ВІЙНІ	20
<i>Квітковський В.І.</i> НЕТАЙЛІВСЬКЕ ПОСЕЛЕННЯ САЛТІВСЬКОГО ЧАСУ: СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДОСЛІДЖЕННЯ	21
<i>Колода В. В.</i> ГОСПОДАРЧІ БУДІВЛІ САЛТІВСЬКОГО ЧАСУ НА ГОРОДИЩІ МОХНАЧ	22
<i>Мельничук О. Л.</i> АРХЕОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ЗБЕРЕЖЕННЯ МОНАСТИРСЬКИХ КОМПЛЕКСІВ ДАВНЬОГО ГАЛИЧА	23
<i>Окатенко В. М., Зимовець Р. В.</i> АРХЕОЛОГІЧНИЙ КОМПЛЕКС СКІФСЬКОГО ЧАСУ БІЛЯ С. СМОРОДСЬКЕ НА ХАРКІВЩИНІ	26
<i>Пеляшенко К. Ю.</i> НОВОВІЯВЛЕНІ ТА ВТРАЧЕНІ АРХЕОЛОГІЧНІ ПАМ'ЯТКИ МІСТА ХАРКІВ ТА ЙОГО ОКОЛИЦЬ	28
<i>Сватик О. Я.</i> БЕЛІГЕРАТИВНИЙ ЛАНДШАФТ, ЯК КУЛЬТУРНА СПАДЩИНА ГАЛИЧА ТА ЙОГО ОКОЛИЦЬ	30
<i>Свистун Г. Є.</i> ЧУГУЇВСЬКЕ ГНІЗДО САЛТІВСЬКИХ ПОСЕЛЕНЬ: ОСОБЛИВОСТІ РОЗМІЩЕННЯ ТА СТАН ДОСЛІДЖЕНОСТІ	33
<i>Скирда В. В.</i> ЗМІНА ПОКОЛІНЬ У ХАРКІВСЬКІЙ АРХЕОЛОГІЇ (ДР. ПОЛ. 40-Х – ПОЧ. 60-Х РОКІВ XX СТ.)	34

Фільчаков М. М. ВИСВІТЛЕННЯ АРХЕОЛОГІЧНОЇ ТЕМАТИКИ НА СТОРІНКАХ МІСЦЕВОЇ ДОРЕВОЛЮЦІЙНОЇ ПРЕСИ ХАРКІВЩИНИ	35
Фісун В. П. ХАРКІВСЬКИЙ ДУКАЧ	37
Окатенко В. М. СУЧАСНІ ТЕХНОЛОГІЇ У СФЕРІ ЗБЕРЕЖЕННЯ І ОХОРОНИ ПАМ'ЯТОК ІСТОРІЇ ТА АРХЕОЛОГІЇ	39
Чирська М. В. ХАРАКТЕРИСТИКА ПОЯСНОГО КОЗАЦЬКОГО СПОРЯДЖЕННЯ XVII СТ. НА ОСНОВІ АРХЕОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ НА ПОЛІ БЕРЕСТЕЦЬКОЇ БИТВИ	42
Охріменко Г. М. СТАН ЗБЕРЕЖЕННЯ УКРІПЛЕНЬ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІНІЇ В МЕЖАХ БАЛАКЛІЙСЬКОЇ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ІНВЕНТАРИЗАЦІЇ)	44
ІСТОРИЧНЕ КРАЄЗНАВСТВО	47
Андрєєв Т. Ю. РЕКОМЕНДАЦІЇ З ВДОСКОНАЛЕННЯ ТРАНСПОРТНОЇ ТА ПІШОХІДНОЇ СИСТЕМИ ЦЕНТРУ МІСТА ХАРКОВА У НАУКОВИХ РОЗРОБКАХ КИЇВНДПІМІСТОБУДУВАННЯ ЗА 1976 РІК (ЗА ДОКУМЕНТАМИ ЦДНТА УКРАЇНИ)	47
Боровко Т. Ф. МИТТЄВОСТІ ІСТОРІЇ КАМ'ЯНСЬКОГО МАШИНОБУДІВНОГО ЗАВОДУ ЗА РЯДКАМИ БАГАТОТИРАЖКИ	49
Бражніченко С. О. ОДЯГ МЕШКАНЦІВ ЛЕБЕДИНЩИНИ: ВІД ІСТОРІЇ ДО СУЧАСНОСТІ	50
Войтович Ю. С. НОВІ ВІДОМОСТІ ПРО МІСЦЕ НАРОДЖЕННЯ ХУДОЖНИКА І.Ю. РЕПІНА	51
Гавриш Л. О. ДО ПИТАННЯ ІСТОРІОГРАФІЇ ЗБУТУ ГЛИНЯНОГО ПОСУДУ ГОНЧАРІВ ХАРКІВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ (КІНЕЦЬ XIX СТОЛІТТЯ)	53
Кашуба Л. С., Хряпін Е. О. ІЗ ІСТОРІЇ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ СЛОБІДСЬКОЇ УКРАЇНИ У XVIII СТ.	56
Ликова О. Г. ПЕРСОНАЛІЯ МИХАЙЛА КИТРИША У ДОВІДКОВІЙ ЛІТЕРАТУРІ	58

Милославський Д. К. МЕДИЦИНА ХАРКОВА ДО СТВОРЕННЯ ТА КРІЗЬ ПРИЗМУ ДІЯЛЬНОСТІ ХАРКІВСЬКОГО МЕДИЧНОГО ТОВАРИСТВА (ДО 160 –РІЧЧЯ ХАРКІВСЬКОГО МЕДИЧНОГО ТОВАРИСТВА)	59
Обченко О. М. ЧУГУЇВСЬКА МІСЬКА СПІЛЬНОТА У СПОГАДАХ І. Ю. РЕПІНА	61
Панова О. О. ВІДНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ ДНІПРОПЕТРОВСЬКА У 1943 – 1964 РР. (НА ФОНДОВИХ МАТЕРІАЛАХ ДНІМ ІМ. ЯВОРНИЦЬКОГО)	62
Поліщук Т. В. ВАЛКІВСЬКИЙ КОНФЛІКТ 1812-ГО	64
Полякова Ю. Ю. ЖИТТЯ ТА ДОЛЯ ПИСЬМЕННИЦІ ІННИ МЕЛЬНИЦЬКОЇ	66
Пошивайло С. Г. ОСНОВНІ НАПРЯМКИ ДОСЛІДЖЕННЯ ГОНЧАРНОЇ ЛЕКСИКИ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ СТАНОВЛЕННЯ КЕРАМОЛОГІЇ В УКРАЇНІ	68
Юрченко М.С., Мікрух Л. А., Островська Т. С. Г.С. САЛЬКО – СОРАТНИЦЯ, ДРУЖИНА, ХРАНИТЕЛЬКА ПЕДАГОГІЧНОГО СПАДКУ А.С.МАКАРЕНКО	69
Скляр О. Б. КОЛГОСП «ЗОРЯ» ЯК ХАРАКТЕРНЕ ЯВИЩЕ СОЦІАЛЬНО- ЕКОНОМІЧНОГО ЖИТТЯ БАЛАКЛІЙЩИНИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ	71
Сотнікова Н. В. У ЖОРНАХ РЕПРЕСІЙ (З ФОНДОВОЇ ЗБІРКИ НАЦІОНАЛЬНОГО МЕМОРІАЛЬНОГО КОМПЛЕКСУ «ВИСОТА МАРШАЛА І.С.КОНЄВА»)	73
Столярова Г. П. ХАРКІВ ПАМ'ЯТАЄ РОДИНУ РУСОВИХ	76
Тріпутіна Н. П. ЗГАДАТИ СЛАВНЕ ІМ'Я: ДО 110-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ АРХІТЕКТОРА Г. В. СІХАРУЛІДЗЕ (1911 – 1975 РР.)	77
Павлова О. Г. 100-РІЧНИЙ ЮВІЛЕЙ А. Ф. ЛУНЬОВА: ПІДСУМКИ ТА ЗАВДАННЯ ВИВЧЕННЯ МУЗЕЙНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ СПАДЩИНИ	79
Нємцова В. С. З ІСТОРІЇ ХАРКІВСЬКОЇ ХУДОЖНЬОЇ ШКОЛИ	80

Величко Т. Ю. «НЕЗАБУТНЄ». ІЗ СПОГАДІВ (ДО 10-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ СМЕРТІ П. Л. СЛОНІМА, ПОЧЕСНОГО ГРОМАДЯНИНА МІСТА ХАРКОВА, ПЕРШОГО ДИРЕКТОРА ПАЛАЦУ ПІОНЕРІВ І ШКОЛЯРІВ)	82
Умнова Л. М. АРХІТЕКТУРНА ПЕРЛИНА М.ВИСТОРОПА: БУДИНОК УПРАВИТЕЛЯ ЦУКРОВОГО МАГНАТА	83
Федоренко О. Д. ЦЕМЕНТНИЙ ГІГАНТ БАЛАКЛІЙЩИНИ: СТАНОВЛЕННЯ, РОЗВИТОК, СУЧАСНИЙ СТАН	84
Черномаз П. О. СТАТИСТИЧНИЙ ОПИС ІЗЮМСЬКОГО ПОВІТУ 1837 РОКУ ЯК КРАЄЗНАВЧЕ ДЖЕРЕЛО ПРО ПРИРОДУ І НАСЕЛЕННЯ СЛОБІДСЬКОЇ УКРАЇНИ (ДО 225-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ І.В. МАЛИНОВСЬКОГО)	85
Черняхівська О. М. ТОМ “ХАРКІВСЬКА ОБЛАСТЬ” ЯК ПЕРВІСТОК ЕНЦИКЛОПЕДИЧНОГО ПРОЄКТУ “ІСТОРІЯ МІСТ І СІЛ УКРАЇНСЬКОЇ РСР” У 26-ТИ ТОМАХ	87
Чувпило Л. О. ВИДАТНІ ОСОБИСТОСТІ ХАРКІВЩИНИ У КОНТЕКСТІ ВИВЧЕННЯ ПАМ’ЯТОК ІСТОРІЇ: ІЛЛЯ ІЛІЧ МЕЧНИКОВ (1845—1916)	89
Яриніч О. В. ЄВРЕЙСЬКИЙ СЛІД В ІСТОРІЇ САХНОВЩИНИ	91
Красиков М. М. ВЛАДИСЛАВ ПРОНЕНКО І ЙОГО ВНЕСОК В ІСТОРИЧНЕ КРАЄЗНАВСТВО	93
Скруха С. А. МЕЦЕНАТ БУДІВНИЦТВА ЦЕРКВИ СВЯТОГО ГЕОРГІЯ ПЕРЕМОЖЦЯ НА «КОЗАЦЬКИХ МОГИЛАХ» У ПЛЯШЕВІ КОЛЕСНИКОВ І.А.	95
Шейміна Н. М. ВИКОРИСТАННЯ УСНО-ІСТОРИЧНОГО МЕТОДУ: СПОГАДИ УЧАСНИКІВ РЕВОЛЮЦІЇ ГІДНОСТІ	98
ІСТОРІЯ СВІТОВИХ ВОЄН XX СТОЛІТТЯ	104
Білоножко І. І. ЗРАЗКИ «ОКОПНОГО МИСТЕЦТВА» ПЕРІОДУ ВЕЛИКОЇ (ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ) ВІЙНИ В ФОНДАХ ЛЕБЕДИНСЬКОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ	104

Головко Г. І. ДО ПИТАННЯ ПРО АТРИБУЦІЮ ВІЙСЬКОВИХ ПОХОВАНЬ ЧАСІВ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ В ПИРЯТИНІ	105
Гудзенко В. М. РАДЯНСЬКІ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНІ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ — ЖЕРТВИ ДВОХ ДИКТАТУР	106
Іванов В. М. ВІЙСЬКОВІ МЕМОРАЛИ СМТ АНДРІЙКА ДОНЕЦЬКОЇ СЕЛИЩНОЇ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ ІЗЮМСЬКОГО Р-НУ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ІНВЕНТАРИЗАЦІЇ ПАМ'ЯТОК ІСТОРІЇ)	108
Пересьолкова Я. Г. ПРОБЛЕМА ОБЛІКУ ЗАГИБЛИХ РАДЯНСЬКИХ ВОЇНІВ ПІД ЧАС ВІЙНИ 1941–1945 РР.	110
Сапна М. М. БОЙОВА УЧАСТЬ 594-ГО ГАРМАТНОГО АРТИЛЕРІЙСЬКОГО ПОЛКА В ХАРКІВСЬКІЙ ОПЕРАЦІЇ 1941 Р.	111
Турчинов Є. І. БРАТСЬКА МОГИЛА РАДЯНСЬКИХ ВОЇНІВ 1943 Р. БІЛЯ СМТ. МАЛИНІВКА, ЧУГУЇВСЬКОГО РАЙОНУ – ОБ'ЄКТ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ	113
Шандра І. О. СОЦІАЛЬНІ ІНІЦІАТИВИ ПРЕДСТАВНИЦЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ПІДПРИЄМЦІВ ХАРКІВЩИНИ В УМОВАХ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ	114
Яковлєв В. М. НАЦІОНАЛЬНИЙ МЕМОРАЛЬНИЙ КОМПЛЕКС «ВИСОТА МАРШАЛА І.С. КОНЄВА»: ІСТОРІЯ, ДОСВІД, ЗДОБУТКИ	116
Срібна М. А. ДІЯЛЬНІСТЬ ЧЕРВОНОГО ХРЕСТА НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ У ПЕРІОД СВІТОВИХ ВОЄН ХХ СТОЛІТТЯ	118
МОНУМЕНТАЛЬНЕ МИСТЕЦТВО, МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО	120
Абраменко Л. М. НАУМ СОБОЛЬ: ПИТАННЯ ІСТОРІОГРАФІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ ТВОРЧОСТІ	120
Гриськова Н. Р. ІКОННІ ОБРАЗИ У СВІТОГЛЯДІ ПОДОЛЯН КІН. ХVІІІ — СЕР. ХІХ СТ.: КУЛЬТУРНО-ЕСТЕТИЧНІ ТА РЕЛІГІЙНО-ПОБУТОВІ АСПЕКТИ	122

Пересьолкова Я. Г. ВІТРАЖІ ХАРКІВСЬКОГО МЕТРОПОЛІТЕНУ ЯК ПРИКЛАД ВИКОРИСТАННЯ МОНУМЕНТАЛЬНОГО МИСТЕЦТВА В АРХІТЕКТУРНОМУ ПРОСТОРІ	124
Пурдяк Г. М. БОГОРОДИЧНІ ОБРАЗИ “КОРОНУВАННЯ БОЖОЇ МАТЕРІ” У СТАНКОВОМУ ЖИВОПИСІ	125
Путятін В. Д. СТИЛІСТИЧНІ ПОШУКИ НА ХАРКІВСЬКІЙ СКУЛЬПТУРНІЙ ФАБРИЦІ	126
Саяний М. І. ПРОБЛЕМИ ІДЕНТИФІКАЦІЇ ТА ПОРІВНЯЛЬНОГО АНАЛІЗУ ФОТОГРАФІЙ ХУДОЖНИКІВ ІЗ АЛЬБОМУ 1889 РОКУ, ПОДАРОВАНОГО НА ЧЕСТЬ XX - РІЧЧЯ ХУДОЖНЬОЇ ШКОЛИ М.Д. РАЄВСЬКОЇ-ІВАНОВОЇ (ІЗ ФОНДІВ ХАРКІВСЬКОГО ХУДОЖНЬОГО МУЗЕЮ)	128
Святець Г. ГРАФІЧНІ ТВОРИ ОДЕСЬКОГО ПЕРІОДУ (1900 – 1905) У ТВОРЧОСТІ НИКАНОРА ОНАЦЬКОГО	130
Путятін В. Д. ПАННО «ХАРКІВСЬКИЙ ВОКЗАЛ НА ПОЧАТКУ XX СТ.» 1988 Р.	132
Скоромна А. К. ХУДОЖНІ ОСОБЛИВОСТІ ТВОРЧОСТІ АНТОНІНИ МАСЕХІНОЇ — ФАХІВЦЯ КИЇВСЬКОЇ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОЇ МАЙСТЕРНІ ХУДОЖНЬОЇ КЕРАМІКИ (1944—1985 РР.)	134
Суковата В. А. МІСТИКА ЖІНОЧИХ ОБРАЗІВ В ЖИВОПИСІ ВІЛЬГЕЛЬМА КОТАРБІНСЬКОГО	135
Путятін В. Д. ВІТРАЖНИЙ ЦИКЛ «СТОРІНКИ ІСТОРІЇ» (1987-1993 Р.) РОБОТИ А. Ф.ПРОНІНА І Г.В.ТІЩЕНКО	136
Філатова М. І. АНГЛІЙСЬКА ТА ФРАНЦУЗЬКА САТИРИЧНА ГРАФІКА КІН. ХVІІІ — ПОЧ. ХІХ СТ.: (ЗА МАТЕРІАЛАМИ КОЛЕКЦІЇ ХАРКІВСЬКОГО ХУДОЖНЬОГО МУЗЕЮ)	138
Шилов О. В., Кочмар В. С., Литовко С. І., Світличний Є. І. МОНУМЕНТАЛЬНЕ МИСТЕЦТВО ХАРКОВА ОСТАННЬОЇ ЧВЕРТІ 20 - ПОЧАТКУ 21 СТ.	140

Шуліка В. В., Кілочко М. М. РОЗПИСИ ВІВТАРЯ ХРАМУ ОЗЕРЯНСЬКОЇ ІКОНИ БОЖОЇ МАТЕРІ ХАРКІВСЬКОГО ПОКРОВСЬКОГО ЧОЛОВІЧОГО МОНАСТИРЯ: ІКОНОГРАФІЧНА ПРОГРАМА, СУЧАСНИЙ СТАН	141
Борозенець Т. І. «ЖИВОПИС ТА ГРАФІКА М.С. САМОКИША» (ВИСТАВКА З ФОНДІВ МУЗЕЮ ДО 160-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ ХУДОЖНИКА)	143
Брель О. В. ЧАСТУВАННЯ ПРИ ДВОРІ ГЕТЬМАНА БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО (ЗА ВІЗІЯМИ XVII – XVIII СТ.)	145
Лантрат М. О. НАЧЕРК І.Ю. РЕПІНА ДО КАРТИНИ «ХРЕСНИЙ ХІД В КУРСЬКІЙ ГУБЕРНІЇ» 1878 РОКУ, ЯК УНІКАЛЬНИЙ СИНТЕЗ ВІДРАЗУ ДВОХ ШЕДЕВРІВ ХУДОЖНИКА	146
Литовко Т. Ю. АТРИБУЦІЯ ФАРФОРОВОЇ СКУЛЬПТУРИ З ЗІБРАННЯ ХАРКІВСЬКОГО ХУДОЖНЬОГО МУЗЕЮ	148
Пономарьова Л. Є. МІСЬКІ ПЕЙЗАЖІ ХАРКОВА В'ЯЧЕСЛАВА ПАНОВА	150
Пугач Н. О. ПИСАНКИ КАНАДСЬКОГО КОЛЕКЦІОНЕРА ТА ХУДОЖНИКА МИРОСЛАВА КУЦЯ З ФОНДІВ КАМ'ЯНСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОГО ЗАПОВІДНИКА	152
Титаренко Н. В. ЛЕСЯ УКРАЇНКА. ТЕМАТИЧНА ГРАФІКА З ФОНДІВ ХАРКІВСЬКОГО ХУДОЖНЬОГО МУЗЕЮ	154
ОХОРОНА КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ. КОНСЕРВАЦІЯ, РЕСТАВРАЦІЯ, РЕАБІЛІТАЦІЯ, МУЗЕЄФІКАЦІЯ ТА ПРИСТОСУВАННЯ ПАМ'ЯТОК	157
Белько О. О. МУЗЕЇ У ФОРМУВАННІ РЕГІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ НАСЕЛЕННЯ	157
Висоцька Л. Г. З ІСТОРІЇ СТВОРЕННЯ ПЕРШОЇ НА ЧЕРКАЩИНІ СТАЦІОНАРНОЇ МУЗЕЙНОЇ ЕКСПОЗИЦІЇ ПРО ДІЯЛЬНІСТЬ ХОЛОДНОЯРСЬКОЇ ПОВСТАНСЬКОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ (1918 – 1922pp.)	159

Гаджаман В. ВИНИКНЕННЯ ТА ФОРМУВАННЯ ІСТОРИКО-ЦЕРКОВНИХ ДАВНЬОСХОВИЩ В УКРАЇНІ	161
Колесникова Л. М. ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕНЬ ВІЙСЬКОВИХ ПОХОВАНЬ У КОНТЕКСТІ ПІДГОТОВКИ СТАТЕЙ ПРО ПАМ'ЯТКИ ІСТОРІЇ ДО ХАРКІВСЬКОГО ТОМУ «ЗВІД ПАМ'ЯТОК ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ»	162
Ліхолєтов Я. В. «ДО 55-РІЧЧЯ ХАРКІВСЬКОГО ОБЛАСНОГО ВІДДІЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО ТОВАРИСТВА ОХОРОНИ ПАМ'ЯТОК ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ»	164
Лопатько В. М. ПОПЕРЕДНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ПОПЕРЕДНІ РОБОТИ ПО КОНСЕРВАЦІЇ БУДИНКУ ІГУМЕНІ ХОРОШЕВСЬКОГО МОНАСТИРЯ	166
Швиденко О. О. ІСТОРІЯ СКВЕРІВ ТА ПАРКІВ КУП'ЯНСЬКА	168
Герасимчук Т. А. ДОСЛІДЖЕННЯ ОБ'ЄКТІВ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ ХМЕЛЬНИЧЧИНИ НА ПРИКЛАДІ БУДІВЛІ МЛИНА ПОЧ.ХІХ СТ. В ГОРОДОЦЬКОМУ РАЙОНІ	170
ЦЕРКОВНЕ ПАМ'ЯТКОЗНАВСТВО	172
Векленко В. О. ЗНАХІДКИ ЗАПОРОЗЬКИХ ХРЕСТІВ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ В ФОНДАХ ГРОМАДСЬКОГО ІСТОРИКО-ЕТНОГРАФІЧНОГО СТАВРОГРАФІЧНОГО МУЗЕЮ ХРЕСТА	172
Єнко М. І. ГОГОЛІВСЬКА РОДИННА ЦЕРКВА РІЗДВА ПРЕСВЯТОЇ БОГОРОДИЦІ	174
Іванов В. М. ПЕРЛИНА СТАРОГО ХАРКОВА УСПЕНСЬКИЙ СОБОР (ДО 250-РІЧЧЯ З ПОЧАТКУ ЗВЕДЕННЯ)	175
Векленко В. О., Маріна З. П., Ромашико О. В. ОГЛЯД СТАВРОГРАФІЧНИХ МАТЕРІАЛІВ ХVII–ХІХ СТ. З ТЕРИТОРІЇ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ В ФОНДАХ ГРОМАДСЬКОГО ІСТОРИКО-ЕТНОГРАФІЧНОГО СТАВРОГРАФІЧНОГО МУЗЕЮ ХРЕСТА	177
Ліхолєтов Я. В. ІСТОРІЯ СВЯТО-БОРИСО-ГЛІБСЬКОГО ЖІНОЧОГО МОНАСТИРЯ У С. ВОДЯНЕ	179

АРХЕОЛОГІЯ, ОХОРОНА АРХЕОЛОГІЧНОЇ СПАДЩИНИ

Віктор Степанович АКСЬОНОВ,

кандидат історичних наук, завідувач відділу археології КЗ «Харківський історичний музей імені М.Ф. Сумцова»;

КУХОЛЬ З КЛЕЙМОМ З КАТАКОМБИ № 154 ВЕРХНЬО-САЛТІВСЬКОГО МОГИЛЬНИКА

Знаки (клейма) на донцях керамічних посудин салтово-маяцької (салтівської) археологічної культури (друга половина VIII – перша половина X ст.) зустрічаються доволі часто. Дослідниками салтівських старожитностей розроблено кілька варіантів типології гончарних клейм (І.А. Баранов, К.І. Красильников, С.О. Плетньова, В.С. Фльоров), спираючись на матеріали катакомбного Дмитрієвського могильника, поселень та поховальних пам'яток середньої течії Сіверського Дінця, матеріали з середньовічних пам'яток Криму та нижнього Дону. Не оминули своєю увагою дослідники питання призначення та семантики гончарних клейм, які зустрічаються на керамічних посудинах салтівської культури (Аксьонова Н.В.). Не дивлячись на велике розмаїття клейм на посудинах салтівського часу інколи зустрічаються поодинокі знаки, які не можуть не привернути увагу дослідників. Саме таке нестандартне клеймо було зафіксовано на глиняному кухлі, що був знайдений у катакомбі № 154 на четвертій ділянці катакомбного могильника біля с. Верхній Салтів (ВСМ-IV) середньовічною експедицією Харківського історичного музею імені М.Ф. Сумцова у 2019 році.

Катакомба № 154 ВСМ-IV містила рештки трьох небіжчиків (чоловіка старіше 45 років, жінки старіше 35 років та підлітка), які мали сліди навмисної руйнації, що відбулася у давнину в наслідок проведення обряду знешкодження небіжчиків. За матеріалами поясної гарнітури, що були знайдені у цій катакомбі, та срібному арабському дирхему (Аббасіди, ал-Махді Мадинат ас-Салам, карбований у 160 р. х. – 786/787 рр. н.е.), це поховальний комплекс датується кінцем VIII – початком IX ст. н. е. (790 – 830 рр.). Клеймо було зафіксовано на донці невеликому за розміром кухля (Н – 8,2 см, діаметр вінця 7,0 см, діаметр тулуба 10,8 см, діаметр донця 8,4 см) з широким дном, кулястим сильно сплющеним по вертикалі тулубом та високим

циліндричним горлом, яке поволі розширюється до гори та переходить у округлий вінець. Кухоль оздоблений стрічкоподібною ручкою, яка одним кінцем кріпиться до місця найбільшого розширення тулуба, а протилежним кінцем – до середини висоти горла. Поверхня посудини чорного кольору та вкрита частими вертикальними лоскованими смугами. Кухоль виготовлено на дерев'яному столику-підставці, який повільно повертався навколо своєї вісі. На донці кухля зафіксовано відбиток від центральної вісі столика-підставки у формі кола діаметром 0,8 мм.

На донці посудини присутнє клеймо у вигляді тризуба, кінці бокових зубців якого також оформлені у вигляді тризуба. Сам тризуб стоїть на горизонтальній рисці. Зображення тризуба опукле, що свідчить про те, що зображення були вирізане на дерев'яному столику-підставці. Місцями зображення тризуба ледве проглядає в наслідок смугастої структури самого столика-підставки.

Аналогії цьому клейму у салтівських старожитностях нам не відомі. Майже усі відомі на сьогодні клейма на донцях салтівських посудин мають символічний зміст та пов'язані з сонячно-вогняною стихією (прямий хрест, косий хрест, хрест у колі тощо), котра була дуже важлива для виготовлення якісного посуду. Для успішного обпалення виробів гончар обирав собі покровителя та захисника серед богів, що були пов'язані з вогнем. Для того, щоб забезпечити їх прихильність до своїх виробів, майстер за допомогою права власності намагався зацікавити божество в результатах своєї праці. Для цього на одній посудині з цілої партії ставився знак певного божества, втручання якого могло вплинути на результат обпалення посуду.

Тризуб у індоєвропейських народів починаючи з бронзової доби був символом бога грози, тобто був пов'язаний з небесною вогняною стихією. Оформлення бокових зубців знаку у вигляді тризуба є символом троїчності божества, що було спрямовано на збільшення його позитивного впливу.

Леонід Іванович БАБЕНКО,

старший науковий співробітник відділу археології КЗ «Харківський історичний музей імені М.Ф. Сумцова»;

ПЕКТОРАЛЬ З ТОВСТОЇ МОГИЛИ: У ПОЛОНІ МІФІВ ТА ФЕЙКІВ

21 червня 1971 р. Борис Мозолевський під час розчистки дромосу Центральної гробниці кургану Товста Могила знайшов золоту пектораль. Одразу ж після відкриття пектораль отримала широку популярність у вузького кола науковців усередині та за межами країни. Однак за півстоліття від свого

відкриття пектораль обросла купою нісенітниць. Розберемо найбільш популярні з них.

Міф 1. Пектораль — карта Скіфії, що містить вказівку на заховані скіфські скарби.

Жодні джерела не свідчать про існування у скіфів будь-яких карт. Хоча скіфи мали цілком усталені погляди про простір як у міфологічному контексті (чотирикутна горизонтальна, «скіфський квадрат» та трьохярусна вертикальна будова Всесвіту), так і у практичній площині — торуючи безкрайні степи, промарковані ще з бронзової доби ланцюжками курганів

Міф 2. Пектораль — календар скіфів, на кшталт одного із варіантів східного календаря, де кожному місяцю відповідає певна тварина.

За джерелами немає жодних свідчень про існування у скіфів подібного календаря. Хоча скіфам, як і багатьом народам давнини, були притаманні календарні свята. Вірогідно, центральна сцена верхнього фризу пов'язана з річним циклом солярного календаря — початком Нового року в день весняного рівнодення. Саме в цей день у скіфів відбувалося освячення царської влади.

Міф 3. Борис Мозолевський привіз пектораль до Києва потайки, одягнувши її на шию і замаскувавши старою тілогрійкою.

У Товстій Могилі було виявлено дві гробниці — Бокова та Центральна. Почали з розчистки саме Бокової гробниці, оскільки вона не мала ознак пограбування, де виявили поховання знатної скіф'янки з дитиною та велику кількість золотих прикрас. Сенсаційні знахідки набули дуже широкого розголосу у пресі й ажіотаж серед місцевого населення. Розкопки кургану почали охороняти міліціонери, озброєні автоматами. Друга хвиля ажіотажу почалася з відкриття пекторалі. Розкопки кургану відвідали ряд можновладців, зокрема 1-й секретар Дніпропетровського обкому Компартії України О. Ф. Ватченко, заступник голови Ради Міністрів Української РСР, голова правління Українського товариства охорони пам'яток історії та культури П. Т. Тронько. Останній разом з Б. М. Мозолевським і супроводжував доставку пекторалі на потязі до Києва, для якої було виготовлено спеціальний футляр.

Міф 4-5. Пектораль — традиційна прикраса скіфських царів.

Ця фраза містить одразу два міфи. Традиційною інсигнією — знаком влади — у скіфів була гривна. Саме її можна бачити на численних кам'яних статуях скіфів. Пекторалі — нагрудні прикраси — у формі напівмісяця у скіфів майже невідомі. Одна, виконана в традиціях урартського мистецтва, входила до складу скарбу в Зівіє на північному заході Ірану. Інша була виявлена у кургані Велика Близниця на Тамані, де були поховані небіжчики з шляхетної боспорської сім'ї. Саму пектораль справедливо вважати гіпертрофованим варіантом гривни, що вийшов за канони скіфської культури.

Міф 6. Пектораль — взірць скіфського звіриного стилю.

Усі три фриза пекторалі прикрашені різноманітними зображеннями диких та свійських тварин, а також фігурками птахів та комах. Виконані вони надзвичайно природно, у найкращих зразках давньогрецького мистецтва. Скіфський звіриний стиль репрезентує зовсім інші стилізовані зображення тварин, які відтворені з трансформацією та деформацією природних рис, накладенням зображення однієї тварини на інше.

Міф 7. Про пектораль написано десятки книжок та сотні чи тисячі статей.

Як не дивно, але про пектораль написано всього одну книжку. Це дослідження саратовського культуролога Вадима Михайлина «Золотое лекало судьбы: Пектораль из Толстой Могилы и проблема интерпретации скифского “звериного стиля”», видане кілька разів з незначними змінами. Автор зосередив увагу на критиці концепції Дмитра Раєвського, хоча і сам допустив чимало помилок через недостатнє знання особливостей скіфознавства. Всі інші згадки про пектораль у монографіях — від кількох слів до окремого розділу — складають лише частину книги, що охоплює більш широко проблематику.

Міф8. Пектораль була вивезена на виставку в Нідерланди і чекає рішення суду щодо свого повернення. Тут треба зауважити, що з моменту відкриття пекторалі у Товстій Могилі та її перевезення до Києва вона лічені рази покидала столицю України. Уперше це сталося у тому ж 1971 р, коли пектораль доправили до Ленінграду, де виготовили декілька гальванокопій прикраси. У 1975 р. пектораль здійснила світове турне, побувавши на виставках в США (в Нью-Йорку та Лос-Анджелесі) та Франції (в Париж, Лувр). В 1990—1991 рр. пектораль було відправлено на реставрацію до Німеччини. Після того вона була представлена на виставці у Романо-Германському центральному музеї м. Майнц. В усі інші рази вивозили не пектораль, а її гальванокопію, виготовлену свого часу у Ленінграді.

На жаль, перелічені міфи та фейки не єдині. Цього року будемо відзначати піввіковий ювілей відкриття пекторалі, а, отже, прогнозуємо бум статей на розлогах Інтернету і, на жаль, тиражування набридлих нісенітниць.

Іван Володимирович БІЛЬКО,

завідувач відділу пам'яток історії ОКЗ "ХАРКІВСЬКИЙ НАУКОВО-МЕТОДИЧНИЙ ЦЕНТР ОХОРОНИ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ";

**ВІДОБРАЖЕННЯ ОБ'ЄКТІВ АРХЕОЛОГІЇ
В МІСТОБУДІВНІЙ ДОКУМЕНТАЦІЇ
(НА ПРИКЛАДІ ГЕНЕРАЛЬНОГО ПЛАНУ С. ЦИРКУНИ)**

За умов відсутності обов'язкового проведення археологічних досліджень перед початком будівництва, необізнаності населення та представників органів місцевого самоврядування щодо об'єктів археології, які розташовані в межах населених пунктів та їх околицях, перспективним способом збереження археологічної спадщини є її відображення в містобудівній документації. Основний видом містобудівної документації на місцевому рівні, що призначений для обґрунтування довгострокової стратегії планування та забудови території населеного пункту є генеральний план. Виключно після затвердження генплану можливе використання земель за новим функціоналом. Генеральним планом зазначаються обмеження щодо нового будівництва, відображені планувальні обмеження в тому числі й на території пам'яток археології.

В умовах сучасних урбаністичних перетворень на Харківщині, найбільших змін в якості збільшення забудованої площі зазнають населені пункти, що розташовані поблизу обласного центру. Яскравим прикладом є с. Циркуни, що розташоване на північно-східній околиці м. Харкова. До нього віднесені наступні об'єкти, що перебувають, на державному обліку: городище, 2 селища та 2 курганних могильника. 10 поселень мають статус щойно виявлених об'єктів археології. Однак, не всі зазначені об'єкти потребують відображення на генеральному плані населеного місця. Циркунівське городище (охор. №200029-Н) та один курганний могильник (охор. №5054-Ха), багатошарове поселення «Олешки» розташовані поза межами проектного плану с. Циркуни та повинні бути включені в генеральний план, тільки у випадку збільшення території села та потрапляння в нові межі зазначених об'єктів. Також не потребує відображення – курган «Турецька могила», оскільки він був повністю досліджений (Окatenко В.М., 2016).

Разом з тим потребують включення до генерального плану, недавно виявлені об'єкти археології, що не мають охоронного статусу, такі як: курганна група «Циркуни-Дачі» (частково досліджена Окatenком В.М., 2020), поселення «Циркуни-4» та 8 окремо розташованих курганів.

Відсутність інформації щодо об'єктів археології з боку органів місцевого самоврядування та структурних підрозділів Держгеокадастру (або її нехтування) призвели до того, що селище Климчина Гора (охор. №5051-Ха), поселення Циркуни-10, Циркуни-11, Циркуни-13 були «розпайовані». Крім того, потрапили під садибну забудову: курганний могильник (охоронний №5052-Ха, частково досліджений Б.А. Шрамко), селище (охор. №5050-Ха), поселення «Циркуни-5» поселення «Циркуни-6», поселення «Циркуни-7» та 8 окремо розташованих курганів.

Генеральний план населеного пункту поділяється на дві частини: текстову та графічну. На графічній частині зображуються межі об'єктів та їх охоронні зони (за наявності), то в текстовій частині, в першу чергу, мають бути встановлені режими використання пам'яток та відображені планувальні обмеження, що не суперечать чинному законодавству. Наприклад: будівельні, меліоративні, шляхові та інші роботи, що можуть призвести до руйнування, знищення чи пошкодження об'єктів культурної спадщини, проводяться тільки після повного дослідження цих об'єктів за рахунок коштів замовників зазначених робіт (згідно ч.1 ст.37 Закону України «Про охорону культурної спадщини»).

Підсумовуючи, можна зробити висновок що територія с. Циркуни та його околиці багата та археологічну спадщину, що потребує подальшого дослідження. В даному випадку, єдиними дієвими механізмами їх збереження, в правовому полі, є включення об'єктів до Державного реєстру нерухомих пам'яток України та їх врахування при підготовці проектів землевідведення на території села, містобудівній документації (генеральний план, детальні плани територій, зонування територій тощо).

Віктор Васильович ДІДИК,

провідний науковий співробітник відділу пам'яток археології ОКЗ "ХАРКІВСЬКИЙ НАУКОВО-МЕТОДИЧНИЙ ЦЕНТР ОХОРОНИ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ";

ПОЛЬОВІ УКРІПЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІНІЇ ВЗДОВЖ ОБОРОННОГО ПЕРИМЕТРУ ПЕТРІВСЬКОЇ ФОРТЕЦІ

Архівні та картографічні джерела кінця першої чверті XVIII – XIX ст. надають, начебто, найповніший обсяг інформації про рельєф, маршрути проходження та типову сукупність оборонних споруд на кожній конкретній ділянці Української лінії (1730-1764). Однак сучасні археологічні дослідження спростовують ці джерелознавчі твердження. Подібним прикладом археологічної ревізії є польові розвідки літа-осені 2020 року, проведені

науковими співробітниками ОКЗ «ХНМЦОКС» у адміністративних межах Балакліївської територіальної громади Ізюмського району Харківської області (кол. Петрівська сільська рада). Головною метою цих розвідок був моніторинг раніше відомих та пошук ще не виявлених фортифікаційних об'єктів.

Географічно маршрут проведення археологічних розвідок прив'язувався до корінного лівого берега р. Береки, недалеко від місця її злиття з водами р. Сіверського Дінця. Вздовж зазначеної берегової смуги на відрізьку 8,2 км розташовувались реданні вали та рови, які у давнину створювали крайній східний фас Української лінії. Петрівська фортеця розташована на пласкому вододільному плато лівого корінного берега р. Береки, саме лінія цих польових оборонних споруд прикривала її земляні мури з північно-східного та південно-західного флангів.

В результаті досліджень встановлено: польові укріплення, що частково дійшли у незміненному вигляді до наших днів, збереглися на двох віддалених одна від одної окремих ділянках.

Перша ділянка, розташована за 1,1 км на схід від фортечних мурів на гребені мису правого корінного берега р. Сіверський Донець. Фортифікаційні укріплення у вигляді реданного валу та рову зафіксовані протяжністю 0,35 км. Висота та ширина валів на цій ділянці коливається у межах 0,3-0,8 м заввишки та 5-6 м завширшки. Розміри ровів варіюють від 4-7 м завширшки та до 0,4-1,0 м завглибшки. На крайній східній межі мису ланцюг польових укріплень прикривав люнет із зачиненою горжею (укріпленою тиловою частиною) із довжиною фасів до 15 м. Дублюючою оборонною спорудою, яка підсилювала фортифікаційний периметр та західний фас редану, був редут 2 м заввишки та 30 м у діаметрі. Довготривале укріплення звели на насипу кургану, підрізавши його південну полу.

Друга достатньо добре збережена ділянка польових укріплень розміщується за 2 км на південний схід від фортеці. Тут реданний вал простягається на відстань 2,5 км вздовж, високого корінного берега р. Береки, перерізаного витоками ярів та балок. На зазначеній відстані висота та ширина валів коливається від 0,3-1,2 м та 5-8 м завширшки, а ширина та глибина ровів відповідно варіює від 4-7 м та 0,5-1,2 м завглибшки. До числа раніше невідомих об'єктів належить редут, вписаний у котлован округлого майдану. Дно споруди подвійного призначення залягає на глибині 2,8 м від денної поверхні, її діаметр у верхній частині дорівнює 9,5 м. Висота валів редуту по периметру дорівнює 1,2 м, а ширина складає 7 м. Доповнюють оборонний потенціал другої ділянки 6 реданів, три з яких мають зачинену горжу.

Описані фортифікаційні споруди разом з археологічними об'єктами попередніх епох – курганами та майданними насипами були включені в єдину

систему фортифікаційних укріплень. Паралельно також спостерігається концентрація укріплень із зачищеною горжею. Перелічені фортифікаційні фактори тільки підсилювали оборонну потужність Української лінії на розглянутому фортечному периметрі та виокремлювали її локальну специфіку на оборонному тлі решти сусідніх ділянок польових укріплень Української лінії.

Світлана Іванівна КАЧАЛО,

науковий співробітник відділу пам'яток археології ОКЗ "ХАРКІВСЬКИЙ НАУКОВО-МЕТОДИЧНИЙ ЦЕНТР ОХОРОНИ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ";

ПЕТРІВСЬКА ФОРТЕЦЯ У II СВІТОВІЙ ВІЙНІ

Петрівська фортеця розташовується на південній околиці однойменного села, на лівому березі р. Берека, територіально входить до Балаклійської міської територіальної громади Ізюмського району.

Фортеця – невід’ємна складова Української лінії, що будувалася як військово-інженерна система земляних укріплень у 1731–1770 роках на південному заході Російської імперії для захисту південних степових рубежів імперії від нападів кримських і ногайських татар.

Доказів про ефективність усієї Української лінії немає. Адже на південь від неї була збудована ще Дніпровська лінія оборони і першочергова вже втратила своє стратегічне значення.

Однак, вказана фортифікаційна споруда використовувалась за часів II Світової війни. За деякими даними фортеці використовувалися у війну як мінометні позиції та табори для військовополонених, оскільки це вже була підготовлена відкрита площа з обваловкою, яку можна було контролювати по периметру.

Ймовірність використання фортець саме у військових цілях періоду II Світової війни підтверджено дослідженням Петрівської фортеці в 2020 році співробітниками ОКЗ «ХНМЦОКС» під час інвентаризації. Візуально було зафіксовано, що для оборони використовувалися північний та східний бастіонні фронти. Найбільшої перебудови зазнав північно-східний бастіон, у якому по бермі східному фасу та фланку було прокладено окоп, який мав сполучення по горжі на стику флангу та куртини з бастіоном.

Куртини та бастіони північного та східного бастіонного фронтів також зазнали перепланування, шляхом створення на них мінометних точок та стрілецьких позицій, кожна з яких мала шлях сполучення, прокладений по горжі куртини та бастіону.

В листопаді 1941, січні – травні 1942, лютому – березні, серпні – вересні 1943 років проходили бої в селі Петрівське та на його околицях. Найсильніші бої велися в центрі населеного пункту та на північ від села. Але залишки слідів на валах укріплення та братська могила у підніжжя північно-східного бастиону (зараз відсутня), що вказана на топографічній карті 1949 року доводить, що тут також проходили бої. На жаль, офіційних даних про перенесення останків солдат з братської могили немає. Скоріше за все, вони на початку 50-х років ХХ століття були перенесені в братські могили, які розташовані центр села.

З офіційних даних відомо, що солдати 270-ї, 195-ї, 393-ї, 228-ї стрілецьких дивізій; 573-го, 973-го стрілецьких полків; 523 окремого інженерного батальйону; 34 гвардійського стрілецького полку в різні періоди війни вели бої навколо села Петрівське і поховані/перепоховані в братські могили у центрі села.

Дослідження та візуальний огляд Петрівської фортеці під час інвентаризації доводить нам про важливість і стратегічне значення земляного укріплення в часи всього періоду II Світової війни.

Віктор Ігорович КВІТКОВСЬКИЙ,

кандидат історичних наук, старший викладач кафедри історії та суспільно-економічних дисциплін КЗ «Харківська гуманітарно-педагогічна академія Харківської обласної ради»;

НЕТАЙЛІВСЬКЕ ПОСЕЛЕННЯ САЛТІВСЬКОГО ЧАСУ: СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Неукріплене Нетайлівське селище розташоване на лівому березі р. Сіверський Донець поблизу с. Металівка Валківського району Харківської області. До нього примикає синхронний Нетайлівський могильник, а через річку, знаходиться епонімний для салтівської культури Верхньосалтівський археологічний комплекс. Селище займало надзаплавну терасу й тягнулося вздовж берега 4,5 км. Зараз більша його частина знаходиться на дні Печенізького водосховища. Незатоплена частина, яка в науковій літературі отримала назву Нетайлівка-2 – значно зруйнована антропогенним впливом.

Поселення було відкрите та досліджувалося загоном Кочетокської експедиції на чолі з Г.М. Шовкопляс протягом 1960-1961 рр. В цей період вдалося дослідити близько 1000м² в яких були виявлені 7 жител, 3 господарські будівлі та типові для салтівських поселенських пам'яток знахідки. Разом з тим, ступінь задокументованості цих досліджень обмежує розуміння багатьох комплексів й пам'ятки в цілому. Дані, наведені у щоденниках та у звіті Г.М. Шовкопляс, різняться, а креслення та фото більшості будівель відсутні.

Роботи на незатопленій частині селища були відновлені в 2003-2005 рр. Рятівні розкопки тут були проведені експедиціями на чолі з В.К. Міхеєвим, О.О. Тортікою та В.С. Аксьоновим. Загальна досліджена ними площа склала 444 м². В ній були виявлені 2 житла, 2 господарські споруди та низка господарських ям салтівської культури.

Таким чином, можна констатувати, що на сьогодні пам'ятка залишається вивченою недостатньо. Цей факт обмежує розуміння Нетайлівського комплексу (могильник – селище), як єдиного об'єкту, так і взаємозв'язку Нетайлівського й Верхньосалтівського археологічних комплексів салтівського часу.

Незважаючи на незадовільний стан збереженості пам'ятки, існують перспективи її подальшого дослідження. Розвідки проведені на сучасному етапі дозволили виявити неушкоджені й придатні для дослідження ділянки селища.

Володимир Васильович КОЛОДА,

кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Харківського національного педагогічного університету ім. Г.С. Сковороди, провідний науковий співробітник відділу пам'яток археології ОКЗ "ХАРКІВСЬКИЙ НАУКОВО-МЕТОДИЧНИЙ ЦЕНТР ОХОРОНИ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ";

ГОСПОДАРЧІ БУДІВЛІ САЛТІВСЬКОГО ЧАСУ НА ГОРОДИЩІ МОХНАЧ

Городище в с. Мохнач Зміївського району є однією з найбільш досліджених археологічних пам'яток Слобожанщини. Його вивчення розпочалося в середині ХХ ст., але лише останнім часом ці дослідження стали регулярними (починаючи з 1999 р., вони, з невеликими перервами, продовжуються по сю пору). Сама пам'ятка відображає кілька етапів розвитку людської спільноти нашого краю, починаючи з ранньої залізної доби (Vст. до н. е.) по теперішній час. Городище має складну історію, що відобразилась як у складній системі захисних споруд, так і в різноманітних комплексах. Більшість їх належить салтівській археологічній культурі (середина VIII – середина X ст. н. е.), яка втілює в себе старожитності Хозарського каганату, для яких наш край був важливою територією на його північно-західних кордонах.

Серед близько 250 різнохарактерних та різночасових комплексів більшість належить саме салтівській культурі. Практично всі вони виявлені і досліджені на найбільшому – північному дворіщі городища. Виключаючи самі захисні споруди, на цій частині городища на теперішній час відомо 189 житлово-господарських комплекси, серед яких 163 (86 %) є салтівськими. До їх числа належать 26 жител, 5 літніх кухонь, 23 погребі, 31 зерносховища, 2

теплих хліви, гончарна та ковальська майстерні, 42 ями різного (господарського і спеціального) призначення, 5 інгумаційних поховань (загальне число похованих становить 15 осіб) та 9 будівель господарського призначення. Остання група комплексів становить незначне число (5,5%) і до цього часу не привертала увагу дослідників, на відміну від жител, ремісничих споруд, зерносховищ, поховань або скарбів.

Зазначимо кілька моментів. По перше, будівля господарського призначення – незмінний атрибут будь-якої людської садиби з часів створення перших постійних поселень до нашого часу. В них зберігався (і зберігається) господарський реманент, запаси необхідної для домашнього виробництва сировини, невеликі запаси харчів (їжі) для найближчого споживання, речі, що потребують ремонту, тощо. По друге, в зв'язку із тим, що вони були не головними, а додатковими об'єктами по забезпеченню людського життя вони майже завжди виконувалися у вигляді легких (за звичай, без обігріву) конструкцій, часто були наземними і тому складно фіксуються в археологічному матеріалі. По третє, їх конструкція в плані і по формі не була сталою, а, скоріш за все, створювалася господарем виходячи з практичних потреб, власного вміння та наявності будівельного матеріалу; тому поки зарано ставити питання про якісь типологію даних комплексів. По четверте, гальмує вивчення цієї групи об'єктів їх слабе висвітлення у науковій літературі (інформація про них, як правило, осідає у наукових звітах, або подається побіжно під час публікацій окремих ділянок розкопу).

Для салтівських господарських будівель городища Мохнач відзначимо, що вони, як правило, були слабо заглиблені. В плані вони були найчастіше прямокутними (принаймні з прямими стінами), рідше – овальними. В них рідко фіксується опорні конструкції перекриття, що дозволяє припустити у більшості шатровий дах.

Подальше вивчення такої категорії археологічних комплексів як господарські будівлі збагатить наше уявлення щодо життя та господарської діяльності в далекому минулому.

Олег Любомирович МЕЛЬНИЧУК,

молодший науковий співробітник відділу охорони культурної спадщини Національного заповідника «Давній Галич»;

АРХЕОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ЗБЕРЕЖЕННЯ МОНАСТИРСЬКИХ КОМПЛЕКСІВ ДАВНЬОГО ГАЛИЧА

Серед об'єктів культурної спадщини Національного заповідника

«Давній Галич» велику історико-археологічну цінність мають монастирські комплекси. В історичному та церковно-релігійному розвитку монастирських осередків на території давнього Галича можна виділити два періоди їх функціонування: XII – XIV ст. та XVII – друга половина XVIII ст. Від переважної більшості об'єктів у землі залишились лише рештки фундаментів храмів, кладовища (в т. ч. поховання у саркофагах), залишки оборонних укріплень, сліди житлово-господарської забудови, тощо.

1. Із відновленням в кінці XVI ст. Галицько-Львівської єпархії в Крилосі у межах старого князівського замку був споруджений великий, добре укріплений єпископсько-монастирський осідок з могутніми дерев'яно-земляними стінами, валами, вежами. Навколо новозбудованої Успенської церкви проводиться будівництво внутрішнього монастирського комплексу із цегляними стінами та вежами-бастіонами розмірами 46 x 63 м. Крилоський кафедральний монастир XVII-XVIII ст. із церквою Успіння Пресвятої Богородиці найбільш висвітлений в письмових джерелах та археологічно вивчений. Його дослідження проводили І. Шараневич (1884 р.), О. Чоловський (1890 р.), Й. Пеленський, Я. Пастернак (1935 р.), Б. Томенчук (1996, 1997р.) Ю. Лукомський та В. Петрик (2002 р.), О. Мельничук (2007–2008, 2011 рр.). Археологічні дослідження засвідчили існування фундаменту стін, чотирьох кутових веж, в'їзної брами, та веж-фірт навпроти південного та північного входів. У середині монастиря та поза його межами простежено сліди багат шарового кладовища. Віднайдено сліди великої кількості житлових та господарських будівель із значною кількістю артефактів. Після проведення науково-рятивних досліджень залишки оборонних стін, фундамент законсервовані. Завершальним етапом рекреаційних робіт стало відновлення західної оборонної стіни монастиря з двома вежами та входами (первісним в'їздом перед західними дверима храму та північною і південною фіртами). Одна з відновлених веж виконує функцію каплиці, друга –дзвіниці. Із південного та північного боків церкви встановлено підпірні стінки, які на рівні сучасної поверхні відтворюють сліди оборонних стін монастиря.

2. Монастир Св. Пророка Іллі був одним із найстаріших на території давнього Галича. У результаті відкриття фундаменту церкви (Л. Лаврецький, І. Шараневич, 1886 р., М. Каргер, 1955р.) дослідження показали її оригінальну будівельну конструкцію: ротонда з апсидою та прямокутним притвором. На прилеглій до фундаменту території простежено сліди кладовища та окремі об'єкти, пов'язані із функціонуванням монастирських споруд. 1721 року у монастирі перебував гетьман України Пилип Орлик. Під час ревізії 1724 р. в монастирі знаходилось 5 монахів. В 1774 р. Іллінський монастир було приєднано до кафедрального Крилоського. У процесі консерваційних робіт

фундаменту храму проведено поверхнєве відтворення його кладки згідно з планом М. Каргера. Окрім проведених розвідкових робіт є великі перспективи подальшого археологічного дослідження території монастиря.

3. Історико-культурну цінність з точки зору археологічного вивчення має літописний Іванівський монастир, який розташовувався на Подолі княжого Галича. Він згадується під 1189 роком у зв'язку із похованням князя Ростислава Івановича. У структуру цього монастиря входили декілька храмів (досліджені Ю. Лукомським 1988-1993 рр.), що функціонували послідовно протягом XII – XIII ст. У середині дерев'яного храму виявлено три вапнякові саркофаги. У 1951 році неподалік розкопаних фундаментів В. Гончаров виявив рештки двоповерхового будинку з багатим інвентарем. Дослідження монастирського комплексу на Царинці особливо перспективне з точки збереженості матеріалу. На території давнього Галича це поки що єдиний, до певної міри добре збережений археологічний комплекс, оскільки високий рівень ґрунтових вод та консервація мулом, внаслідок замулення території краще зберігають залишки дерева та інших матеріалів.

4. Унікальним об'єктом також є монастирський комплекс з єдиною уцілілою до наших часів пам'яткою архітектури XII ст. - церквою Св. Пантелеймона у с. Шевченкове. У другій половині XIV ст. церкву перейняли католики і переосвятили її на латинський катедральний собор Св. Станіслава (Щепановського), де розміщувався осідок першого Галицького латинського архиєпископства. У XVI ст. тут був заснований монастир ченців-францисканців, який проіснував до кінця 40-х років XX ст. Церква була перебудована на базилікальний костел. До цього часу належить побудова укріпленого кляштору (50 x 54 м) із в'їзною брамою-дзвіницею, Г-подібної форми келіями, валом та ровом. Дослідження території проводили: Томенчук Б., 1991р., Ткачук Т., 1997р., Томенчук Б., Мельничук О., 2005 – 20010 рр., Креховецький І., 2019 р. На даний час фундамент монастиря протрасований із виведенням на поверхню. В межах території пам'ятки знаходиться подвійне кільце валів. Зовнішні оборонні укріплення належить до XII – XIII ст. Внутрішні вали були сформовані у час спорудження францисканського монастиря у XVII ст.

5. Перспективним об'єктом у плані археологічного дослідження є монастирський комплекс у с. Пітрич (ур. Монастир). Він був заснований на початку XIII ст. та проіснував до пізнього середньовіччя. Залишки укріпленого монастиря із дерев'яною церквою-капличкою, багат шаровим кладовищем та слідами будівель простежено Томенчуком Б. П. (1988-1999 рр.).

6. Інші монастирі, зокрема Миколаївський у с. Вікторів, Чесного Хреста у с. Сокіл, Покрови Пресвятої Богородиці, про які збереглися фрагментарні архівні відомості, археологічно практично не вивчені. Саме це відносить їх до

розряду перспективних об'єктів археологічного дослідження.

Таким чином, археологічні дослідження монастирських осідків на території давнього Галича дали можливість простежити залишки забудови та матеріальної культури. Продовження роботи в напрямі їхнього вивчення дасть відповідь на питання часу функціонування монастирів, особливостей їх топографічно-планувальної структури, культурної та господарсько-побутової діяльності.

Віталій Миколайович ОКАТЕНКО,

начальник Слобідської експедиції, ДП «НДЦ «Охоронна археологічна служба України» ІА НАН України;

Роман Віталійович ЗИМОВЕЦЬ,

кандидат філософських наук, науковий співробітник Інституту філософії ім. Г.С. Сковороди НАН України;

АРХЕОЛОГІЧНИЙ КОМПЛЕКС СКІФСЬКОГО ЧАСУ БІЛЯ С. СМОРОДСЬКЕ НА ХАРКІВЩИНІ

Сучасне с. Смородське розташоване на території Люботинської міської ради на відстані 1 км від м. Люботин серед залишків давнього масиву лісів Дніпро-Донського межиріччя. Навколо села розташовані городище «Закозарівське» (інші назви «Костенки», «Смородське») та поселення із зольниками «Смородське-1» і «Смородське-2». Крім того, деякі зольники, обстежені нами (зібрані вінця ліпних посудин з наскрізними проколами і наліпним валиком з пальцевими вдавленнями) в середині 2000-х років, знаходяться під сучасною приватною забудовою с. Смородського. Безперечно, що цей поселенський комплекс відноситься до центральної групи городищ («Люботинське», «Караванське», укріплення в «уроч. Городище», «Чернечий яр», «Одринське» тощо) сіверськодонецької групи пам'яток скіфської доби. Усі вони розташовані поряд/вздовж або тяжіють до давнього Муравського Шляху, що поєднував лісостепову Скіфію з Кримом. Між поселенською структурою і некрополями («Люботинський», «Старомерчицький», «Коротичанський», «Пісочинський» могильники тощо) простежується просторове розмежування.

Городище «Закозарівське» розташоване на захід від с. Смородське (близько 0,5 км) на схилі лівого берега балки Солонці (з якого бере витoki р. Березівка) напроти впадіння в нього балки Широкий Яр. Одним із перших докладний науковий опис укріплення зробив М.Фукс у 1930 р. Саме він відніс його до скіфського часу. На новому методичному рівні розвідки на пам'ятці у

1951 р. провів Б. Шрамко. Він склав план городища і визначив його площу (125,500 кв. м). Дослідник відмічав нечисленний підйомний матеріал із уламків кераміки і фіксував наявність золи вздовж валу, який розорювався. У середині 2000-х років городище було оглянуто К. Пеляшенком і В. Окатенком. У подальшому І. Шрамко і С. Задніковим тут було закладено розвідувальний шурф №1 (2010). З метою з'ясування потужності культурних нашарувань у різних місцях поселення та встановлення загальної характеристики пам'ятки В. Окатенком також було здійснено шурфування №№2-3 (2015). У межах шурфів артефактів зафіксовано не було. У 2020 р. разом із Р. Зимовцем та І. Більком нами було здійснено візуальний огляд та зроблено аерофотозйомку укріплення. Уточнено його загальну площу, що сягає 15,1 га (довжина валів сягає близько 0,42 км).

Збереженість укріплень у вигляді ґрунтових валів та ровів на різних ділянках неоднакова. Найбільш збереженими вони є на ділянках колишніх лісосмуг – поза межами ораного поля, де вони значною мірою знівельовані внаслідок сучасних сільськогосподарських робіт. Так, у північному секторі городища висота розораних валів на сьогодні складає близько 0,4 м, а в південному – близько 0,5 м. Лише на залісеній ділянці в південно-східному секторі система оборони збереглася найбільше, де висота валу з ескарпом сягає до 2 м. Під час огляду щойно зораних укріплень у квітні 2020 р. нами зафіксовані та оглянуті обпалені/пропечені прошарки ґрунтових шарів в основі земляної конструкції валу майже по всьому периметру укріплення. Очевидно, що під впливом температури (шляхом вигорання хворосту і гілок, сліди яких, до речі, зафіксовані) ґрунт пропікався до цегляного кольору. Цей метод напевно дозволяв утворити фундамент для дерево-земляної конструкції (І. Фабриціус, В. Колода, Д. Гречко, О. Крютченко), а не був результатом пожежі укріплень у наслідок їх штурму. На сьогодні у зв'язку із розорюванням багатьох городищ сіверськодонецької групи ми спостерігаємо подібні не поодинокі випадки із пропеченою серцевиною валів, наприклад на «Староводолазькому» городищі та ін. Зазначений будівельний метод потребує подальшого археологічного вивчення. Планомірні розкопки «Закозарівського» городища не проводились. Його шурфівка вказує на те, що культурний шар маловиразний, що не дає змоги точно визначити час його існування. На поверхні зустрічаються поодинокі фрагменти ліпної кераміки раннього залізного віку. Хронологічна позиція городища і насамперед його функціональне призначення потребує подальших досліджень.

Поселення «Смородське-1» знаходиться за 0,65 км на північний захід від околиці села та за 0,4 км на північний схід від городища «Закозарівське» з північно-східного краю вододільного плато. Виявлено В. Окатенком та

К. Пеляшенком у 2006 р. Додатково обстежено було під час розвідок у 2015 р. Аерофотозйомку і візуальний огляд здійснено разом з Р. Зимовцем і І. Більком (2020). Поселення розорюється, розміри: 200 × 150 м. В його межах розташований зольник (вис. 0,5 м; діам. 30 м), на поверхні якого були зібрані артефакти: базисне та трилопатеве вістря від стріл (2 пол. VI – V ст.ст. до н.е.), глиняні прясла, «хлібці», лезо залізного ножа середньоскіфського часу і уламки ліпних та гончарних керамічних посудин. Вінця посудин мають нігтьові защепа по краю та наскрізні проколи під ними. Серед уламків античної кераміки зафіксовані фрагменти (вінця і стінки) посудин з 2 лініями бурого кольору. За морфологічними ознаками їх можна віднести до протофасоських і клазоменських центрів (визначення А. Буйських) кін. VI – поч. V ст. до н.е.

Поселення «Смородське-2» розташоване на південно-західній околиці с. Смородське біля вул. Аграрної поряд із промисловою електростанцією, що генерує електроенергію з сонячної енергії. Поселення зафіксоване під час археологічних розвідок навесні 2020 р. В. Окатенком, І. Більком і Р. Зимовцем. Його розміри: 220 × 180 м. На поселенні зафіксовано 2 розорані зольні насипи (вис. 0,3 м; діам. 25—30 м). Під час візуального обстеження зібрано кераміку (вінця з проколами і защепами) скіфського часу.

Таким чином, нами зафіксовані нові факти прийомів будівництва одного із великих укріплень (15 га) сіверськодонецької групи пам'яток скіфської доби, а на супутніх поселеннях виявлені нові матеріали, що дозволяють віднести існування даного археологічного комплексу до середньоскіфського часу (кін. VI – V ст. до н.е.). Окрему стурбованість викликає сучасний стан городища і поселень, територія яких в наш час інтенсивно розорюється. Насамперед – фортифікаційні споруди і зольні насипи із давніми культурними нашаруваннями.

Костянтин Юрійович ПЕЛЯШЕНКО,

кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Музею археології Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна;

НОВОВІЯВЛЕНІ ТА ВТРАЧЕНІ АРХЕОЛОГІЧНІ ПАМ'ЯТКИ МІСТА ХАРКІВ ТА ЙОГО ОКОЛИЦЬ

Сьогодні проблема руйнації пам'яток є досі актуальною. Археологічні пам'ятки, а особливо ті що не мають візуальних ознак на місцевості, кожен рік зазнають нищівних ударів з різних сторін.

З одного боку, ударів археологічній спадщині завдають представники незаконного пошуку старожитностей. До таких відносяться як несвідомі

особистості, що займаються пошуком для власного задоволення, так і професійні грабіжники, які переслідують комерційну мету. З іншого боку пам'ятки руйнуються забудовниками, або суб'єктами пов'язаними з землевпорядними роботами, що досить часто не дотримуються вимог чинного законодавства. В результаті руйнації давніх культурних шарів ми безповоротно втрачаємо інформацію про минуле та позбуваємось колекцій артефактів які б могли поповнити національний музейний фонд України.

Страждають як вже добре відомі в науковій літературі археологічні об'єкти, так і виявлені відносно недавно. На мою думку, головною проблемою руйнації пам'яток в Україні є відсутність чітких правових норм в законодавстві, які б дозволяли органам охорони культурної спадщини та правоохоронним органам дійсно охороняти пам'ятки, а не спостерігати як вони руйнуються.

В доповіді розглядаються археологічні пам'ятки, що були виявлені впродовж останніх 15 років на території міста Харків та його найближчої околиці, що на сьогодні зазнали повної або часткової втрати. Основним завданням було здійснити не складний моніторинг та порівняти стан археологічних пам'яток на момент їх виявлення з сучасним станом. Зробити це не важко, за допомогою вільних інтернет-ресурсів, таких як супутникові знімки та публічна кадастрова карта України, в якій доступна інформація про форми власності на ті чи інші земельні ділянки. Починаючи з 2005 р. на території м. Харків і Харківської області в процесі обстеження земельних ділянок, що плануються під забудову, було виявлено велику кількість археологічних пам'яток, а також додатково оглянуто та досліджено ряд вже відомих об'єктів. Окрім річних наукових звітів і публікацій у наукових виданнях, кожен рік інформація про нововиявлені об'єкти подається до органів охорони культурної спадщини з метою їх подальшого обліку і надання їм статусу пам'яток археології. На ряді археологічних об'єктів дійсно вдалось провести охоронні розкопки. Проте не всіх об'єктів спіткала щаслива доля.

На сьогоднішній день можна навести наступний список археологічних пам'яток в межах міста Харків та його найближчої околиці, які повністю або частково втрачені внаслідок будівельних робіт, а землі на яких вони знаходяться передані у приватну власність: поселення доби бронзи, скіфського часу «Черкаська Лозова-1», поселення скіфського часу «Олексіївське», поселення пеньківської культури «Мала Данилівка – вул. Південна», поселення доби бронзи, пеньківської культури «Циркуни-13», поселення доби енеоліту – бронзи «Велика Данилівка-5», курганний могильник «Турецька Могила», поселення скіфського часу «Харківська Швейцарія-2», поселення скіфського часу, пеньківської культури «Харків – вул. Шевченка», поселення доби бронзи «Чернівецька», поселення скіфського часу «Саржин Яр».

Окрім того, слід враховувати і об'єкти, які зазнають постійного нищення внаслідок сільськогосподарських робіт, несанкціонованого видобутку піску, а також ті об'єкти в охоронних зонах яких проведені або проводяться земляні роботи.

Втім, для ряду археологічних пам'яток, що взяті на державний облік, дійсно застосовуються норми з охорони пам'яток. В першу чергу це стосується поселення «Харків» - історичний центр міста. Важливим кроком на шляху охорони археологічних пам'яток було затвердження та схвалення історико-архітектурного опорного плану міста Харкова. Однак, як бачимо з наведених вище фактів, ситуація зі збереженням археологічної спадщини далека від ідеалу, що потребує реакції від археологічної спільноти, подальших рішучих дій з боку державних органів охорони культурної спадщини та правоохоронних органів.

Олександр Ярославович СВАТИК,

молодший науковий співробітник Національного заповідника «Давній Галич»;

БЕЛІГЕРАТИВНИЙ ЛАНДШАФТ, ЯК КУЛЬТУРНА СПАДЩИНА ГАЛИЧА ТА ЙОГО ОКОЛИЦЬ

Територія Галича та його околиць впродовж усього часу існування неодноразово потерпала від воєнних дій: у тому числі постраждали усі компоненти природного комплексу регіону. В результаті яких сформувались так звані белігеративні ландшафти. До белігеративних ландшафтів відносяться комплекси воєнного походження – стародавні укріплені городища й фортеці, рови і вали, кургани тощо.

З кожним роком кількість ландшафтних комплексів воєнного походження зменшується, проте їх значення для пізнання історії розвитку не лише суспільства, але і природи зростає. Більше уже двох сторіч ландшафтні комплекси активно вивчають археологи, історики та краєзнавці. Як своєрідні ландшафтні комплекси воєнного походження кургани, вали та городища, вперше виділив Ф. Мільков. У 1974 році він запропонував у структурі антропогенних ландшафтів виділити особливий клас – белігеративні ландшафти.

На території Галича та його околиць виявлено також ряд белігеративних ландшафтів, які частково досліджені і описані як комплекси воєнного походження: вали, кургани та городища. Виникнення белігеративних ландшафтів на території Галича зобов'язане тим, що цей регіон був ареною багатьох історичних подій. Формування белігеративних ландшафтів проходило

декілька етапів: будівля воєнних укріплень в до літописний час, зведення земляних валів та оборонних башт в княжий період і в період середньовіччя, події Першої та Другої Світових воєн. Розроблено класифікацію збережених белігеративних ландшафтів Галича та його околиць за призначенням, що ґрунтуються на особливостях зведення і експлуатації. Це типи: фортеці та городища, кургани, могили, що використовувались як сторожові кургани, дерево-земляні вали. Белігеративні антропогенні ландшафти Галича є одним з важливих чинників, що сприяють розвитку різних видів туризму: екскурсійно-пізнавального та «мілітарі» туризму. На противагу іншим антропогенним ландшафтам, белігеративні ландшафти впродовж довготривалого і різнобічного господарського освоєння, здебільшого не формувалися, а знищувалися.

Разом з тим дані археологічних досліджень становлять базу для дослідження військово-історичних проблем давньої та середньовічної доби. Тому історія досліджень укріплень княжих столиць доби галицько-волинської держави є важливою складовою історичної науки загалом.

В.А Михайлов запропонував наступне визначення «белігеративні ландшафти» - це специфічні воєнно-технічні комплекси, створені у результаті зміни природного ландшафту, або штучно, з особливих матеріалів, а також об'єкти воєнної інфраструктури, і ті, що виникли в результаті ведення воєнних дій та підготовки до них.

Белігеративні ландшафти території розміщені нерівномірно, що зумовлено різними історичними умовами, пов'язані у свою чергу з різними технологіями будівництва. Лише незначна кількість белігеративних ландшафтів, що збереглися до наших днів. Їх рештки становлять значну історичну, краєзнавчу та пізнавальну цінність. Нажаль стан белігеративних ландшафтів в Україні та області дуже незадовільнений і тому актуальним є питання їх збереження, відновлення через фінансування та раціональне використання.

Складність пошуку та використання белігеративних ландшафтів зумовлюється трьома причинами: по-перше, це пов'язано із дислокацією бойових дій на території Галича та його околицях та низькою доступністю архівних даних; по-друге, з подальшою значною зміною природних комплексів у результаті антропогенної діяльності; і, по-третє, з великим проміжутком у часі бойових дій.

Збереження белігеративних ландшафтів у зв'язку з історичними особливостями їх функціонування завжди відзначалося складностями. По-перше, ці об'єкти створювались у далекому минулому і в них відбуваються природні процеси руйнування. По-друге, основна функція фортифікаційних споруд – захист у військових операціях – була передумовою їх руйнування.

Охорона булігеративних ландшафтів є проблемою, особливо в сучасних умовах, що пов'язано появою та розвитком нових чинників, явищ і тенденцій у суспільному житті.

Серед них наступні:

- господарські - зумовлені змінами форм власності, перерозподілом земельних паїв та активізацією господарської та будівельної діяльності, таким чином вцілілих белігеративних ландшафтів на сьогодні залишилося дуже мало.
- правові – це відсутність перспективного законодавчого передбачення правових колізій щодо збереження белігеративних ландшафтів в умовах зростаючого нерегламентованого господарського та майнового тиску, саме тому зараз залишилося невизначеними статус і режим цих унікальних об'єктів та територій;
- ідеологічні – після набуття Україною незалежності кардинально змінилися масштаб і вектор оцінки суспільством свого надбання. Спостерігається різкий поділ населення на тих, у кого суттєво зросла увага до своїх власних пам'яток і тих хто зовсім не цікавиться своєю спадщиною або зацікавлений лише з якоюсь вигодою.

Найбільш ефективним напрямом раціонального використання белігеративних ландшафтів на території Галича та його околиць є використання їх з туристичною метою для виховання патріотичної культури та розвитку патріотичної свідомості громадян.

Потреба у пригодах, пошук нових вражень, намагання відкрити для себе нові світи підштовхнули до розвитку пригодницького, екстремального та екзотичного туризму, що у останній час набирає обертів.

Одною з перспективних форм раціонального використання белігеративних ландшафтів є влучення їх у туристичну сферу як атрактивних об'єктів екскурсійного показу. Звісно, деякі воєнні об'єкти вже задіяні у пізнавальних маршрутах. На черзі реалізація концепції культурних ландшафтів які повинні розглядатися у нерозривному зв'язку з тим оточенням, що збережено або відновлено людиною. На території Галича та його околиць існує низка проблем використання белігеративних ландшафтів у туризмі.

Першою проблемою є відсутність єдиної ресурсної бази – незважаючи на велику кількість белігеративних ландшафтів, в стані, придатному для туристичного використання знаходяться лише деякі белігеративні об'єкти. Зміни форм власності, велике індустріальне та сільськогосподарське навантаження призвело до розорювання земель, використання великих територій з метою створення кар'єрів і інших технічних та промислових споруд, спустошення воєнних об'єктів.

Другою проблемою є недостатня патріотична свідомість самих громадян, що, в свою чергу, призводить до занедбання історичних об'єктів, засмічення їх побутовим сміттям, знищення навіть цілих природних комплексів через неправильне розпалення багаття та нехтування правилами пожежної безпеки.

Третя проблема полягає у відсутності уваги сучасних представників туристичного бізнесу до белігеративних ландшафтів і військових об'єктів та питання використання їх у туризмі. Це проявляється у нестачі маршрутів та ділянок для їх прокладення, відсутності офіційних туристичних ланцюгів і стежок, та, як наслідок, незадовільним станом територій, що могли б бути використані у туризмі. Дана проблема є наслідком відсутності попиту на послуги, що, в свою чергу витікає з патріотичної культури населення.

Разом із своєрідним природним потенціалом регіону, історичні белігеративні ландшафти та військові пам'ятники можуть слугувати важливим туристичним ресурсом на території Галича та його околиць. Їх використання у якості об'єктів екскурсійної діяльності, разом з іншими видами туризму (пізнавальний, спортивний туризм) може явитися важливим фактором оздоровлення економіки регіону.

Таким чином, белігеративні комплекси – городища, вали, кургани та інші пам'ятки мають комплексне значення для науки, які потребують збереження у зв'язку з історичними цінностями. Значна кількість белігеративних ландшафтних комплексів, які впродовж великого періоду часу на території Галича та його околиць потребує дослідження: археологічного, історичного, локального. Також виявлення нових пам'яток, які до тепер не були знайдені.

Геннадій Євгенович СВИСТУН,

*кандидат історичних наук, викладач кафедри історії та суспільно-економічних дисциплін
КЗ «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради;*

ЧУГУЇВСЬКЕ ГНІЗДО САЛТІВСЬКИХ ПОСЕЛЕНЬ: ОСОБЛИВОСТІ РОЗМІЩЕННЯ ТА СТАН ДОСЛІДЖЕНОСТІ

Гніздо поселень салтівської культурно-історичної спільності з городищем в історичному центрі сучасного м. Чугуєва Харківської області розташоване по обидва береги р. Сіверського Дінця. Планомірне дослідження цієї групи салтівських пам'яток розпочалося з 2004 р. і з певними перервами триває до сьогодні. За час, що минув, була виявлена низка салтівських поселень, які почасти перекриті культурними нашаруваннями більш пізніх

періодів. Постійно проводиться робота з поточнення їх меж, характеру культурних відкладень та стану збереженості. Переважно вони досліджені шляхом розвідок: візуального огляду зі збором підйомного матеріалу та за можливості шурфуванням. Головним фактором, що стає на заваді археологічних робіт, є розміщення більшості поселень в зоні сучасної міської забудови та землекористування. Звертає на себе увагу, що найближчі до городища селища правобережжя Сіверського Дінця (які є й найбільшими за площею в означеному поселенському гнізді) розділені з укріпленим центром переважно лише природніми ярами та руслами річок та струмків і розміщений на високих ділянках. Такий масив тяжіє до давньої переправи. Лівобережні селища, в свою чергу, значно менші за площею і розташовані помітно більш локально, одним із чинників чого є, напевно, характер заливної пойми в періоди розливів.

До цього часу безпосередньо в умовних межах Чугуївського гнізда поселень не віднайдено могильника. Деяким натяком на залишки кремації є локально сконцентровані знахідки в Чугуївському городищі салтівських речей зі слідами пірогенного впливу. Найближча концентрація великих за площею кремаційних могильників відомі в сусідніх гніздах салтівських поселень – як вище, так і нижче за течією Сіверського Дінця (біля смт Кочетока та смт Есхара).

Валерій Володимирович СКИРДА,

кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історіографії, джерелознавства та археології історичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна;

ЗМІНА ПОКОЛІНЬ У ХАРКІВСЬКІЙ АРХЕОЛОГІЇ (ДР. ПОЛ. 40-Х – ПОЧ. 60-Х РОКІВ ХХ СТ.)

В другій половині 40-х – на початку 60-х років у харківській археології відбувається зміна поколінь науковців.

В 40-х роках закінчує свою польову діяльність С. А. Семенов-Зусер. У 1945 р. він проводить розкопки скіфських пам'яток поблизу м. Люботина і с. Караван, а 1949 р. біля с. Велика Гомільша. В 1946-48 рр. вчений вдається до дослідження археологічного комплексу поблизу с. Верхній Салтів. На цей же період припадають останні дослідження І. Ф. Левицького. В 1946 р. він розкопує пізньопалеолітичну стоянку Осогорова балка на Дніпрі, а в 1948 р. торфовище Моства в Житомирській області. В др. пол. 40-х рр. цей археолог дослідив ряд пам'яток на території Харкова та Харківської області.

На кінець 40-х – поч. 50-х років приходить початок самостійної польової діяльності Б. А. Шрамко. В цей період ним було виявлено кілька десятків пам'яток різних епох, на частині з яких були проведені розкопки. На особливу увагу серед яких займають Більське і Донецьке городища. Основним напрямком його діяльності став скіфознавчий напрямок.

Доба енеоліту-бронзи цікавила Є. В. Пузакова, який розпочав свою польову діяльність у 1955 р. В досліджуваний нами період він головним чином проводив розвідки. Дослідником було обстежено кілька десятків археологічних пам'яток у басейні С. Дінця, більше 20 з яких були відкриті вперше. До др. пол. 50-х років відноситься початок самостійних археологічних пошуків Б. П. Зайцева та В. К. Міхеєва. Діяльність першого була спрямована на черняхівську, а другого – на салтівську тематику.

Відбувся поступовий перехід і в стані археологів-античників. Роботами польових сезонів 1954–1956, 1960 рр. він на території Ольвії закінчив свою наукову діяльність відомий дослідник К. Е. Гриневич. Дослідження античності в розглядає мий нами період переходить до молодих дослідників. З кінця 50-х років починає проводити дослідження, в тому числі й підводні, на території стародавнього Херсонесу В. І. Кадеєв (з сер.50-х займався місцевими старожитностями), а В. О. Латишева в 1962 р. почала свою діяльність розкопками Горгіппії.

Таким чином, в досліджуємий нами період припиняють польову діяльність знані харківські дослідники С. А. Семенов-Зусер, І. Ф. Левицький та К. Е. Гриневич. На зміну їм приходять молоді археологи, які вели активну діяльність упродовж другої половини ХХ ст. (Б. А. Шрамко, Є. В. Пузаков, Б. П. Зайцева, В. К. Міхеєва, В. І. Кадеєв, В. О. Латишева).

Микола Миколайович ФІЛЬЧАКОВ,

молодший науковий співробітник відділу пам'яток археології ОКЗ "ХАРКІВСЬКИЙ НАУКОВО-МЕТОДИЧНИЙ ЦЕНТР ОХОРОНИ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ";

ВИСВІТЛЕННЯ АРХЕОЛОГІЧНОЇ ТЕМАТИКИ НА СТОРІНКАХ МІСЦЕВОЇ ДОРЕВОЛЮЦІЙНОЇ ПРЕСИ ХАРКІВЩИНИ

З середини ХІХ ст. пам'ятки старовини стали сприйматися як джерела історичної інформації. Науковий інтерес до археології з'являється не тільки в наукових центрах Російської імперії, а й у провінції. В цьому відношенні формування інтересу до археологічного минулого Слобожанщини є характерним прикладом суспільного усвідомлення значущості історії свого краю, пошуку обґрунтування засад і традицій суспільства нового часу. У пресі

розглядаються різнопланові питання, актуальність яких можна орієнтовно визначити, враховуючи частоту їх обговорювання та кількості джерел, де вони порушуються. Якщо говорити про археологію, яка досить поверхнево інтегрована в сферу людського життя, то обговорення її проблем у газеті загального спрямування, є ознакою значного зацікавлення суспільства і фахівців цим аспектом.

З трьох різновидів періодичних видань – газети, журнали і регулярні видання наукових товариств – даним дослідженням розглядаються газетні публікації.

Матеріали, які були так чи інакше пов'язані з археологічною тематикою друкувалися в таких періодичних виданнях як «Харьковские губернские ведомости», «Харьковские Епархеальные ведомости», «Южный край».

Різна тривалість випуску газет, неоднакова періодичність випусків і, той фактор, що до нашого часу збереглися не всі примірники газет, не дають можливості об'єктивно порівнювати газети за кількісним показником. Тому, для об'єктивної характеристики потрібно порівнювати відносні показники (наприклад, середньорічна кількість статей в кожній газеті).

У нашому випадку використовувались добірки газет: «Харьковские губернские ведомости» – за 1881 – 1891 та за 1905 – 1916 рр., «Южный край» - за 1880 – 1886 рр. та 1888 – 1911 рр., «Харьковские Епархиальные ведомости» за 1867 -1915 рр.

При аналізі змісту газетних публікацій було виявлено 98 статей й заміток на археологічну тематику. За всіма показниками переважають публікації у газеті «Южный край». Це обумовлено, в першу чергу, розважальним та рекламним напрямом видання.

Аналіз наявних випусків показав, що в середньому протягом року в губернських газетах з'являлося 1,7 статті, що містять інформацію з археології. Найбільш часто подібні матеріали публікувалися в «Южном крае» (приблизно 2,6 статті на рік).

Найбільша кількість публікацій з археології припадає на кінець 90-х рр. XIX ст. – перші роки XX ст. Підйом інтересу до старовини можна пов'язати з прийняттям рішення про проведення у 1902 році XII археологічного з'їзду у Харкові.

Інтерес редакції «Харківських єпархіальних відомостей» більшою мірою зосереджувався на історії архітектурних споруд - церков і соборів, багато з яких на сьогоднішній день не збереглися. На це була націлена робота зі збору відомостей о церквах і монастирях Слобожанщини.

Археологічна тематика часто звучала на засіданнях Харківського історико-філологічного товариства. Під час обговорення тем, що стосувалися

археологічних старожитностей Слобожанщини, заслуховували виступи про підсумки розкопок і розвідок археологічних пам'яток, вибирали археологічні об'єкти для проведення екскурсій., а діяльність цієї організації регулярно висвітлювалася на сторінках губернської преси.

Преса використовувалася для висвітлення роботи наукових форумів і науково-просвітницьких заходів. У губернській пресі друкувалися повідомлення про археологічні з'їзди. Робота XII археологічного з'їзду, що відбувся в Харкові у 1902 р, отримала високий суспільний резонанс, що відбилася в публіцистиці.

Більшість робіт в місцевому дореволюційному друці, в особливості, які належали Д. І. Багалію, В. Є. Данилевичу, Н. Ф. Сумцову представляють значний інтерес і в наш час Незважаючи на деякі недоліки, відмічені фахівцями в галузі археології, краєзнавчі публікації послужили основою для подальших наукових досліджень. Відомості про пам'ятки, що містяться в цих нотатках, використовувалися багатьма вченими, які займалися вивченням ранньої історії Слобожанського краю. Велика кількість заміток щодо пам'ятників археології, підтверджує інтерес до них у дореволюційний час і служить джерелом з вивчення історії археологічних досліджень на початковому етапі їх проведення.

Таким чином, регіональна періодична преса, завдяки інформації про діяльність громадських організацій, викликала значну зацікавленість до археологічних досліджень в губернії. Характерною особливістю газетних публікацій є комплексний характер надання інформації, а також її краєзнавча спрямованість. Це проявляється в залученні до публікацій з місцевої історії всіх доступних видів джерел: письмових, речових, етнографічних. Матеріали з археології друкувалися у більшості губернських газет, незалежно від їх загальної тематичної спрямованості. Однак за широтою проблематики, періодичності публікацій і частоти звернень до археологічних матеріалів провідним виданням була місцева офіційна газета «Южный край».

Валерій Пилипович ФІСУН,

керівник політологічних та гуманітарних програм Центру суспільного розвитку «Інтер-Акція»;

ХАРКІВСЬКИЙ ДУКАЧ

Основною особливістю Харківських дукачів, що завжди вирізняє їх від загальної маси українських народних прикрас, є оздоба у вигляді маленької кульки, припаяної поверх широкого вушка. Виготовляли їх місцеві золотарі з останньої чверті XIX ст. до 20-х років XX ст. здебільше в Харківському повіті і

передмісті Харкова, а поширеними вони були по всій Слобожанщині та сусідніх з нею регіонів, де носилися як центральний композиційний елемент комплексу нагрудних прикрас жіночого весільного та святкового вбрання.

Матеріалом для нашого дослідження послужили 93 екземпляри дукачів Харківського типу з багатьох приватних колекцій, оприлюднені та частково описані протягом 5 років на сторінках загальнодоступної групи «Дукачі України» за адресою: <https://www.facebook.com/groups/1767048773507551>

Традиційно Харківські дукачі бувають монетними або жетонними (фабричні личмани). Перші діляться на два підвиди – монети з припаяним обрамленням у вигляді шнуроподібно скручених дротів або пружини з плетеним обідком, які складають 28% від загальної кількості зазначених прикрас, та монети без обрамлення, яких 55%. Решта 17% – личмани.

Усі 16 дукачів у пружинному обрамленні мають позолочений аверс; у 13-ти пружина та обідок виготовлені з латунного дроту і лише у 3-х – зі срібла; у 9-ти вушко латунне, а в 7-ми – срібне. Половина вушок мають додаткове кріплення у вигляді маленького кутика, що наводить на монету і зміцнює припій. 8 вушок прикрашені трьома перехрещеними лініями у вигляді «зірки», 3 – двома діагонально перехрещеними лініями, 2 – чотирма поперечними лініями, одне оздоблене трьома намистинками блакитного кольору, а 2 вушка взагалі без ритування. Хронологічно вони відносяться до початку XX ст. Використані монети: 4 рублі Павла, Олександра I та Миколи I, 3 полтини Миколи I та Миколи II і 9 четвертаків Миколи I, Олександра II та Миколи II.

10 дукачів у завжди срібному шнуроподібному обрамленні ніколи не золотилися, а на срібних вушках не містили ритувань. Датуються вони межею XIX-XX ст. Використані монети: 6 рублів Єлизавети, Миколи I та Олександра II, $\frac{3}{4}$ рубля/5 злотих Миколи I, четвертак Олександра II, 20 коп. Миколи I і 15 коп. Катерини II.

Кожен другий Харківський дукач без обрамлення виготовлявся зі срібної чи золотої монети. Серед нашого матеріалу маємо 47 дукачів із срібних монет, 27 з яких позолочені амальгамою, та 4 золотих прикраси з імперіалів Єлизавети та Катерини II. Очевидно, що золотих дукачів раніше було значно більше, але через минулі лихоліття до нас дійшов мізер.

Серед позолочених переважають великі монети з хрестовою монограмою або штучно гравірованим хрестом: 18 рублів Петра I, Перта II, Павла, Миколи I, Олександра II і 2 талери Марії-Терезії та Франца I. Решта — 5 четвертаків та 20 коп. Миколи I і 10 коп. Миколи II. Більшість вушок латунні, але є і срібні; частина їх так само має додаткове кріплення у вигляді маленького кутика. 21 вушко прикрашене трьома перехрещеними лініями, а 3 із них мають додаткові насічки по краях; 6 вушок взагалі без ритування.

Харківські дукачі без обрамлення і позолоти через тривале носіння поверх одягу мають витертий вигляд, тому їх можна вважати найдавнішими. 14 мають срібне вушко (2 із «зіркою»), а 6 – латунне (3 із «зіркою»). Тут теж більшість монет є великими: 13 рублів Петра II, Павла, Олександра I, Миколи I та Олександра II, 2 полтини Павла та Миколи II, 4 четвертаки і 5 коп. Миколи I.

На Слобожанщині модними були позолочені дукачі-хрестовики. Але для їх виготовлення монет на всіх не вистачало, та й коштували вони дорого. Тому для задоволення попиту населення фабрики почали штампувати личмани – односторонні латунні прикраси із зображенням хреста (гібридна імітація монограм Петра II та Павла I). 12 мають напис по колу: «Вѣра. Надежда. Любовь. 1888 г.» або «1891 г.», 3 — «Малороссійській Женській Нарядъ», а на 1 – незрозумілий текст: «Кого. Любь. 1881». 9 вушок прикрашені «зіркою», одне вушко – двома діагонально перехрещеними лініями, а 6 – без риткування.

Віталій Миколайович ОКАТЕНКО,

начальник Слобідської експедиції, ДП «НДЦ «Охоронна археологічна служба України» ІА НАН України;

СУЧАСНІ ТЕХНОЛОГІЇ У СФЕРІ ЗБЕРЕЖЕННЯ І ОХОРОНИ ПАМ'ЯТОК ІСТОРІЇ ТА АРХЕОЛОГІЇ

У давнину територія Харківської області була одним із густозаселених районів лісостепової зони Східної Європи. Останнім часом вивчення різночасових пам'яток на її теренах результували у відкриття великої кількості поселенських структур (городищ, селищ) і курганних могильників, що тяжіють до них. В ході проведення планомірних розвідок в басейні Сіверського Дінця із застосуванням новітніх ГІС-технологій за останні роки Скіфська Лісостепова експедиція ДП «НДЦ «ОАСУ» ІА НАН України зафіксувала і обстежила нові поселенські структури і поховальні пам'ятки (Окatenко В., Следюк Д.). Цікаво, що загальна кількість відомих в регіоні укріплень РЗВ на межі ХХ-ХХІ століть змінювалась: 19 (1985); 16 (2010); 18 (2016). На сьогодні ми вже можемо впевнено говорити про 27 скіфських городищ, з яких 9 було нами виявлено протягом останнього часу (Окatenко В., Зимовець Р.). Тобто кількість відомих укріплених поселень збільшилася майже вдвічі. Це без урахування селищ, розташованих в їх окрузі, великих курганних некрополів і окремо розташованих поховань.

Усі ці відкриття нерозривно пов'язані з розвитком технологій дистанційного зондування землі та застосування їх у вивченні об'єктів археологічної спадщини. Вивчення даних дистанційного зондування і методи

геофізики, що базуються на застосуванні ГІС-технологій, отримали широке використання за кордоном і вже активно впроваджуються в археологічну, архітектурну та іншу практику на пострадянському просторі, зокрема і в нашій країні. Традиційні археологічні методи (натурне обстеження місцевості та ін.) найближчим часом не втратять своєї актуальності, однак з поєднанням використання сучасних прогресивних технологій. Наразі є необхідним їх застосування і у сфері збереження та охорони пам'яток історії та археології.

Перш за все найбільш доступною для археолога є супутникова зйомка землі. За матеріалами супутникової зйомки дослідник фіксує об'єкт(ти), аналізує архіви і карти, а потім проводить традиційну розвідку – виїзд на місцевість (огляд, збір підйомного матеріалу, шурфовка). Цей метод має потенціал не тільки для виявлення нових об'єктів, а й для уточнення меж вже відомих пам'яток. Після вивчення архівів, аналізу топографічних карт і супутникової зйомки вчений ставить перед собою цілі і завдання розвідки (фотофіксація, зйомка плану, GPS-прив'язка тощо), обирає методи і обладнання, які буде використовувати. Це можуть бути компас, нівелір, теодоліт, побутовий GPS-приймач, дельтаплан, дрон. Серед сучасних методик та обладнання, які можна застосовувати у сфері збереження і охорони пам'яток історії та археології, слід відмітити геоінформаційні системи, БПЛА, геодезичний GPS-приймач, тахеометр, лідар, лазерне сканування місцевості, георадар тощо.

На сучасному етапі розвитку одним із найбільш доступних для дослідників засобів вивчення топології археологічних об'єктів є саме безпілотні літальні апарати («БПЛА» або «ДРОН»). Супутникові фото можуть за певних умов орієнтовно показати загальні межі пам'яток, але не дозволяють точно провести вимірювання розмірів і тим більше висот. Зараз з'явилася можливість використання в археології методу аерофотограмметрії. Фотограмметрія дозволяє поєднати точність наземних інструментальних методів і можливість візуальної оцінки форми досліджуваних об'єктів. До недавнього часу використання аерофотограмметрії стримувалося дорожнечою і складністю в плані організації аерофотозйомки з пілотованих літаків і вертольотів. Однак останні кілька років з'явилася можливість застосування для повітряної зйомки дистанційно пілотованих і безпілотних літальних апаратів. Отримані з БПЛА знімки можуть бути як використані для звичайної візуальної оцінки форми об'єкта, так і оброблятися фотограмметричними програмами для отримання 3D моделі об'єкта і його карти висот. Це дозволяє виявити навіть невеликі перепади висоти ґрунту, не помітні візуально, що має неабияке значення для фіксації/прив'язки і збереження пам'яток археології. Більшість із них (давні укріплення городищ, земляні насипи курганів/майданів тощо) знівельовані в

результаті багаторічної оранки і практично не фіксуються візуально. Знімки БПЛА мають GPS-прив'язку центрів, в системі координат WGS84.

Ми вважаємо, що тільки тісне поєднання традиційних методів археологічної розвідки і сучасних технологій дозволить нам повною мірою вивчати і охороняти нашу культурну спадщину. Так на сьогоднішній день ми виділили і випробували кілька методик застосування повітряної зйомки з дронів для вирішення поставлених завдань: оглядова аерофотозйомка, зйомка сферичних панорам, зйомка ортофотопланів, географічна прив'язка ортофотопланів та об'єктів на них, створення 3D моделей археологічних пам'яток, створення карт висот відкритої місцевості, створення карт висот лісної місцевості, створення ізоліній висот.

Таким чином, використання сучасних технологій окрім суто наукових цілей має значення і для збереження, охорони та популяризації пам'яток культурної спадщини, а саме:

1. Разом із вирішенням аналітичних завдань археологічної науки геоінформаційні системи розраховані на створення сучасної облікової документації для ведення діяльності з охорони археологічних пам'яток.

2. Використання зазначених методик завдяки своїй доступності дозволяє не тільки виявляти нові об'єкти, які візуально не фіксуються на місцевості (при сильному розорюванні, у густому лісі тощо), але і робити досить точні топографічні плани ландшафтів і GPS-прив'язки самих пам'ятників. Не менш важливе оглядове і об'ємне уявлення про них.

3. БПЛА дозволяють у досить короткі терміни робити фотофіксацію і прив'язку до глобальної системи координат, що в подальшому допоможе створити банк даних і проводити своєчасні охоронні заходи.

4. Фотоальбоми з видами археологічних пам'яток з повітря, їх 3D моделі сприяють поширенню знання про рідний край в навчальних закладах, наукових установах та широких колах населення.

5. У сучасному світі саме цифрові технології допомагають популяризувати історико-культурні пам'ятки та підвищувати туристичну привабливість регіону, а також є перспективними для широкого впровадження.

Марія Василівна ЧИРСЬКА,

старший науковий співробітник НІМЗ «Поле Берестецької битви»;

ХАРАКТЕРИСТИКА ПОЯСНОГО КОЗАЦЬКОГО СПОРЯДЖЕННЯ XVII СТ. НА ОСНОВІ АРХЕОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ НА ПОЛІ БЕРЕСТЕЦЬКОЇ БИТВИ

З описів сучасників і праць істориків маємо загальні і поверхневі дані про поясне спорядження козаків XVII ст. Нові дані про стан і характер озброєння козацької армії середини XVII ст. одержано внаслідок археологічних досліджень, зокрема розкопок 1970 -1994 років місця Берестецької битви 1651 року, які проводились під керівництвом доктора історичних наук, археолога Ігоря Кириловича Свешнікова.

Шкіряні козацькі пояси були частиною військового обладнання. Окрім свого основного призначення – підперезувати одяг і водночас бути його прикрасою, в козаків пояс виконував ще й функцію, пов'язану з їхньою військовою діяльністю.

Розкопками на козацькій переправі під Берестечком знайдено численні зразки шкіряних поясів, що у XVII ст. використовували здебільшого селяни і міщани; шляхта носила оздобні пояси з дорогих тканин. Шкіряні екземпляри виготовлені з двох рядків прошитої вздовж країв шкіри. Вони завширшки до 4 см, завдовжки до 1,54 м. Вони прикрашені геометричними і рослинними візерунками, виконаними технікою тиснення шкіри, запозиченою у середньовічній Польщі з Іспанії (так званий кордибан).

У музеї НІМЗ «Поле Берестецької битви» зберігаються унікальні речі, що належали до поясного спорядження козака XVII ст. Серед них шаблі, ножі, порохівниці, кулелійки, ладівниці, виделки, які були знайдені під час археологічних розкопок на місці Берестецької битви.

Шабля була основною холодною зброєю козаків. Під час археологічних розкопок на полі Берестецької битви було знайдено 32 цілих і фрагментованих екземплярів (23 повністю збережених і 9 фрагментованих). Поширеними в українському війську XVII ст. були шаблі угорсько – польського, німецького і швейцарського типів (їх зазвичай називали козацькі або чорні) – знайдено 14 екземплярів; ординки (смички) – знайдено 3 екземпляри; гусарські і палаші – знайдено 7 екземплярів. Більшість з них була знайдена у піхвах і мала клейма майстрів на лезах. Розміри леза залежали від зросту власника від 77 до 94 см.

До особливостей козацького озброєння, яким не має аналогів у військах інших народів, належать залізні гаки до підпинання шаблі, очевидно, тоді, коли козак сідав на коня. В одному випадку на переправі знайдено фрагмент

шкіряного пояса разом з гаком до підпинання шаблі. Всього на переправі знайдено 19 таких гаків.

До поясного спорядження козака належить також ладівниця, її винахід був значним прогресом у військовій справі XVII ст. Ладівниця значно полегшувала і прискорювала процес ладування зброї. Під час розкопок на полі Берестецької битви було знайдено чотири цілі і одну фрагментовану ладівницю. Знахідки ладівниць на місці Берестецької битви переконливо свідчать про те, що вже у середині XVII ст. козацьке військо широко засвоювало всі нові здобутки європейського озброєння.

Порохівниці і натруски входили теж до поясного спорядження козака. Натруська (мала порохівниця) слугувала для зберігання і підсипання пороху на полицю вогнепальної зброї. Під час розкопок було знайдено 12 екземплярів у формі фігурки «коників» та «курей». Порохівниці (великі) виготовлялися з дерева, з кістки або рогу. Вони виготовлені у формі «рогу достатку» і складаються з двох дерев'яних половинок, обшитих шкірою і прикрашених металевими або кістяними цвяшками. Задня частина такої порохівниці загнута догори, верхню прикриває дощечка, в яку запущено лійочку, яка слугувала міркою дози пороху на постріл.

До найбільш розповсюджених козацьких речей належать ножі. Можливо, кожен козак мав два – чотири ножі, з яких один або два носив на поясі у шкіряному футлярі, інші – у сумці. Ножі різні за розмірами і за типом руків'я, і, мабуть, вживалися для різних потреб, включаючи навіть гоління бороди чи голови. Всього за роки розкопок знайдено 176 цілих і фрагментованих ножів.

У похідному житті козаки часто користувалися однозубою виделкою рожном. Вона являє собою загострений з однієї сторони стержень, на верхньому кінці якого петелька і кільце. Такі знаряддя були військовими похідними виделками і могли також служити для смаження на вогні шматків м'яса. Під час розкопок знайдено також кілька столових двозубих виделок з прямокутними або округлими в перетині черенками.

Цікавими знахідками під час археологічних розкопок є дерев'яні ложки. Усі ложки були знайдені у шкіряних футлярах; вони різні за розміром та формою. Дерев'яні ложки з-під Берестечка є єдиними на Україні збереженими виробами XVII ст. цього типу і аналогії їм не відомі.

І ще одним елементом козацького поясного спорядження була сумка. У якій козак носив усе, що могло стати у пригоді в поході або в бою. Під час археологічних розкопок на полі Берестецької битви були знайдені у великій кількості: сумочки та гаманці. Можна припустити, що козаки користувались не лише шкіряними сумками, а й зробленими з тканини, що у торф'яному ґрунті

не збереглися. Шкіряні сумки мають переважно прямокутну форму. Вони пошиті з одного або двох шматків шкіри.

Гаманці менші за розміром сумочки складаються з одного - трьох відділень. Багато екземплярів має ззаду шкіряні петельки для підвішування гаманця до пояса. В середині гаманців знаходились різноманітні речі – ключі, кресала, кремінці до вогнепальної зброї, злитки свинцю, кулі, монети, інколи коштовності.

Артефакти із археологічних досліджень поля Берестецької битви є унікальними, подібних матеріалів не має ні в одному музеї світу. А елементи поясного козацького спорядження із колекції НІМЗ «Поле Берестецької битви» є яскравим прикладом предметів військового спорядження, пов'язаних з історією українського козацтва XVII ст., кожен предмет здатний розповісти про військову доблесть та про спосіб життя козака у поході.

Галина Михайлівна ОХРИМЕНКО,

завідувач відділу пам'яток археології ОКЗ "ХАРКІВСЬКИЙ НАУКОВО-МЕТОДИЧНИЙ ЦЕНТР ОХОРОНИ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ";

СТАН ЗБЕРЕЖЕННЯ УКРІПЛЕНЬ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІНІЇ В МЕЖАХ БАЛАКЛІЙСЬКОЇ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ІНВЕНТАРИЗАЦІЇ)

Починаючи з 2020 року відділ пам'яток археології ОКЗ «ХНМЦОКС» розпочав дослідження фортифікаційних споруд Української лінії (1730-1764), які пролягають в межах Харківської області. Обстеження розпочато з крайньої східної точки Лінії, яка розташована на території Балаклійської територіальної громади Ізюмського району (с. Петрівське). Остаточною метою досліджень є занесення комплексу споруд Української лінії до Державного реєстру нерухомих пам'яток України за видом: археологічний та історичний.

Українська лінія (Лінія) є єдиною системою земляних фортифікаційних укріплень, яка включає в себе наступні об'єкти: фортеці, редути, редани, люнети, вал/рів. На даний час на державному обліку перебуває лише одна складова Лінії – фортеці, як пам'ятки національного (архітектура) та місцевого (історія) значення. Дослідники вказаного об'єкта також особливу увагу приділяють фортечним спорудам, набагато рідше – редутам, тоді як інші елементи згадані побіжно.

До того ж, у пам'яткоохоронному законодавстві, яким керуються органи охорони культурної спадщини при занесенні об'єктів до Державного реєстру, відсутні такі поняття як «ймовірний», «орієнтовний», «приблизний»,

«вірогідний» тощо. У пам'ятки немає нічого умовного, її межі, межі території, габаритні розміри та площа, її складові та елементи, стан збереження повинні бути визначені точно. В іншому випадку це завадить хоча б розпочати процедуру встановлення факту руйнування, часткового руйнування об'єкта.

Одне із найголовніших завдань перед нами як дослідниками полягає в точному визначенні кількісних показників складових Лінії по всій її протяжності (в межах Харківської області), місця її проходження, габаритних розмірів, а також у фіксації її стану збереження.

В межах Балаклійської ТГ частина Лінії, яку нам належало дослідити, складає приблизно 8 км. За історичними даними складовими елементами вказаного відрізка Лінії є:

1. Петрівська фортеця, що була побудована як єдина бастіонна система (4 бастіони), оперезана по периметру ровом, а також доповнена равеліном навпроти куртини південного бастіонного фронту.

2. Від бастіонів західного бастіонного фронту фортеці пролягає на схід, північний схід (до берега р. Береки), а також на південний захід (і далі до Тамбовської фортеці) суцільний вал/рів.

3. Додатковими елементами польових укріплень були вище означені складові (за різними даними): 2 люнети, 22 редани, 2 редути.

В результаті наших досліджень було встановлено, що земляні укріплення Лінії постраждали внаслідок антропогенних та природних факторів. На даний час складовими елементами Української лінії в межах Балаклійської територіальної громади є:

1. Петрівська фортеця, що складається з 4 бастіонних фронтів (північний, південний, західний, східний), оперезана по периметру ровом (різного ступеню збереженості). Равелін навпроти куртини південного бастіонного фронту знівельований.

2. Реданий вал зберігся десь на 35 відсотків. Північно-східний відрізок валу/рову, що був зведений в заплаві р. Береки, значною мірою не простежується на місцевості. Наразі землі, по яким проходила Лінія, зайняті городами та розорюються. Також земляні укріплення не збереглися безпосередньо поблизу фортеці–фортифікаційні споруди, що були побудовані від північно-східного бастіону, зруйновані сільською забудовою, тоді як землі, по яким проходила Лінія, починаючи з південно-східного бастіону, використовуються як звалище сміття та сплановані землерийною технікою. Окрім людського фактору на стан збереження земляних укріплень Лінії значний вплив має природній фактор – інтенсивне утворення ярів впродовж усього південно-західного відрізка Лінії.

3. 3 додаткових елементів польових укріплень валу нами було

зафіксовано: 1 люнет, 7 реданів, 2 редути.

На основі наших досліджень було внесено зміни до облікової документації пам'ятки історії місцевого значення Петрівська фортеця та розпочато процедуру занесення комплексу споруд Української укріпленої лінії до Державного реєстру нерухомих пам'яток України за видом: археологічний та історичний.

ІСТОРИЧНЕ КРАЄЗНАВСТВО

Тимур Юрійович АНДРЕЄВ,

провідний архівіст Центрального державного науково-технічного архіву України;

РЕКОМЕНДАЦІЇ З ВДОСКОНАЛЕННЯ ТРАНСПОРТНОЇ ТА ПІШОХІДНОЇ СИСТЕМИ ЦЕНТРУ МІСТА ХАРКОВА У НАУКОВИХ РОЗРОБКАХ КИЇВНДПІМІСТОБУДУВАННЯ ЗА 1976 РІК (ЗА ДОКУМЕНТАМИ ЦДНТА УКРАЇНИ)

Стрімке зростання міст – це стимул для пошуку та генерації креативних ідей щодо вдосконалення системи районування, інфраструктури. Кожен населений пункт являє собою систему функціональних зон, різних за спеціалізацією та принципами забудови.

Так, в центральній частині Харкова, представлені основні визначні пам'ятки, культурні, наукові та адміністративні об'єкти, на периферії – промислові підприємства, спальні райони. Актуальною проблемою є створення оптимальних логістичних зв'язків для задоволення потреб жителів різних функціональних зон. Провідне місце у формуванні міста як єдиного цілісного механізму займає транспортна та пішохідна мережа.

Важливим джерелом для дослідження міської інфраструктури є архівні документи. Інформація, яка в них міститься, може бути використана як для реконструкції існуючих об'єктів, так і стати відправною точкою для генерації ідей щодо створення нових проєктів.

У Центральному державному науково-технічному архіві України (ЦДНТА України) зберігаються розробки Науково-дослідного та проєктного інституту містобудування «КиївНДПмістобудування» з архітектурно-планувального формування центру міста Харкова, серед них особливе місце займають рекомендації з вдосконалення транспортної та пішохідної системи. Створено документ було у 1976 році з перспективою розробки та реалізації проєктів до 2000 року.

Співробітниками інституту було проаналізовано основні тогочасні проблеми харківської інфраструктури, зроблено спробу прогнозування перспектив майбутніх кризових моментів задля їх завчасного запобігання. Було розглянуто проблеми модернізації систем міського громадського, індивідуального транспорту та організації пішохідного руху.

Згідно з рекомендаціями КиївНДПмістобудування для розвантаження автомобільного трафіку центральної частини Харкова планувалося створити

мережу транзитних тунельних магістралей для автобусних маршрутів. Один з них повинен був з'єднати Південний вокзал з Нагорним районом та Салтівським житловим масивом, другий тунель передбачалося прокласти між Клочківськими та Журавлівськими схилами. Салтівку з центральною частиною міста передбачалося з'єднати автомобільною естакадою. Так, за допомогою перерозподілу пасажиропотоку між наземним та підземним транспортом планувалося поліпшити умови та якість обслуговування мешканців та гостей міста.

Співробітниками КиївНДПМістобудування було зроблено акцент на необхідності введення диференційованих транспортних норм для різних районів Харкова. Наголошувалося на необхідності створення умов для того, аби завантаженість доріг центральної частини міста була мінімальною. Так, у рекомендаціях зазначалося про перспективу створення систем підземного паркінгу, ліфтів та ескалаторів як для машин, так й для їх власників. Шляхи від паркувальних місць повинні виходити за межі Нагорного району.

Проблему модернізації системи пішохідного руху пропонувалося здійснити шляхом поділу пішоходів та транспорту по вертикалі завдяки будівництву спеціальних платформ над вулицями та площами. Планувалося створити систему великих пішохідних зон у центральній частині міста, зокрема уздовж річок Харків та Лопань, у межах великої концентрації культурних та розважальних закладів (вздовж вулиць Сумська та Пушкінська).

Щоб в майбутньому уникнути розширення вулиць у зв'язку зі зростанням темпів автомобілізації, зменшити кількість пробок та нещасних випадків на харківських дорогах пропонувалося створити мережу підземних та надземних переходів.

Таким чином, рекомендації з вдосконалення транспортної та пішохідної системи центру міста Харкова, розроблені «КиївНДПМістобудування» містять креативні ідеї, які випереджають час. На жаль, частина з них лишаються не реалізованими. Завдяки плідній праці співробітників ЦДНТА України документи розробок надійно зберігаються та доступні кожному.

Тамара Федорівна БОРОВКО,

науковий співробітник історичного музею Кам'янського державного історико-культурного заповідника;

МИТТЄВОСТІ ІСТОРІЇ КАМ'ЯНСЬКОГО МАШИНОБУДІВНОГО ЗАВОДУ ЗА РЯДКАМИ БАГАТОТИРАЖКИ «МАШИНОБУДІВНИК»

10 вересня 1957 року на Кам'янському машинобудівному заводі було видруковано перший номер багатотиражки «Машинобудівник». Газета виходила двічі на місяць тисячним тиражем. Із заводської багатотиражки ми дізнаємося про миті історії тодішнього промислового велетня нашого міста? про історію підприємства та про людей, які на ньому працювали. Всі новини, досягнення і невдачі висвітлювалися в рубриках: «Партійне життя», «Заводська хроніка», «Дошка пошани», «Слідами наших виступів», «Наш перець», «Фізкультура і спорт» та інших.

В «Машинобудівнику» від 17 липня 1963 року висвітлено віхи історії підприємства: «Територія заводу до революції належала поміщику Миколі Давидову. Після революції приміщення використовується як склад для цукру, а згодом сюди переведена сірникова фабрика «Червона зірка».

В 1936 році тут організовується база «Союз-шартреста» із збору та реставрації шарикопідшипників, як філія 1-го ДПЗ, яка згодом передана в підпорядкування «Головтекстильмашу».

В роки війни завод евакуйовано до м. Куйбишева, а потім – у м. Ташкент. Після звільнення міста в 1944 році підприємство поновило виробничу діяльність.

Для забезпечення підприємства потрібними фахівцями з різних областей тут створено умови для навчання всіх охочих працівників. На підприємстві починають працювати вечірня середня школа робітничої молоді та школа майстрів. «Близько 500 робітників навчаються у вечірній школі, а також охоплені іншими видами навчання».

На заводі була своя будівельна бригада та велося досить жваве будівництво, не лише на його території, а й житлове, в самому місті.

Піклувалися керівники підприємства й про здоров'я дітей робітників. Так «з 4 липня 30 дітей працівників заводу відпочивають в районному піонерському таборі, який збудували в красивій, мальовничій місцевості – урочищі «Маляреве» Грушківського лісу».

В «Машинобудівнику» від 23 січня 1958 року говориться про «заводську конференцію профспілки, на якій було заслухано та обговорено звіт про роботу завкому».

З багатотиражки ми дізнаємося, що «на заводі працює 9 жіночих бригад в кількості 86 осіб».

12 березня 1958 року відбулася конференція раціоналізаторів і винахідників КМЗ. А вже 24 червня цього ж року організовано товариство та обрано його раду. Одним із кращих раціоналізаторів заводу визнано слюсаря-складальника цеху № 1 Бориса Компанійця. «У 1957 році він подав 9 рац-пропозицій, із яких прийнято 5 і впроваджено у виробництво 3 з умовною річною економією 7100 крб.».

Належна увага зверталася на підприємстві охороні праці. Щорічно проводилися місячники огляду охорони праці. «Тільки в 1957 році на проведення заходів по техніці безпеки та охорони праці витрачається 105 тисяч крб.».

Розглядалося питання і переходу заводу на 7-годинний робочий день. «14 березня відбувся партійно-господарський актив по питанню переходу заводу на 7-годинний робочий день і завдання колективу в нових умовах».

В багатотиражці від 31 грудня 1960 року звертається увага на нові машини, випущені на підприємстві в поточному році.

Кам'янський машинобудівний завод був відомий не лише на теренах колишнього Радянського Союзу, а й за його межами. Так «в кінці вересня 1957 року КМЗ відвідала група китайських спеціалістів», а з 3 по 12 березня 1963 року працівники заводу відвідали Лейпцігську міжнародну промислову ярмарку.

На підприємстві активно розвивалися колективи художньої самодіяльності, були свої художники та майстри в інших видах творчості.

8 березня 1960 року на заводі почав працювати радіовузол. Передача велася в обідню перерву двічі на тиждень. За рік роботи «здійснено близько 90 передач».

Велика увага приділялася на підприємстві розвитку фізкультури і спорту, проводилися заводські спартакіади, здача норм ГТО, дружні змагання з футболу, волейболу, введено виробничу гімнастику.

Світлана Олексіївна БРАЖНІЧЕНКО,

Старший науковий співробітник Лебединського міського краєзнавчого музею;

ОДЯГ МЕШКАНЦІВ ЛЕБЕДИНЩИНИ: ВІД ІСТОРІЇ ДО СУЧАСНОСТІ

У статті розглянуто функціональність традиційного українського

народного вбрання в контексті національної культури. Проаналізовано характерні особливості окремих стилів української моди, де найбільш поглиблено використовуються елементи народного строю. Розглянуто костюм, як вид комунікації та систему інформативності, що відображає культуру української нації в цілому у відповідності до епохи його існування.

Джерелознавча база дослідження традиційного народного строю дає змогу аналізувати костюм як систему чинників, що є певною рушійною силою у вивченні культурно-історичної спадщини, матеріальних і духовних традицій мешканців Лебединщини.

Тема національного одягу виступає певним об'єктом дослідження багатьох науковців, дослідників та митців, оскільки саме в етнічному костюмі можна простежити особливості духовної культури народу, що найбільш характерно відображається в його багатофункціональності. Вплив кліматичних умов та географічного положення Лебединщини наділяли вбрання захисною функцією, що зумовило появу різних його видів, форм із використанням різноманітних матеріалів: шкіри, сукна, домотканих тканин із льону та коноплі.

Аналізуючи вищесказане, слід зазначити, що український традиційний одяг характеризується не лише конструктивністю форм та декоративно-орнаментальним, колористичним рішенням, а й відображає багатогранність ідеологічного та символічного значення. Отже, етнічний костюм не можна розглядати окремо від народного побуту, так як він існував у тісному зв'язку з національними традиціями, звичаями, обрядами, фольклором.

Слід зауважити, що найважливіша функція костюма — знакова, так як костюм є видом комунікації, тобто відображає соціальний статус, політичні вподобання, релігійність, естетичний смак, культуру тощо. Синтез таких чинників відображає характерні особливості нації в цілому, тому слід вважати, що народний традиційний одяг, як об'єкт дослідження, є актуальним в процесі збереження національних ознак народного строю, жоден його елемент не був випадковим, а носив глибокий інформативний зміст кожної людини зокрема.

Юлія Степанівна ВОЙТОВИЧ,

науковий співробітник ХММ І.Ю. Рєпіна;

НОВІ ВІДОМОСТІ ПРО МІСЦЕ НАРОДЖЕННЯ ХУДОЖНИКА І.Ю. РЄПІНА

Ілля Юхимович Рєпін є знаковою історичною постаттю для Харківщини. Тисячі туристів щороку приїждять на батьківщину художника. Особливо

привабливим є місце, де народився художник. Тут у 1944 році була встановлена пам'ятна стела авторства скульптора А. Страхова. Сьогодні саме ця стела та територія під нею вважається пам'яткою історії і внесена до Державного реєстру нерухомих пам'яток України. Але територія всієї садиби, той самий заїжджий двір зі спогадів Рєпіна, залишається поза увагою пам'яток охоронців та дослідників.

Метою даної наукової розвідки стало уточнення відомостей про локалізацію осинівської садиби родини художника, де він народився, виявлення особливостей організації господарства та повсякденного життя.

Відзначимо, що на час народження І. Ю. Рєпіна, а саме 1844 рік, Чугуїв був центральним містом великої штучно виділеної території розміром у 1/6 частину тодішньої Харківської губернії – Українського військового поселення. Життя людей визначалося особливостями організації поселень. Населення було поділене на декілька соціальних груп, провідними у яких були поселяни-господарі, які обиралися з найбільш заможних селян. Їх господарства ставали основою для створення об'єднаних господарств з менш заможними селянами.

Саме у списках багатих поселян-господарів 1818 року знаходимо діда художника - Василя Юхимовича Рєпіна, який замість обробки землі займався торгівлею та тримав заїжджий двір в слободі Осинівці. Співставлення списків з планом міста виявило, що садиба Рєпіних під № 106 знаходилась у передмісті Калмицькому, але в іншому місці - на земельних ділянках № 11-13. сучасної вулиці Підгірної.

Відповідно до проектного плану 1824 року весь Чугуїв підлягав переплануванню. Вулиці вирівнювалися під прямим кутом, з'являлися нові площі, сади, будувались нові дороги. Існуючі житлові дерев'яні будівлі переносились на нові проектні лінії вулиць, зводились нові кам'яні адміністративні об'єкти. Поселяни самостійно здійснювали переїзд на нове місце та займалися перебудовою власного обійстя. Саме за таких умов будинок Рєпіних «переїздить» на вулицю Ізюмську, якій у 1916 році було присвоєно ім'я Рєпіна. З огляду на дуже вигідне розташування на новій поштової дорозі, враховуючи складний ландшафт в'їзду у місто, який потребував неабияких зусиль від тяглових тварин та погоничів, місце відпочинку та ночівлі мало гарні перспективи господарчого розвитку.

Довгий час незрозумілим залишалося питання, пов'язане з назвою вулиці Калмицькою у спогадах Рєпіна. У всіх джерелах фігурувала вулиця Ізюмська, проте Калмицькою називалася слобода. Детальне дослідження плану міста Чугуєва 1817 року виявило, що Рєпін використовував у мемуарах назву старої вулиці, яка після перебудови зникла.

Заїжджий двір представляв собою замкнутий з усіх боків простір розміром 50 на 50 метрів, який займав земельні ділянки сучасної пам'ятної стели та двох сусідніх домоволодінь на вулиці Рєпіна № 3 та 5. На «червону» лінію вулиці виходив дерев'яний будинок під солом'яним дахом, побудований за зразком української хати. Одна половина будинку була призначена для проживання господаря, а інша – для подорожніх. Яскравий інтер'єр заїжджого двору знаходимо в його мемуарах. На цій же садибі знаходився невеликий флігель, де окремо мешкала родина батька художника Юхима Васильовича Рєпіна і в якому, за його власними спогадами, він і народився.

По периметру двору розташовувались сараї та навіси для відпочинку гужової худоби. На вулицю відкривалися широкі ворота. Задні ворота двору вели на пустир, уздовж якого протікала річка Сіверський Донець. На цій території місцеві калмики допомагали Рєпіним об'їжджати коней, що залишило багато яскравих вражень у маленького Іллі. Саме на цій «нічийній» території зупинялися чумаки, які також стали героями дитячих спогадів художника.

Вигин ріки створював багато проблем. Підступаюча вода підмивала берег, що згодом могло привести до руйнування дороги та осинівської церкви. У 1851 році для зміцнення берегу проклали прямий канал, який відвів потік води, що призвело до пересихання рукава річки за садибою Рєпіних та зміни навколишньої картини.

Підсумовуючи викладені відомості, вважаємо доцільним розглянути можливість внесення всієї території садиби заїжджого двору Рєпіних до Державного реєстру пам'яток як пам'ятного місця.

Лариса Олексіївна ГАВРИШ,

заступник з наукової роботи генерального директора Національного музею-заповідника українського гончарства, в. о. вченого секретаря Відділення керамології Інституту народознавства НАН України;

ДО ПИТАННЯ ІСТОРІОГРАФІЇ ЗБУТУ ГЛИНЯНОГО ПОСУДУ ГОНЧАРІВ ХАРКІВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ (КІНЕЦЬ ХІХ СТОЛІТТЯ)

У досліджуваній періоду Харківській губернії гончарний промисел був одним з найбільшмасових в Україні за масштабністю та по кількості населення, зайнятого в ньому. Однак, питання збуту керамічної продукції в поле зору дослідників потрапляло епізодично. Зазвичай, матеріали (різного ступеня наповнення) про продаж виробів місцевих гончарів подавали при загальній інформації про стан кустарного промислу в регіоні чи окремому осередку.

1877 року при Харківському губернському статистичному комітеті було засновано Комісію з дослідження кустарної промисловості в губернії. 1882 року вона, за підтримки губернського земства, почала видання своїх праць. Другий том «Трудов комиссии по исследованию кустарных промыслов Харьковской губернии» (1883) був присвячений Куп'янському повіту. Автор праці – Лев Соколовський – подав інформацію про кошиковий, чинбарний та інші кустарні промисли, зокрема гончарний, слобод Горохуватка й Гаврилівка. Для систематизації матеріалу про гончарство дослідник використав складену 1880 року спеціальну програму для групування інформації після обстеження промислу. VII розділ згаданої програми було присвячено саме збуту. Отримані відомості розділяли на окремі позиції: «35. Где преимущественно сбываются глиняные изделия? В какую сторону направляется сбыт? Как далеко провозятся гончарные изделия для продажи. – Определить район сбыта. 36. Как сбываются изделия? Сами ли хозяева продают их на месте или на сельских ярмарках, или есть скупщики, посредники? По какой цене продают хозяева скупщикам свои изделия? На каких условиях обмениваются горшки на хлеб (если сохранился еще обычай такого обмена)». Тобто визначалися способи й форми збуту та ареали продажу.

У результаті обстеження було виявлено, що в осередку гончарі користувалися переважно оптовим способом продажу глиняних виробів перекупникам (вказано їх імена) з інших населених пунктів. Рідше здійснювався продаж у роздріб дружинами гончарів зазвичай на ярмарках у навколишніх селах. Дослідник пояснив це тим, що для горохуватських і гаврилівських майстрів основним заняттям було землеробство, тому вони намагалися витратити якомога менше часу на реалізацію власної глиняної продукції. Лев Соколовський зауважив про такий спосіб продажу глиняних виробів як обмін на зерно. На його думку, гончарний промисел зобов'язаний виникненню й процвітанню саме обміну. Відносно ареалу поширення зазначено, що збут на момент обстеження мав переважно місцевий характер, тоді як у 1850-х роках, за свідченнями респондентів, гончарі возили свій товар для продажу на Південь.

Якщо порівняти викладений Левом Соколовським матеріал із питаннями вищезгаданої програми, то слід зазначити, що всі пункти мають стисле інформативне наповнення, даючи лише загальну характеристику збуту глиняних виробів на досліджуваній території.

1885 року вийшов друком третій том «Трудов комиссии по исследованию кустарных промыслов Харьковской губернии». Матеріали, підготовлені Олександром Дмитровичем Твердохлібовим, було присвячено кустарним промислам Охтирського повіту.

Поруч з історичними, технологічними, статистичними даними про гончарний промисел у місті Охтирка та селах Боромля, Котельва, Куземен, Богодухів автором подано інформацію і про продаж глиняних виробів у осередках.

Про збут посуду охтирських гончарів Олександр Твердохлібов з'ясував наступне: склад сотні простого посуду із зазначенням роздрібних цін на вироби та її оптової вартості, асортимент, кількість і ціни полив'яних виробів у великому горні і його оптову вартість. Автор зазначив, що для осередків Охтирського повіту є кілька характерних способів збуту гончарних виробів: роздрібний продаж і обмін самими виробниками, оптовий збут за участі скупників (зокрема, чумаків). За твердженням дослідника, продаж за участі чумаків займає особливе місце в системі збуту котелевського посуду. Олександр Твердохлібов зафіксував імена посередників, подав економічні показники, що доводять вигідність заняття перевізницьким промислом. Зафіксовано інформацію й про таке явище, як оптовий перепродаж глиняних виробів, привезених з інших осередків, у населених пунктах, де гончарство не набуло значного поширення. Оскільки в такому випадку, за свідченням автора, переважає оптовий продаж, то подано інформацію про ціну й склад валківської простої сотні, опішнянських кругової й рядової сотень і вартість полив'яної й простої сотень охтирського й котелевського посуду та простої сотні глиняного посуду зі Станичного. Зафіксовано імена осіб, що постійно займалися перепродажем вищезазначеного товару. Праця Олександра Твердохлібова була найбільш інформативно наповнена з досліджуваного питання по окремому гончарному району кінця XIX століття.

1887 року Харківським губернським статистичним комітетом було проведено обстеження кустарних промислів губернії. Узагальнений матеріал висвітлено в статті Ніла Савицького «Кустарные промыслы в Харьковской губернии», уміщеній у II випуску «Харківського збірника», літературно-наукового додатку до «Харківського календаря» (1888). Окрім інформації про кількість гончарів по осередках, можна дізнатися й про ареали збуту їх продукції (у розповсюджених по волосних правліннях анкетних бланках була спеціальна графа «Головні місця збуту»). На підставі зібраних даних можна зробити висновки, що глиняні вироби продавали переважно на місцевих торгах, возили в сусідні губернії, рідше на Південь та Область Війська Донського. Стверджувати про повноту зазначеного матеріалу не можна, оскільки керівництво деяких повітів формально поставилось до виконання завдання Харківського губернського статистичного комітету й тому або взагалі не подало інформацію (відповіді отримали від 223 із всього 263 повітів губернії), або ж дані були неповними.

Отже, питання збуту глиняного посуду гончарів Харківської губернії в досліджуваний період у поле зору дослідників потрапляло епізодично. Зазвичай цю інформацію подавали як супутню до загальних відомостей про гончарний промисел у губернії.

Лілія Сергіївна КАШУБА,

студентка КЗ «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради;

Едуард Олександрович ХРЯПІН,

кандидат історичних наук, доцент, викладач кафедри історії та суспільно-економічних дисциплін КЗ «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради;

ІЗ ІСТОРІЇ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ СЛОБІДСЬКОЇ УКРАЇНИ У XVIII СТ.

За період існування слобідського козацтва військова, політична, економічна діяльність були його складовими частинами. У перші десятиліття заселення краю переселенцями на цих землях домінувала сільськогосподарська спрямованість, що безпосередньо пов'язана з відновленням та освоєнням земельних угідь. Значною мірою козацтво і старшина отримували кошти від діяльності за існування пільгового режиму для цих форм господарювання, а саме: млинарство, пасічництво, розведення худоби, винокуріння, пивоваріння, знімання мита, торгівля, утримання шинків, селітроваріння, налагодження мануфактурного виробництва.

Так, стабільні прибутки старшинам приносили шинки, торгівельні операції (пільгові і безмитні), існували, хоча і поодинокі, скляні заводи («гути»), заводи з виробництва дьогтю («смольчуга»). У старшини Харківського полку – обозного В. Ковалевського 1732 р. були: млини, винниці, броварня, «шинковий ленник» на вільшанському ринку, хутір з пасікою у м. Вільшани.

Окремою формою економічної діяльності слобідських козаків і старшин стало знімання проїзного мита з мостів і переправ.

Швидкими темпами розвивалися промисли. У текстильному виробництві створювалися децентралізовані мануфактури. Виробництво базувалося на використанні переважно вільнонайманої робочої сили. Розсіяні мануфактури другої половини XVII ст. підготували ґрунт для виникнення централізованих полотняних і суконних мануфактур XVIII ст. 1719 р. купець І. Дубровський заснував суконну фабрику в с. Глушкове Каризької сотні

Сумського полку. Їхню діяльність активно підтримувала цариця Катерина І, за що в казну надходила певна частка прибутків від підприємства. Продукція мануфактури була широко відома не лише в Україні, а й користувалася попитом далеко за її межами.

Одним з найбільших власників селітряних заводів був охтирських полковник І. Перехрест, йому належали 3 заводи – Охтирський, Харківський і Селунський. Відомі заводи бригадира Ф. Осипова поблизу м. Охтирки, завод сотника І. Гадицького в Болхівці в Старо-Оскольському повіті. Компанія Квітко-Афанасьєва і Ковалевського була першою селітряною компанією в Україні. З середини XVIII ст. в Україні існувало 55 селітроварних казанів із них на Слобожанщині – 13.

Основним осередком виробництва заліза, залізних і мідних виробів були рудні. У XVIII ст. на базі рудень вже формувалося в окремих місцях велике залізне виробництво. Так, у 1744 р. у межах Острозького полку на березі річок Айдар, Закатної, Осинової діяв завод з переробки залізної руди. Заснував його опішнянський житель, власник селітроварень на Лівобережній і Слобідській Україні Федір Кир'яковз сином Яковом. У 1746 р. залізоробні заводи були у Лебедині і Теремках Сумського полку. В 1774 р. залізна руда була знайдена поблизу міста Боярського, а також коло Ямполья. Академік Гільденштедт, який подорожував по Слобідській Україні в 1774 р., відмічав, що років за тридцять до цього на правому березі Дінця напроти слободи Сухаревої копали руду.

Таким чином, у XVIII ст. продовжувався розвиток козацьких та старшинських промислів і господарства, подальше становлення мануфактурного виробництва. В умовах товарно-грошових відносин відбувається збільшення продукції на ринок у сфері промислів, ремісництва і мануфактур, що призводить до піднесення ролі торгівлі та ярмарків, які дають можливість налагодити Слобожанщині у XVIII ст. широкі та тісні економічні взаємозв'язки з Гетьманщиною, Землями Війська Запорізького Низового, Правобережною Україною, Північним Причорномор'ям. Відбувається розширення внутрішньої торгівлі, головними формами якої були ярмарки, торги, базари, постійні торгівельні заклади, між якими існував тісний економічний зв'язок. Вони стимулювали господарське піднесення, сприяли розвитку товарного виробництва, спеціалізації окремих районів, що формували єдиний загальноекономічний простір України.

Оксана Григорівна ЛИКОВА,

завідувач Науково-дослідного сектору музеєзнавчої керамології Науково-дослідного Інституту керамології Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному;

ПЕРСОНАЛІЯ МИХАЙЛА КИТРИША У ДОВІДКОВІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Довідкова література – це друковані видання, призначені для набуття знань різноманітного плану (наукового, виробничого, освітнього тощо), розраховані не на систематичне й суцільне читання, а лише вибіркове. До основних видів довідкових видань належать енциклопедії, довідники, словники.

У даному дослідженні простежу відомості про видатного опішненського гончаря Михайла Китриша, чию персоналію не оминули своєю увагою й автори довідкових статей. Роботу Михайла Китриша (1936 р. н.) відзначено на державному рівні у вигляді чисельних дипломів, похвальних грамот, медалей, почесних звань тощо. Проте донині його персоналія на сторінках друкованих видань не привертала увагу дослідників.

Попри те, що гончар працював на заводі «Художній керамік» з 1955 року, першу згадку про нього у друкованих виданнях розміщено 1971 року одразу у двох виданнях – науковому й художньому. Василь Щербак згадав ім'я Михайла Китриша серед експонентів республіканських виставок 1970 року, що проходили в Києві, а Олексій Дмитренко у повісті «Опішня». Ці згадки пояснюються тим, що 1971 року гончаря було прийнято до Спілки художників України.

Однак у довідкових виданнях ім'я Михайла Китриша вперше з'являється лише 1986 року у «Довіднику членів спілки художників України». Це стисла інформація – рік народження, творче амплуа, домашня адреса. Подібні довідники Спілка художників України друкувала ще кілька раз – 1996, 1998 і 2005 року. Їхній формат був стабільно незмінним. Однак в останньому довіднику додано відомості про основні твори, які виготовляв Михайло Китриш – «Лев», «Баран», «Свічник», «Бик» (хоча цей перелік дуже скромний).

Загалом в Україні було надруковано кілька загальноукраїнських довідкових видань, де згадано й ім'я Михайла Китриша. Зокрема, це «Знамениті дати і події 2006 року», «Художники України: енциклопедичний довідник», «Шевченківські лауреати 1962–2012: енциклопедичний довідник», «Енциклопедія Сучасної України».

Інформацію у цих виданнях подано по-різному. Наприклад, на сторінках згаданих енциклопедій вона дублюється майже дослівно, навіть не зважаючи на те, що упорядники матеріалів різні. Лише окремі статті дещо розширюються

певними відомостями, як участь у виставках, місця збереження творів у музеях, асортимент виробів, що виготовляв гончар.

На жаль нині на сторінках цих видань можна знайти багато неточностей або ж перекручених фактів. Перш за все, це інформація щодо часу роботи на заводі «Художній керамік». Наприклад, в історичному нарисі «Зіньківщина...» зазначено, що гончар у «1963 – 1996 роках працює на опішнянському заводі «Художній керамік»». Однак згідно облікової картки творчого майстра Михайло Китриш розпочав свою трудову діяльність у системі Укрхудожпрому на опішненському заводі «Художній керамік» 1955 року.

Автори різних видань зазначають різні дати, коли Михайло Китриш почав презентувати свої твори на різних виставках – 1960-ті роки, 1967 рік. Перша документальна згадка, яку мені вдалося знайти, про участь Михайла Китриша у них датується 1970 роком і знаходиться в обліковій карті творчого майстра заводу «Художній керамік». Також в одному з видань 2015 року Віталій Ханко стверджує, що у Михайла Китриша були персональні виставки в Києві (1980) і в Полтаві (1980). Однак персональної виставки в Києві у Михайла Китриша не було. Окрім того, що немає жодних відомостей про цей вернісаж.

Наприкінці акцентую увагу ще на одному факті з творчої біографії Михайла Китриша – роботу дома у приватній майстерні. Про це згадано лише в одному довідковому виданні – «Зіньківщина». Більше про це не пише ніхто.

Отже, персоналія Михайла Китриша привернула увагу авторів довідкових видань з 1986 року. У переважній більшості, розміщені на сторінках цих видань відомості повторюються або ж різняться незначним обсягом інформації. В окремих довідкових статтях містяться неправдиві або ж сумнівні відомості. Тож і до цих публікацій, як і до інших, потрібно ставитися критично і користуватися матеріалами, які можна підтвердити документально.

Дмитро Кирилович МИЛОСЛАВСЬКИЙ,

*кандидат медичних наук, старший науковий співробітник відділу артеріальної гіпертензії
ДУ «Національний інститут терапії імені Л.Т.Малої НАМН України»;*

МЕДИЦИНА ХАРКОВА ДО СТВОРЕННЯ ТА КРИЗЬ ПРИЗМУ ДІЯЛЬНОСТІ ХАРКІВСЬКОГО МЕДИЧНОГО ТОВАРИСТВА (ДО 160 –РІЧЧЯ ХАРКІВСЬКОГО МЕДИЧНОГО ТОВАРИСТВА)

На початку XIX століття в Харкові діяла лікарня наказу громадського піклування, яка обслуговувала всю губернію, згодом з'явилася психоневрологічна (Сабурова Дача) на 300 ліжок. У 1814 р. відкривається

Університетська клініка на 6 терапевтичних і 4 хірургічних ліжка. У 1838 р. відкривається лікарня при богоугодному закладі, яка може прийняти до 400 хворих, лікарня при тюремному замку на 45 хворих. Паралельно діяли приватні лікарні при Інституті шляхетних дівчат, при Колегіумі. У 1854 р. діє лікарня наказу громадського піклування на 350 хворих, з'являються приватні клініки при Семінарії, чоловічій та жіночій гімназіях, дитячому притулку. У 1868 р. в місті працює 12 вільно практикуючих лікарів. Значним поштовхом до розвитку медицини Харкова стало створення на початку 1861 р. Харківського медичного товариства (ХМТ), яке було засновано прогресивною медичною інтелігенцією міста з метою вирішення професійних питань. ХМТ вело активну просвітницьку, благодійну роботу, сприяло підвищенню кваліфікації своїх членів, здійснювало їх етичний і правовий захист. Питання медицини в ХІХ столітті розглядалися на загальних засіданнях ХМТ, патологоанатомічних і клінічних розборах. У цей час активно формувалися госпітальні терапевтичні клініки при медичному факультеті Харківського університету.

Так, у 1863 році відкривається Лікарня ХМТ, в 1869 г - Олександрівська лікарня на 100 ліжок. Дійсний статський радник Донець-Захаржевський жертвував на власні клініки великі суми. Плата з убогих не стягувалася, з фабричних робітників вона становила 50 коп. на рік. З початком системи Земської медицини, у Харкові починає діяти Губернська земська лікарня спочатку на 75 ліжок, а з 1879 р. - на 160 ліжок. Медична допомога здійснювалася за лікарняними квитками вартістю 1 карбованець золотом на 1 працюючого, за яким лікуватися мала змогу вся артіль. У 1900 р. організовується Миколаївська лікарня на 100 ліжок, 1904 р. – акушерська лікарня Гельферіг-Саде на 50 ліжок. Також діяли 4 міських амбулаторії, кожна з них могла прийняти 6-8 тисяч пацієнтів на рік, Університетська клініка на 100 ліжок (з них терапевтичних - 25), лікарня Червоного Хреста, лікарня міщанського суспільства (1892). А також казенні заклади: тюремна лікарня на 50 ліжок, 1-ї і 2-ї чоловічої гімназій, духовної семінарії, Інституту шляхетних дівчат, залізнична лікарня (1888) на 15 ліжок. Найбільшим казенним лікувальним закладом був військовий шпиталь 1-го класу (1877) на 207 місць і місцевий лазарет на 250 ліжок. У ньому працювали 3 професори, 6 асистентів, 4 військових лікаря, 2 платних ординатора.

Активно діють приватні лікувальні заклади: хірургічні Подреза і Суботіна, терапевтичні Светухіна, Данилевського, психоневрологічні Платонова і Оршанського, гінекологічна Грінберга, лікарня вухо-горло-носа Диніна. За даними істориків Д.І.Багалія та Д.П. Міллера у 70-ті рр. ХІХ століття в Харкові було 68 лікарів, в 1887 р. вже 227, в 1903 р. - 295 на 208 000 населення. Наступним корисним починанням ХМТ було створення

Пастерівського інституту з бактеріологічною станцією (нині Інститут мікробіології імені І.І. Мечникова). У 1910 р. інститут забезпечив протидифтерійною сироваткою 38 губерній Російської імперії, здійснював до 2000 бактеріологічних аналізів на рік, обслуговуючи крім Харківської, Таврійську, Полтавську, Курську і Пензенську губернії. На початку ХХ сторіччя на кошти ХМТ академіком архітектури О.М. Бекетовим побудовано Будинки лікаря та ХМТ. Предметом особливої гордості ХМТ стало утворення Жіночого медичного інституту (ЖМІ) на базі раніше існуючих жіночих медичних приватних курсів (1910 р.) За час роботи інституту з 1910 по 1920 рр. ЖМІ підготував близько 2000 жінок-лікарів. У 1920 р. відбулося злиття ЖМІ як навчального закладу, що належав ХМТ, з медичним факультетом Харківського університету, які в 1921 році виділися в самостійний Харківський медичний інститут (ХМІ). Але це вже інші сторінки історії харківської медицини...

Олександр Миколайович ОБЧЕНКО,

викладач Харківського машинобудівного коледжу;

ЧУГУЇВСЬКА МІСЬКА СПІЛЬНОТА У СПОГАДАХ І. Ю. РЕПІНА

Після створення військових поселень, Чугуїв з 1817 р. став одним з центрів військових поселень, яким і залишався аж до 1858 р.. Про статус військових поселенців, І. Ю. Рєпін, який був уродженцем міста пише: «Это звание очень презренное, - ниже поселенцев считались разве еще крепостные. О чугуевских казаках я только слышал от дедов и бабок». Художник надає спогади щодо психологічного портрету місцевої спільноти того періоду: «Несмотря на бесправную униженность, поселенцы наши были народ самомнительный, гордый. ... Вы что за люди? – спрашивают чугуевцев, когда подводы целыми вереницами въезжают в Харьков на ярмарку. – Мы не люди, мы чугуевцы. ...». Можливо вже на середину ХІХ ст. місцеве населення Чугуєва ідентифікувало себе як окрему спільноту з явною зверхністю щодо інших. Про це Рєпін говорить ще в іншому уривку: «Кругом города было несколько богатых и красивых сел малороссиян – народ нежный, добрый, поэтический, любят жить в довольстве, в цветочниках, под вишневыми садовками. Чугуевцы их презирали: «хохол, мазец проклятый» даже за человека не считался. Пришлых из России ругали кацапами. ...Своих деревенцев Гракова, Большой Бабки, Коробочкиной считали круглыми дурачками и дразнили «магемами». Таке гіпертрофоване самовиділення себе за рахунок агресивного ставлення до інших можливо пояснити військовопоселенським статусом Чугуєва, який сформував у своєму середовищі особливу атмосферу образу міста. Далі автор надає опис військового

огляду, які регулярно проводило місцеве начальство муштруючи військових поселян. Рєпін підсумовує: «Поселяне ненавидят эти смотры, и никто из родственников не пойдет смотреть на позор своих, которых нарядили арестантами напоказ всему миру...». Автор згадує про атмосферу серед його рідної спільноти: «В обиходе между поселянами царила и усиливалась злоба. Ругунь соседей не смолкала, часто переходила в драку и даже в целые побоища... Преступность все возрастала...». Але, художник любов'ю згадує власну родину у якій панувала інша атмосфера. Його матір була побожною людиною, і була грамотною. Її набожність відбивалася не тільки до своєї родини, а також у ставленні до скривджених. Художник згадує: «Маменька со своей двоюродной сестрой Палагой Ветчинкиной в каждый годовой и двенадесятый праздник отвозили пироги, булки и бублики в острог и солдатский госпиталь».

З одного боку належність до військового відомства вивищувала місцевих жителів поміж своїх сусідів, з іншого статус військових поселенців зводив їх до напівкріпосного стану, що відбилась і на психологічному стані місцевої спільноти, яка ще пам'ятала перекази про чугуївських козаків. Попри свою декларовану ідентичність, породжену їхнім військовопоселенським статусом, жителі Чугуєва вважали себе міськими жителями. Рєпін згадує про це в суто побутових деталях: «Вот тронулись Пушкиревы. Отец сидит на передке в форменной серой арестантской фуражке, в серой свитке (армяке); лицо бледное, злое (наряда своего не любят поселяне; в сундуках у них лежали свитки тонкого синего сукна, и в церковь они шли одетые не хуже мещан)». Автор далі підсумовує: «у нас в мещанском и купеческом быту, в подражание господам, всегда презирался физический труд, а труд земледельца считался позорным, чуть не проклятием, каторжным трудом. Все поселяне побоище норовили в писари, в ремесленники, в торговцы и смеялись над хлебобродами; черный труд считался хуже всякого порока на человеке; с мужиком даже разговаривать считали низким».

Олена Олександрівна ПАНОВА,

*старший науковий співробітник відділу історії України сучасного періоду
Дніпропетровського національного історичного музею ім. Д.І. Яворницького;*

**ВІДНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ
ДНІПРОПЕТРОВСЬКА У 1943 – 1964 РР.
(НА ФОНДОВИХ МАТЕРІАЛАХ ДНІМ ІМ. ЯВОРНИЦЬКОГО)**

Постановка проблеми. За роки нацистської окупації Дніпропетровськ зазнав великих руйнувань – було знищено майже 40% житлового фонду,

суттєво постраждали промислові підприємства.

Виклад основного матеріалу. 21.08.1943 р. Раднарком СРСР і ЦК ВКП(б) видали Постанову «Про негайні заходи по відновленню господарства в районах, звільнених від німецької окупації». Для швидшої відбудови було вирішено не проводити повну реконструкцію устаткування, а відновити заводи у старому вигляді. 28.10.1943 р. робітники заводу ім. Петровського пустили уцілілу турбіну електростанції, а до кінця 1944 р. було відновлено одну доменну і три мартенівські печі, два прокатних стани та багато допоміжних цехів. Повне відновлення відбулось вже у 1950 - ті рр. – у 1951 р. побудовано нову доменну піч № 2, в 1954 р. почав роботу стан «260». В 1957 р. в доменному виробництві заводу ім. Петровського почалося застосування природного газу (автор – Коробов І.І.). В 1958 р. почала роботу доменна піч № 3 «Дніпропетровська – Комсомольська».

В фондах Дніпропетровського національного історичного музею ім. Д. І. Яворницького (далі – ДНІМ ім. Яворницького) зберігаються: чавунна плита першої плавки доменної печі №3 «Дніпропетровська-комсомольська» Дніпропетровського металургійного заводу (КН – 18687); грамота Президії ВР УРСР Куриленко О.С., учасника будівництва домни № 3 «Дніпропетровська – Комсомольська», про присвоєння звання «Заслуженого будівельника УРСР», 1959 р. (КН – 9773).

Активну участь у відбудові заводу ім. Петровського брав Коробов Ілля Іванович (26.08.1910 – 12. 12.1980) – радянський металург-винахідник, Герой Соціалістичної Праці (19.07.1958). У 1957 р. під керівництвом Коробова І.І. вперше у світі було застосовано технологію виготовлення чавуну за допомогою природного газу, а також вперше у СРСР розробив та впровадив у практику технологію отримання сталі шляхом продувки киснем зверху. У 1962 р. захистив докторську дисертацію з питань основ форсованого ведення доменної плавки. Автор понад 120 наукових робіт, власник 50 авторських свідоцтв на винаходи.

В фондах ДНІМ ім. Яворницького представлено іменний комплекс винахідника: фото Коробова І.І., 1958 р. (КН – 24973), три Ордени Леніна (КН – 11990-119909), три ордени Ордени Трудового Червоного Прапора (КН – 119904-119906), медаль (КН – 119901) та посвідчення до медалі (КН – 119902) «За відбудову підприємств чорної металургії Півдня» Коробова І.І., 1950 р., диплом про присвоєння вченого ступеня доктора технічних наук, 1963 р. (КН – 120273), ніж складний з написом «Герою Соціалістичної Праці» (1970 р.) (подарунок працівників заводу ім. Петровського) (КН – 120965), медаль срібна ВДНГ, 1969 р. (КН – 119898).

В жовтні 1943 року почались відбудовні роботи на іншому гіганті важкої промисловості – заснованому ще у 1889 р. бельгійськими братами Шодуарами трубопрокатному заводі, який у післявоєнний період отримав назву «Дніпропетровський трубопрокатний завод ім. Леніна». В сер. 1944 р. відновили роботу мартенівські печі, стани для виробництва газових труб, у 1945 р. – листопрокатний цех і цех безшовних труб. У 1966 р. введено в експлуатацію трубоволоочильний цех.

В фондах ДНІМ ім. Яворницького представлено: фото кухні столової № 2, 1946 р. (КН – 626), фото фасаду заводу, 1947 р. (КН – 612), фото центральної прохідної, 1950-60-ті рр. (КН – 115853), відомості про надходження раціоналізаторських пропозицій з 1944 по 1949 р. (КН – 138098), фото листопрокатного цеху, 1945 р. (КН – 621), фото групи учасників відбудови, 1964 р. (КН – 21975).

Висновки. Державі знадобилося не менше 5 років, аби вивести підприємства міста на довоєнний рівень. Фондова колекція ДНІМ ім. Яворницького допомагає відстежити основні етапи відбудови та подальшого розвитку підприємств важкої промисловості міста.

Тамара Вікторівна ПОЛІЩУК,

заслужений працівник культури України, директор Валківського краєзнавчого музею;

ВАЛКІВСЬКИЙ КОНФЛІКТ 1812-ГО

Ця маловідома історична подія – кривава сутичка місцевих жителів із полоненими турками, що перебували у слобожанському місті Валки на початку ХІХ ст., ледве не закінчилася новою війною між Росією і Туреччиною.

Згадати про трагічний інцидент змусила поважна причина - до Валок завітав відомий турецький вчений та знаний дослідник історії україно-турецьких дипломатичних взаємин доктор історичних наук Мехмет Фахрі Фурат. Гість із Стамбула запропонував з нагоди 205-ї річниці трагедії присвятити «Валківському конфлікту» виставку документальних матеріалів із Османського архіву, котрі ніколи раніше не демонструвалися в Україні.

На жаль, через об'єктивні обставини (хворобу доктора Фурата), запланована подія не відбулася. Про цікавий задум, який чекає свого втілення у майбутньому, нагадує рекламний постер, розроблений турецькою стороною, – на фоні заплямованої кров'ю карти України вміщено білого голуба і слова: «Через 15 днів після мирного Договору в Бухаресті ВАЛКИ 1812». У підзаголовку анонсу музейної виставки зазначалося : «Історична та біографічна розповідь про валківську бійню».

У своїй статті на сторінках наукового щорічника «Харківський архівіст» вже згаданий доктор Мехмет Фахрі Фурат про наслідки валківського конфлікту висловився так: «Інцидент біля містечка Валки, який стався через два тижні після підписання миру, що ознаменував закінчення багаторічної кровопролитної війни, міг порушити цей мир. Його можна охарактеризувати як гуманітарну трагедію, а не просто як звичайний випадок після закінчення османсько-російської війни 1806-1812рр.».

Коротко нагадаю про те, за яких умов у Валках з'явилися турки та про суть конфлікту, що набув такого широкого розголосу 219 років тому.

Внаслідок російсько-турецьких воєн XVIII-XIXст. на території Слобідської України була розміщена велика кількість полонених. За даними вченого В.Маслійчука, того року, в якому стався інцидент, у Харкові та повітових центрах губернії перебувало близько трьох тисяч турків, із яких майже п'ята частина дістала притулок у Валках. Для маленького містечка присутність такої кількості іноземців-мусульман була надмірною, адже прибульці склали 10% чоловічого населення Валок. Незважаючи на статус полонених, турки почували себе на чужій території досить вільно. На думку українських істориків, поблажливе ставлення імперської влади до турецьких підданих, пояснювалося нав'язливою мрією Росії заволодіти протоками Боспор і Дарданелли (виходом до Світового океану), у здійсненні якої роль Туреччини була ключовою.

Російську версію перебігу подій у той день, коли відбулася сутичка, виклав на сторінках одного із наукових журналів співробітник Російського державного історичного архіву Борис Миловидов. Причиною конфлікту стало те, що майорша Буличова, яка їхала з Бухаресту і зупинилася у Валках аби поміняти коней, везла з собою двох «вихрещених» турецьких дівчаток, названих при хрещенні Ганною та Надією. Можна передбачити, наголошував дослідник, що їх чекала доля екзотичної прислуги, популярної у той час серед дворянства. Полонені вирішили заступитися за співвітчизниць. Забравши дівчаток із карети та відвівши їх «на збереження» у дім одного із своїх чиновників, турки навіть звернулися із «нотою» до Харківського губернатора, вимагаючи донести свої вимоги російському царю.

Хоча на перших порах обидві сторони робили спроби мирно врегулювати конфлікт, але з різних причин процес невдовзі все ж вийшов із-під контролю. Ситуацію загострили, зокрема, чутки про те, що на допомогу співвітчизникам у Валки вирушили турки, розквартировані в Богодухові. Також із боку турків ніби-то пролунала погроза підпалити місто. Під час слідства вплив факт і про те, що кимось було виставлене «гаряче вино» з метою заохотити «напоєних мужиків» бити турків. Коли сутичка стала

невідвратною, валківчанам надійшла команда калатати у церковні дзвони, барабанити та кликати на підмогу жителів навколишніх сіл, зокрема із Водолаги та Коломака. Як припустив російський дослідник, певну роль у розгортанні подій відіграв також стан загальної тривоги, пов'язаної із вторгненням до Росії наполеонівських військ.

Із наведених документів випливає, що внаслідок кривавої сутички втрати серед місцевих жителів склали 5 осіб, а кількість загиблих турків обчислювалась сотнями. Незважаючи на великий резонанс, який викликала «валківська трагедія», її розслідування та судовий розгляд розтягнулися на кілька років і закінчилися нічим. Щоправда всіх полонених турків терміново відправили додому і на Слобожанщині вони більше не з'являлися.

Повертаючись до місії Мехмет Фахрі Мурата в Україні, варто наголосити на його оприлюднених намірах. Головним із них є те, що привернення уваги турецької та української спільноти до «Валківського конфлікту» зарубіжний вчений прагне не тільки вшанувати пам'ять загиблих співвітчизників, про яких незаслужено забули, а й використати спільну історію, навіть драматичні її сторінки, для зближення представників двох народів, налагодження добросусідських взаємин та плідного співробітництва між Україною і Туреччиною.

Юліана Юріївна ПОЛЯКОВА,

головний бібліограф ЦНБ ХНУ імені В. Н. Каразіна;

ЖИТТЯ ТА ДОЛЯ ПИСЬМЕННИЦІ ІННИ МЕЛЬНИЦЬКОЇ

Доповідь присвячена життю та діяльності відомої харківської письменниці та перекладачки Інни Володимирівни Мельницької.

Інна Володимирівна Мельницька (дівоче прізвище Оскнер, за чоловіком Гаврильченко) народилася 18 червня 1925 р. в м. Харкові у родині вчителів. Дівчинка була зовсім маленькою, коли її батьки розлучилися, і вона залишилася з батьком і старшою сестрою Марією. Інна блискуче вчилася у школі, писала вірші та музику. Мріям про творчість стала на перешкоді війна. Разом із батьком, вчителем-енциклопедистом Володимиром Івановичем Оскнером, Інна залишилася в окупованому ворогом місті. Вона назавжди запам'ятала, як люди вмирали від голоду і хвороб, як гнали з міста євреїв, приречених на загибель, як вішали і розстрілювали тих, хто не хотів коритися новій владі. Тоді Інна втратила батька, який на все життя залишався для неї зразком справжнього інтелігента, на якого вона звикла рівнятися. Після першого визволення Харкова у лютому 1943 р. радянськими військами дівчина пішла працювати у шпиталь і

разом із ним виїхала у березні, коли німці знову захопили місто. Після багатьох поневірянь Інна опинилася у Татарії, працювала у дитячих яслах, як усі, мріяла про перемогу, про повернення до рідного міста.

У березні 1945 р. вона повернулася до Харкова, де стала жити у родині матері. 1949 р. дівчина з відзнакою закінчила Харківський педінститут іноземних мов та аспірантуру при ньому (1952). У 1946–1948 рр. працювала у Харківській спецшколі-інтернаті з англійською мовою викладання, потім викладала англійську мову у Харківському культурно-просвітньому технікумі (1949–1950) та у Харківському інституті іноземних мов (1959–1960). Після об'єднання інституту з Харківським університетом Інна Володимирівна Гаврильченко працювала на факультеті іноземних мов (1960–1982), де одночасно керувала літературною студією, з якою вийшли відомі наразі перекладачі іноземної прози та поезії.

Сама Інна Мельницька перекладала прозу та поезію з англійської мови – у її перекладі були опубліковані твори А. Конан Дойла, Р. Макдональда, В. Сарояна, А. Крісті, П. Хейган, А. А. Мілна та ін. Перекладацькій творчості письменниці та її учнів присвячено книгу «Сузір'я Інни Мельницької» (Винниця, 2013).

Полишивши викладання в університеті, Інна Мельницька присвятила себе літературній творчості. У 1988 р. побачила світ повість у новелах «Когда не было лета», присвячена життю окупованого Харкова (до того новели були надруковані у авторському перекладі на сторінках журналу «Прапор»). У 2011 р. вийшла збірка прози «Страна моего детства», куди увійшли повість «Митька» та оповідання, в яких письменниця розповідає про велич та ницість своїх сучасників, про те, що людина повинна залишатися людиною навіть у важких та трагічних обставинах життя. Як, наприклад, Тася Гарднер, героїня повісті «Украинский ешелон» (вийшла окремим виданням 2014), у постаті якої вгадуються риси самої авторки. Дівчину не зломила окупація, не знищила тюрма. Крізь всі випробування вона пронесла почуття людської гідності та віру в людей. А у 2019 р. читачі познайомилися зі збіркою «Мой город», присвяченій Харкову та його людям, відомим та невідомим мешканцям рідного міста письменниці.

Мельницька – автор декількох поетичних збірок, таких, як «Опрокинутые облака» (2002), «Памяти невынутый осколок» (2017), «Осенний звездопад» (2020), «В другом измеренье» (2021, вийшла з друку вже після смерті автора). Її вірші – веселі і сумні, часом іронічні і навіть саркастичні, вражають не тільки вишуканістю форми, але й особливою власною інтонацією.

Інна Мельницька нагороджена медалями, в тому числі ювілейною італійською медаллю «Альпіні» (Associazione Nazionale Alpini). Вона – член

НСПУ з 1997 р. Мала звання «Харків'янин року 2005», була лауреатом премій ім. Б. Слущкого, ім. Ю. Долгорукого, ювілейної премії часопису «Радуга», премії «Народное признание» Міжнародного благодійного Фонду Олександра Фельдмана (2013).

Твори І. В. Мельницької були перекладені білоруською, мордовською, молдавською, італійською мовами, виходили російською мовою у США та Ізраїлі. У 1999 р. вона була запрошена британською кіностудією Бі-Бі-Сі для участі у багатосерійному фільмі «Війна століття».

Світлана Григорівна ПОШИВАЙЛО,

старший науковий співробітник Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному;

ОСНОВНІ НАПРЯМКИ ДОСЛІДЖЕННЯ ГОНЧАРНОЇ ЛЕКСИКИ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ СТАНОВЛЕННЯ КЕРАМОЛОГІЇ В УКРАЇНІ

Українська гончарська лексика стала предметом зацікавлення ще на початку ХХ ст. Спершу її спробував зібрати й систематизувати статист, далі цей пласт лексики був предметом зацікавлення мовознавців, зараз формуванням наукової лексики успішно займаються керамологи. В процесі досліджень гончарної лексики праці науковців поділилися на два напрямки: збирання, фіксація й всебічний аналіз народної лексики гончарів; уніфікація, аналіз й формування керамологічної наукової термінології. *Гончарська й керамологічна* лексика поняття не тотожні й тому дослідникам важливо це усвідомити під час викладення результатів досліджень у наукових розвідках. Відмінність полягає в тому, що гончарська лексика – це народна мова (діалект), притаманна людям певного кола, зокрема людям певної професії, ремесла, виду діяльності тощо, в даному випадку мова гончарів. *Керамологічна термінологія* (лексика) – науковий склад мови, що формується у процесі розвитку науки, зокрема під час ведення досліджень на гончарську тематику. Обидва поняття належать до професійної лексики, однак йдеться про дві різні професії ремісник-гончар й дослідник-науковець. Звідси й питання, і проблеми, які постають перед науковцями. *Гончарську лексику* можна тільки фіксувати й аналізувати, оскільки її значний пласт архаїзувався зі зникненням промислу. Формування усталеної, наукової керамологічної термінології на разі актуальне питання.

В основі *керамологічної термінології* лежить професійна лексика гончарів. Однак, майже половина її лексичного складу становлять діалектизми, які не можуть бути використані на позначення наукового терміну. Відповідно ж

якщо одна і та ж реалія у різних регіонах має синонімічні назви, то для збагачення всього мовного запасу це добре, а для формування наукової термінології синонімія – явище не бажане. Ці та інші питання потребують вирішення.

Отже, на сучасному етапі дослідження гончарської лексики важливо розрізняти два поняття професійна лексика гончарів і професійна термінологія керамологів. Як бачимо, ці поняття тісно між собою пов'язані, однак є не тотожними.

Микола Семенович ЮРЧЕНКО,

кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії та соціально-економічних наук Харківської гуманітарно-педагогічної академії;

Л. А. МІКРУХ,

студентка історичної спеціалізації Харківської гуманітарно-педагогічної академії;

Т. С. ОСТРОВСЬКА,

студентка історичної спеціалізації Харківської гуманітарно-педагогічної академії;

**Г.С. САЛЬКО – СОРАТНИЦЯ, ДРУЖИНА, ХРАНИТЕЛЬКА
ПЕДАГОГІЧНОГО СПАДКУ А.С.МАКАРЕНКО**

Важко переоцінити внесок у розвиток вітчизняної педагогіки Антона Семеновича Макаренка (1888-1939 рр.), ім'я якого в 1988 році ЮНЕСКО визнано одним з чотирьох великих педагогів 20 століття. Нині вивченням його педагогічної спадщини займається один із напрямів науки - «макаренкознавства». У ньому можна виділити ряд відомих шкіл: українську, російську, західну і інші, якими підготовлені багато наукові праці про педагога-новатора.

У зведення А.С.Макаренка в ранг класика педагогіки значну роль зіграла його вдова-Галина Стахівна Салько (1892-1962 рр.). Вона була членом «Комісії з увічнення пам'яті А. С. Макаренка після його смерті» і завідувала «лабораторією по вивченню педагогічної спадщини А.С.Макаренка» при Інституті теорії та історії педагогіки АПН РРФСР, що існувала в 1943-1951 рр.

Г.С.Салько в 1930 році стала директором Харківського дошкільного педагогічного технікуму, традиції якого сьогодні продовжує Харківська гуманітарно-педагогічна академія, що відзначає в 2020-году віковий ювілей.

Мета статті - вивчення автобіографії Г.С. Салько, діяльності на різних адміністративно-педагогічних посадах, внесок її в збереження педагогічно-

літературної спадщини чоловіка і люблячого чоловіка - А.С.Макаренко. Тема актуальна не тільки для істориків, а й для всіх тих, хто вивчає творчість великого педагога.

Г.С. Салько (Макаренко) народилася 3 вересня 1892р. в Кам'янець-Подільському, в родині вчителя - Стаха Рогаль-Левицького і була за походженням дворянського роду. Рано осиротіла. Закінчила в рідному місті жіночу гімназію і вступила до Київського комерційного інституту на історичне відділення. У 1912р. вийшла заміж за М.В.Салько і народила сина.

Активну участь приймала в організації та становленні радянської влади в Україні, в 1918 р.- вона секретар Революційного комітету робітничих, селянських і червоноармійських депутатів в м Рославе. З 1919р. - секретар політвідділу в штабі 2-ї Червоної Армії, з 1924р. працює в Наркоматі освіти, в столиці УСССР-місті Харкові, інспектором, потім завідувачем відділом охорони дітей, з 1927 по 1929 рр.- голова Харківської окружної комісії у справах неповнолітніх.

А.С.Макаренко жив і працював в Харкові, працюючи в Курязькій колонії імені О.М.Горького (травень 1926-грудень 1927 рр.), і очолював Комуни імені Ф.Е.Дзержинського до 1935р. Він розробив проект створення Управління дитячими колоніями Харківського округу. У цьому йому допомагала Г.С.Салько, беручи участь в справах колонії і становленні комунарів на підприємстві «ФЕД».

У 1927 р відбулося особисте знайомство А.М.Макаренко і Г.С.Салько (вона була у другому шлюбі) і ця зустріч перевернула життя Антон Семеновича. Вона стала для нього в ці важкі роки дороговказною зіркою, його музою. Він полюбив цю жінку, повністю довіряв їй.

«Любов до цієї жінки - як свідчать опубліковані листи Макаренко -була не тільки сильним особистим почуттям, але також і творчим імпульсом. В цей час йшла інтенсивна робота над книгою « Педагогічна поема », в якій він імовірно під прізвищем Лосевой виводить образ Салько.

Сьогодні недостатньо вивчена робота Г.С.Салько директором дошкільного педагогічного технікуму в Харкові. Відомо, що і для неї початок 30-х теж були важким періодом. Архівний документ свідчить про перевірку її по так званій справі СВУ проти української інтелігенції, за яким 13 чоловік були засуджені до смертної кари. Тоді слідча трійка, розглянувши питання про партійну долю Салько, залишила її в партії. Однак це не запобігло виключенню її з лав ВКП(б) під час чергової чистки в 1933р.

У 1935р. в Києві, після перекладу на нову роботу А.С.Макаренко, був офіційно укладений шлюб між ним і Г.С.Салько. Через два роки вони переїхали на проживання до Москви, де Антон Семенович впритул займався

літературною діяльністю, а Галина Стахівна допомагала йому в його творчій роботі. Завдяки «Книзі для батьків», перша частина якої вийшла в 1937р.; а також циклу лекцій (її передавали в тому ж році за московським радіо), «борець за дитячі будинки» Макаренко став авторитетом для широких кіл педагогів-практиків, батьків також і в питаннях виховання в сім'ї.

Після смерті А. С. Макаренка, вдова займалася збереженням його педагогічного та літературної спадщини і поширенням ідей педагога в широкі маси. У ці роки розгорнулася дискусія про запровадження в практику принципів педагогічної системи Макаренка. Було багато противників. У листопаді 1940 р при активній участі Салько була проведена в Харкові наукова сесія, присвячена спадщині педагога. Після неї ім'я А.С.Макаренко увійшло в програми і підручники для студентів педагогічних навчальних закладів. У післявоєнний період, очолюючи лабораторію з вивчення спадщини Макаренка, Галина Стахівна активно допомагала авторському колективу в підготовці семитомника творів великого педагога. Він вийшов у світ в 1950-1952 рр. , А в 1957-1958 рр.- 2-ге видання. 1993 році. В даний час документи активно використовують дослідники різних шкіл «макаренкознавства».

Г.С.Салько (Макаренко) померла в 1962 р. і похована в Москві, на Новодівичому цвинтарі поряд з А.С.Макаренко.

Олександра Богданівна СКЛЯР,

старший науковий співробітник Балаклійського краєзнавчого музею;

КОЛГОСП «ЗОРЯ» ЯК ХАРАКТЕРНЕ ЯВИЩЕ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО ЖИТТЯ БАЛАКЛІЙЩИНИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ

Сільськогосподарське колективне господарство «Зоря» на території Вишнівської сільської ради Балаклійського району має свою історію, яка пройшла всі етапи створення таких господарств в Україні та історичні лихоліття: колективізація, розкуркулення, голодомори 1920-1930-х рр., Великий терор, II Світова війна.

Довоєнні колективні господарства на території Вишнівської сільської ради, а їх було два: колгосп ім. Орджонікідзе з центром у с. Вишнева, до якого входили с. Жуваківка, Мала Вишнева та колгосп ім. Першого Травня з центром у с. Першотравневе, до якого входили с. Вустимівка, Дудниківка, Відродження, II Світовою війною були знищені зовсім.

Першим післявоєнним головою колгоспу ім. Орджонікідзе, став фронтовик – Василь Жувак. Під його вмілим керівництвом і завдяки

наполегливій праці колосників, господарство швидко набирало темпи росту. В 50-і роки ХХ століття воно вже по доходах було мільйонером. Покращувався побут селян: до будинків було підведене електропостачання, радіо; в побут почали входити телевізори, велосипеди.

У 1958 році колгосп ім. Орджонікідзе об'єднали з колгоспом ім. 1 Травня, назвали господарство «Зоря». Воно мало 2589 га ріллі, основними напрямками його виробництва стали зерновий і м'ясо-молочний. З допоміжних галузей в ньому розвивалось шовківництво. Очолив господарство фронтовик Матяш О.Т. Колгосп за всіма показниками завжди був у першій п'ятірці лідерів Балаклійського району. В господарстві будувались нові приміщення тваринницьких ферм, автотракторного парку, механізований кормоцех, збільшувалась кількість автомобілів, сільськогосподарських машин, тракторів, комбайнів.

У 1962 році була споруджена і стала до ладу птахофабрика, яка розрахована на утримування 20 тис. голів курей. Майже кожного року одержували по 3-3,5 млн. штук. яєць, а також куряче м'ясо. Кращими пташницями були Парамон Р., Жувак В., Біліченко М., Лапіна Н.

У 1968 році колгосп очолив молодий спеціаліст Небоженко А. Є. Сільськогосподарське підприємство не тільки не втратило здобутих висот, а ще вище підняло планку нових звершень. В цей час частина села була забезпечена водогоном. Збудовано нове приміщення дитсадочка, який відвідувало до 40 дітей. Механізовані ланки, що очолювали механізатори Тимофієнко І., Солодов В., Паримон В., Біліченко В., Солодов І., Ткаченко М. одержували високі врожаї цукрових буряків - по 360-380 ц/га, кукурудзи в зерні - 40-60 ц/га, соняшнику - 27-32 ц/га., зернових - 43,7 ц/га.

У 1973 році за високі успіхи у вирощуванні сільгосппродукції колгосп «Зоря» відзначено пам'ятним Прапором ЦК КПРС та Президії Верховної Ради. З 1968 по 1978 рік за високі трудові успіхи та сумлінну працю багатьох колгоспників було нагороджено орденами і медалями: голову колгоспу - Небоженка А., головного агронома - Кравченка А., механізаторів - Акуз І., Біліченка В., Тимофієнка І., Паримона В., Солодова В., Курила П., Бабарику В., Сухотепого В., доярок - Жувак К., Більовцову М., Сухотеплу К., Сарай Н., Іляхіну Л., Ляпіну Н., Танянську М.; техніка штучного запліднення ВРХ – Бєлевцову Ф.

За ініціативи першого секретаря Балаклійського РКК Шматко В., у 1978 році колгосп «Зоря» було об'єднано з колгоспом ім. Кірова (с. Бригадирівка), з метою підтягнути відстале господарство за рахунок економічного та кадрового ресурсу більш розвиненого. П'ять років існування об'єднаного господарства, показали, що експеримент не дав позитивних результатів. Тому у 1983 р.

колгоспи знову були роз'єднані. Сільгоспгосподарство «Зоря», яке очолювали Петухов В. (1983-1988), Цегельський Д.(1988-1992рр.), поступово набирало темпи росту.

Починаючи з 90-х років ХХ ст. воно пройшло всі етапи реформування сільського господарства: ліквідація колгоспу, створення КСП, СТОВ, розпаювання землі та колективного майна, отримання членами бувшого колгоспу сертифікатів на землю та майно, оформлення ними державних актів на право приватної власності та здачі їх землевласникам в оренду. Різні були господарі-орендатори, як і орендна плата. З грудня 2002 року землевласники віддали свої паї ВАТ «Балаклійське ХПП».

З введенням в дію реформи децентралізації, Вишнівська громада отримала фінансову підтримку для розвитку виробничої і соціальної інфраструктури: здійснено реконструкцію газової котельні, водогону, у приміщеннях сільського клубу, медпункту зроблено капітальні ремонти та придбано нові меблі, проведено ремонт доріг місцевого значення, встановлено вуличне освітлення. Яким у подальшому буде життя Вишнівської громади, що увійшла до складу Савинської територіальної громади, покаже час.

Ніна Василівна СОТНІКОВА,

Завідувач науково-експозиційним відділом Національного меморіального комплексу «Висота маршала І.С.Конєва»;

У ЖОРНАХ РЕПРЕСІЙ (З ФОНДОВОЇ ЗБІРКИ НАЦІОНАЛЬНОГО МЕМОРІАЛЬНОГО КОМПЛЕКСУ «ВИСОТА МАРШАЛА І.С.КОНЄВА»)

Фондова збірка нашого закладу містить фотографії, документи, пов'язані з жителями Харківщини - заручниками радянської тоталітарної системи 30-50-х років 20 століття.

Гаврило Іванович Руднєв (1890-1938), освіта неповна середня, член партії з 1917 року. Брав участь в організації Червоної гвардії. В 1917-1921 роках перебував у лавах Червоної армії. Закінчив губернську радянську партшколу. 1930 року працював експедитором третього, а з 1934 - директором першого пивзаводів Харкова. За направленням партії переведений до Житомира керівником Всеукраїнського тресту «Укрпромзаготхміль».

Заарештований 1 грудня 1937 року за сфабрикованим обвинуваченням у причетності до української контрреволюційної есерівської організації та шкідництві. Після арешту сім'ю виселили з квартири. Все майно конфіскували.

За постановою трійки при УНКВС по Житомирській області від 29 грудня 1937 року Гаврило Руднєв був розстріляний 6 січня 1938 року.

Марію Руднєву звільнили з роботи як дружину «ворога народу». Сім'я переїхала до рідні в селище Пісочин на Харківщині, де бідування продовжувалися: Марію Василівну не брали на роботу (за фахом - лікар). Син Антон, в'язень двох нацистських концтаборів, у повоєнний час зазнав принижень і обмежень як «син ворога народу»: де хотілося працювати – не брали, навчатися теж не мав можливості. Лише 1960 року вдалося вступити до вузу.

Г.І.Руднєва реабілітували 1958 року, а сім'ю повідомили лише 1989-го.

Федір Григорович Маліцький (1900-1943) народився на Полтавщині. Українець, з селян, освіта початкова. Під час громадянської війни - командир ескадрону в червонокозачій дивізії Кочубея, отримав тяжке поранення.

1925 - 1934 роки - член ВКП(б). Проживав у Харкові. Агент з постачання артілі інвалідів «Залізничник».

Заарештований 23 червня 1938 року за групування навколо себе колишніх куркулів, білогвардійців та інших антирадянських елементів. Ухвалою особливої наради при НКВС СРСР від 17 жовтня 1939 року за шпигунство позбавлений волі у виправно-трудоцій колонії на 8 років. Термін покарання відбував у Красноярському таборі. Реабілітований 2 червня 1989 року.

Ігоря, як сина «ворога народу», виключили з піонерів, позбавили мрії й бажання стати військовим. Сам Ігор Федорович пройшов пекло 4 нацистських таборів.

Не оминула лиха доля й родину Мірошників з селища Пересічне. Коли почалася війна, середньому синові Івану було неповних шістнадцять. Закінчив сім класів. Пішов працювати до колгоспу.

У жовтня 1941-го на Харківщині почалася масова евакуація підприємств, обладнання, колгоспного майна. Разом з іншими пастухами Іван погнав колгоспну череду до Росії. Потрапили під вороже бомбардування. Хто вцілів - повернувся до села. Матір Івана повідомили про вірогідну загибель сина.

Дівчина Віра працювала поштаркою в Пересічному. Здружилася з Марією, матір'ю Івана Мірошника, й розповіла їй, що на пошту приходять листи з Чехословаччини для Марії Мірошник, які відносять старенькій бабусі Марії Мірошничисі. Та складає їх до скрині, бо не вміє читати й не знає від кого. Віра попрохала ці листи й принесла тітці Марії. З'ясувалося: вони – для неї. З них мати дізналася, що син живий. На надісланий до Чехословаччини лист отримали відповідь від Франтішека Прібилова, який розповів, що Іван

Мірошник воював у чехословацькому партизанському загоні, а після звільнення Чехословаччини відправлений до СРСР. Франтішек був упевнений, що Іван вдома, тому занепокоївся від отриманої інформації.

Листи-запити рідні Івана в Міністерство оборони були безрезультатними. Лише після запиту до Москви з Чехословаччини мати отримала лист, де повідомлялося, що її син «добровільно» завербувався на Колиму для роботи в копальнях.

Після клопотання родини та чехів Івана перевели з шахт копалень на поверхню, призначили бригадиром, дозволили листування. Мати дізналася, що 1941 року під час евакуації колгоспних корів Іван з іншими пастухами потрапив під авіаналіт, отримав поранення. Згодом - нацистський полон, примусове відправлення до Німеччини. На території Чехословаччини група полонених втекла, відірвавши кілька дощок з підлоги товарного вагону й вистрибнувши. Іван отримав перелом ноги. Переховувався спочатку в лісі й печері Лужицьких гір. Потім вирішив пробиратися до поселення. По дорозі зустрів дівчину, яка несла обід пастухам. Пояснив їй, хто він, звідки, попросив про допомогу. Дівчина згодилася допомогти (її батько мав зв'язок з партизанами).

Так Іван потрапив до родини місцевого пастуха Франтішека Прібилова, батько якого шив обмундирування для німців. Це було надійним прикриттям.

Одужавши, Іван став бійцем Чехословацького партизанського загону під командуванням Краса. Наближався кінець війни. Група Івана отримала завдання підірвати міст, щоб відрізати німцям шлях відступу. Повертаючись з успішно виконаного завдання, натрапили на радянський патруль. Івана заарештували через відсутність документів, що засвідчують особу, й відправили на Колиму як зрадника Батьківщини без права листування...

Мати розповіла синові про допомогу Віри-поштарки. Іван написав дівчині листа, подякував за турботу. Віра відповіла. Так почалося їхнє спілкування. Згодом Віра поїхала до Івана, який був уже на вільному поселенні в селищі Нексікан Магаданської області. Молоді люди одружилися, народився син Володимир. У кінці 1955 року, отримавши амністію, Іван з сім'єю повернувся до селища Пересічне. А через 6 років Івана Прокоповича не стало.

1965 року на адресу Мірошників прийшов документ про участь Івана Мірошника в чехословацькому партизанському загоні.

Ганна Петрівна СТОЛЯРОВА,

почесний член Національної спілки краєзнавців України та Всеукраїнського товариства «ПРОСВІТА» імені Т. Шевченка;

ХАРКІВ ПАМ'ЯТАЄ РОДИНУ РУСОВИХ

Софія Федорівна Русова (в дівоцтві Ліндфорс) по лінії батька шведського походження, по лінії матері – французького. Русов Олександр Олександрович походив з росіян Костромської губернії. В особах Олександра і Софії Русових маємо приклад тих високоморальних людей чужонаціонального походження на українській землі, що не схотіли бути чужинцями серед українського народу і скріпляти ряди його гнобителів, а уважали для себе обов'язком вступити в ряди української національної інтелігенції, щоб працювати над створенням умов нормального розвитку духових і матеріальних сил поневоленого народу на його рідній національній основі. В такому дусі вони виховали й своїх синів Михайла і Юрія.

Софія Русова народилася 18 лютого 1856 року в аристократичній родині в с. Олешні Ріпкинського району Чернігівської області. Початкову освіту вона здобула вдома, у десять років вступила до третього класу найпрестижнішої у Києві Фундуклеївської жіночої гімназії, закінчивши її із золотою медаллю. Після смерті батьків Софія вирішила присвятити себе школі. Перший дитячий садок у Києві Софія разом із старшою сестрою Марією відкрили в 1871 році, відвідували його близько 20 дітей, здебільшого з родин інтелігенції. Так вона увійшла в коло української інтелігенції товариства «Старої Громади». Членами «Товариства» були вже відомі діячі культури М. Старицький, М. Лисенко, М. Драгоманов, родина Косачів, О. Русов. Про Русова Софія згадувала, що він перший відкрив їй красу української народної поезії, заговорив українською мовою і без довгих промов збудив у неї ту любов до українського народу, що вже ніколи не покидала її серця й керувала її працею довгі літа. Під впливом О. Русова Софія здійснила своє перше етнографічне дослідження – в Олешні збирала і записувала колядки, щедрівки, пісні, обряди, казки. Софія вирішує присвятити своє життя педагогічній справі.

В 1910 р. в педагогічному житті відбулася знаменна подія – почав виходити легальний український педагогічний журнал «Світло». С. Русова була співредактором і головним дописувачем, у цьому виданні надрукувала понад 100 своїх розвідок, рецензій,

Ідеї просвітництва приваблювали С. Русову упродовж усього життя. Вона написала значну кількість літературно-критичних нарисів про творчість видатних письменників, філософів, діячів культурно-освітньої ниви, зокрема, про творчість Г. Квітки-Основ'яненка, М. Гоголя, Т. Шевченка. Але на

особливу увагу заслуговує видана окремою книжкою праця «Страннік Григорій Саввич Сковорода. Біографічний очерк» (Харків, 1894). В ній Русова робить спробу вичленити моральне кредо Г. Сковороди як предтечі української філософської думки: «Він залишив по собі вічну і добру пам'ять як навчитель життя; він і словом, і прикладом навчив людей любити передусім Бога, вчитися, аби пізнати істину, приборкувати свої почуття, очищати душу від дурних бажань, задовольнятися найменшим і бачити основне щастя у виконанні заповіді любові».

У зв'язку з переслідуванням родини Русових царською владою за патріотичні настрої їм приходилось жити в різних містах. Живучи у Петербурзі, Русова розробляє і читає курс лекцій з української літератури для слухачок Бестужівських курсів. Наприкінці 1880-х – початку 1890 – х років родина Русових проживала у Харкові. Софія працювала в Харківському Товаристві розповсюдження грамотності в народі, написавши особисто шість книг.

Померла Софія Русова 5 лютого 1940 року у Празі, похована на Ольшанському цвинтарі недалеко від могили Олександра Олеся. У 1945 р. в Канаді була видана книжка Русової «Наші визначні жінки», у передмові до якої було зазначено: «Софія Русова ніжним серцем відчула горе й кривду народу, серед якого жила, і так полюбила його, що стала найкращою донькою України». У селі Олешні, де народилася Софія Русова, загальній школі присвоєно її ім'я, в Ріпках на Чернігівщині встановлено їй пам'ятник.

Сьогодні можна з пієтетом говорити про славу родину Русових, котра свідомо посвятила свої сили і все своє життя на добро України.

Наталія Петрівна ТРІПУТІНА,

зав. сектором наукової бібліотеки Харківського національного університету міського господарства ім. О. М. Бекетова;

ЗГАДАТИ СЛАВНЕ ІМ'Я: ДО 110-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ АРХІТЕКТОРА Г. В. СІХАРУЛІДЗЕ (1911 – 1975 РР.)

Архітектор, будівельник, доцент кафедри архітектури Харківського інституту інженерів комунального будівництва 1959 – 1975, автор проекту головного навчально-лабораторного корпусу Харківського національного університету міського господарства ім. О. М. Бекетова. Колектив вишу пишається ошатною спорудою свого *Alma mater* і щиро шанує її автора. Але, на жаль, за 45 років від дня його смерті, жоден друкований орган не присвятив йому серйозної публікації. Тож маємо нагоду напередодні 110-річчя Георгія

Васильовича більш докладно розглянути людське та творче обличчя майстра та дослідити історію його життя.

Народився Георгій Васильович у 1911 році в Харкові. Бурхливе розгортання промислового та цивільного будівництва у нашій країні 1920-х-30 рр. визначило його професійний вибір. Після закінчення школи-семирічки у 1927 році юнак розпочав роботу на харківських будовах, одночасно займаючись на підготовчих курсах для вступу до вишу. У 1930 р. став студентом щойно створеного Харківського інженерно-будівельного інституту. Вже під час навчання за його проектами були реконструйовані та побудовані низка промислових та міських споруд, серед яких славнозвісна будівля Української художньої галереї по вул. Басейній 18, яка була спалена німецькими окупантами 16 серпня 1943 р.. Темою дипломного проекту Г. В. Сіхарулідзе стала «Організація та виконання будівельних робіт з будівництва цементного заводу при станції Нова Баварія Південної залізниці». По закінченні інституту Георгій працював у військових та цивільних проектних організаціях Харкова.

Крізь вогонь та кров війни Г. В. Сіхарулідзе пройшов у лавах інженерних військ, закінчивши бої у званні майора із 3-ма орденами та 5-ма медалями. А потім лікував страшні рани на обличчі рідних міст та промислових підприємств. Серед них – відбудова бекетівського Земельного банку на пл. Конституції та колишньої духовної семінарії на головній вулиці Воронежа. Центр Харкова прикрасили студентський гуртожиток Харківського автотранспортного технікуму (Пушкінській вулиці 9), житлові будинки (Пушкінська 26, Сумська, 75) тощо.

У 1959 р. Г. В. Сіхарулідзе був за конкурсом обраний на посаду доцента кафедри архітектури до Харківського інституту інженерів комунального будівництва. Його творчий доробок складали запроектовані та здійснені в натурі понад сотня житлових, громадських, комунальних і промислових будівель та споруд і багатий досвід керування масштабними проектувальними роботами. Поруч із викладацькою діяльністю в ХІКБі протягом наступних 16 років архітектор брав участь у проектуванні та будівництві численних навчальних приміщень вишу. Вінчав його труди головний навчально-лабораторний корпус по вул. Маршала Бажанова, 17. Дата завершення будівельних робіт співпала зі скорботним днем останнього прощання із його автором - 25 серпня 1975 р. Величні ж корпуси, зведені 45 років тому за проектом Г. В. Сіхарулідзе, дали потужний поштовх подальшому розвитку навчального закладу й досі слугують зразком мистецького натхнення і високого професіоналізму його творців.

Ольга Григорівна ПАВЛОВА,

кандидат історичних наук, доцент кафедри історіографії, джерелознавства та археології історичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна;

100-РІЧНИЙ ЮВІЛЕЙ А. Ф. ЛУНЬОВА: ПІДСУМКИ ТА ЗАВДАННЯ ВИВЧЕННЯ МУЗЕЙНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ СПАДЩИНИ

Афанасій Федорович Луньов - учитель, засновник громадського шкільного музею художнього профілю у с. Пархомівці Краснокутського району Харківської області, сьогодні достатньо відомий в освітньо-культурному середовищі не лише Харківщини, але й України. Його професійні та мистецько-культурні зв'язки виходять далеко за межі України. Протягом останніх двадцяти років педагоги, музеєзнавці, краєзнавці намагаються дослідити та узагальнити педагогічно-музеєзнавчий, мистецький напрям його діяльності.

Початок вивчення та популяризації педагогічно-музейного досвіду Луньова простежується з початку 1960-х рр. в періодичних статтях та науково-популярних виданнях. Науковий же інтерес до узагальнення багатогранної діяльності Луньова розпочинається з 1990-х років. Аналізуючи наявні публікації, можна зробити висновок про пріоритетність висвітлення його музейної діяльності. Цьому свідчить і видання, що вийшло до 90-річчя від дня народження просвітника «Афанасій Федорович Луньов. Статті, спогади, матеріали» та ін., цьому сприяло і заснування у 2000 році щорічного науково-практичного музеєзнавчого семінару «Луньовські читання» (до сьогодні таких конференцій проведено 12). Інтересу до вивчення та популяризації діяльності А. Ф. Луньова сприяла і підготовка та відзначення 100-літнього ювілею прославленого педагога-музеєзнавця. У Пархомівському музеї імені А. Ф. Луньова була влаштована виставка художників, що особисто знали організатора музею та подарували до музейної колекції авторські твори, а також документальну частину виставки склали листи до А. Ф. Луньова від художників. В Харківському художньому музеї, в межах проекту «Культура без провінцій не існує», із Пархомівської колекції було влаштовано виставку однієї картини («Портрет Олени Алфьорової» роботи Т. Н. Яблонської). Постаті А. Ф. Луньова було присвячене засідання клубу краєзнавців Харківської державної наукової бібліотеки імені В. Г. Короленка та ін.

Досягнення на педагогічній, музеєзнавчій, просвітницькій ниві А. Ф. Луньова високо оцінено науково-педагогічною громадськістю Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, випускником якого він був. Цій події були присвячені чергові «Х Луньовські читання» за темою «Музей в епоху глобальних трансформацій: проблеми і перспективи», а також в університетській Художній галереї імені Генріха Семирадського була

влаштована живописна виставка харківської художниці Н. С. Вербук «Кольорові мандри», присвячена 100-річчю випускника історичного факультету Афанасія Федоровича Луньова. Спільно із співробітниками Харківської державної наукової бібліотеки імені В. Г. Короленка було підготовлено бібліографічний покажчик «Афанасій Федорович Луньов – засновник Пархомівського художнього музею (до 100-річчя від дня народження)». Особистості А. Ф. Луньова були присвячені засідання «клубу університетських історій» та гуртка мистецтвознавців кафедри історіографії, джерелознавства та археології.

Святкуючи 100-річний ювілей А. Ф. Луньова в університеті було прийнято рішення назвати на його честь одну із аудиторій історичного факультету. В цій аудиторії тепер експонується «Портрет А. Ф. Луньова», написаний головою Харківської організації Національної спілки художників України В. І. Ковтуном і подарований університету до зазначеної дати.

100-літній ювілей А. Ф. Луньова показав, що уже зроблено для увічнення пам'яті та вивчення діяльності видатного освітньо-культурного діяча Харківщини другої половини ХХ ст., а також дозволив намітити подальші завдання по вивченню та узагальненню його музейно-педагогічного досвіду, створеної новаторської авторської системи естетичного виховання, основаної на загальнолюдських цінностях, використання його досвіду для подальшого створення нових музейних закладів та інше.

Валентина Сергіївна НЕМЦОВА,

кандидат мистецтвознавства, доцент;

З ІСТОРІЇ ХАРКІВСЬКОЇ ХУДОЖНЬОЇ ШКОЛИ

В останні роки зростає число публікацій, присвячених історії Харківської художньої школи. Їх актуальність зростає в зв'язку з настільки знаменною подією як святкування 100-річного ювілею цієї регіональної школи.

Осередком і провідним центром загальної системи художньої освіти вищого рівня була і залишається Харківська академія дизайну і мистецтв, а відлік її історії починається в 1921 році. За роки своєї діяльності вуз зазнав кілька бурхливих періодів великих реорганізацій і змін при виборі шляхів загальної стратегії освітнього процесу.

Бувало й так, причому двічі (в 1934 і на початку 1960-х років), що саме його існування опинилося під загрозою. Відзначимо, що ж спочатку визначило зміст його життєвої сили і творчої енергії. По-перше, на рідкість яскравий склад майстрів мистецтва світового рівня, які присвятили себе вихованню нових

поколінь художників. Далі - вміння досягати балансу в протистоянні різних творчих пошуків і напрямків, і, в кінцевому рахунку, розуміння того, що жодна з парадигм освіти не є переважаючою по якихось параметрах.

У різні часові відрізки відбувалося переоформлення якихось аспектів діяльності ВНЗ. При цьому завжди відкривалися нові можливості в залежності від тих чи інших запитів суспільства. У ретроспективі стає очевидним, що своєрідність цієї регіональної школи полягає в давньому і продуктивному діалозі і суперництві двох педагогічних підходів - дизайнерського і академічного плану в рамках однієї педагогічної системи.

Якщо говорити про давність такого роду співпраці та одночасно конкуренції, то треба зауважити, що своїм корінням подібна ситуація йде до часів діяльності двох талановитих педагогів другої половини ХІХ - початку ХХ століття М.Раєвської-Іванової і Д. Безперчого.

Учень К. Брюллова, послідовний прихильник академізму Д. Безперчий давав учням 2-ї міської гімназії основу високої професійної грамоти, в тому числі таким, як Володимир Беклемішев (ректор Вищого художнього училища при Імператорській Академії мистецтв), живописці Сергій Васильківський, Петро Левченко, Андрій Данилевський, Микола Уваров. Гордістю його системи викладання був всесвітньо відомий живописець Генріх Семирадський, найбільший представник пізнього академізму. Багато колишніх гімназистів не були дилетантами в області малюнка і живопису. Потім вони успішно продовжили вчитися в Художній школі М. Раєвської-Іванової, після якої йшли в Академію або реалізували себе в області декоративно-прикладних мистецтв. У цього педагога освітні завдання мали більш широкий діапазон, пов'язаний з реальними потребами міста, який набрав фазу швидкого будівельного і промислового розвитку.

Характерно, що з того часу і в наші дні в середовищі художників Харкова незалежно від творчого вибору високо цінують основу професійної грамоти - міцний малюнок. Тож не дивно, що випускники ВНЗ, зокрема фахівці в області такої нової професії як дизайн, а також станковісти і графіки - це найчастіше майстри універсального плану. Маються на увазі не тільки творчі задатки, а й здібності до серйозного наукового пошуку, до того ж нерідко ще й літературний дар.

У вивченні передісторії та історії становлення цього вузу першорядну роль мають архівні матеріали, в тому числі спогади харківських художників. Наприклад, спогади М. Раєвської-Іванової, на які посилаються в своєму дослідженні Д. Багалій і Д. Міллер. Якщо вказувати на мемуарні джерела, то арсенал подібних джерел не настільки вже й великий. В цьому відношенні виняткову роль мають ще не опубліковані записи Л. І. Чернова.

Особистість і творчість Леоніда Івановича Чернова несе на собі печатку справжнього універсализму - знакової риси харківської художньої школи. Він був мандрівником і дослідником, вивчав різні стилі і методи мистецтва, шанувався як чудовий майстер офорту і літографії, на глибоко професійному рівні володів технікою олійного живопису та пастелі. Наслідуючи традиції українського пленеризму, досяг оригінальних відкриттів в області жанрових картин, портрета, пейзажу і натюрморту.

Тетяна Юріївна ВЕЛИЧКО,

науковий редактор сектора редакції книги «Книга Пам'яті України» відділу аналізу інформації та видавництва КОМУНАЛЬНОГО ПІДПРИЄМСТВА «РЕГІОНАЛЬНИЙ ІНФОРМАЦІЙНИЙ ЦЕНТР» ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ РАДИ;

**«НЕЗАБУТНЄ». ІЗ СПОГАДІВ
(ДО 10-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ СМЕРТІ П. Л. СЛОНІМА, ПОЧЕСНОГО
ГРОМАДЯНИНА МІСТА ХАРКОВА, ПЕРШОГО ДИРЕКТОРА
ПАЛАЦУ ПІОНЕРІВ І ШКОЛЯРІВ)**

Корінні харків'яни знають Петра Львовича Слоніма як своєрідну «візитну картку» нашого знаменитого на весь світ Палацу юнацької та дитячої творчості. Але є в біографії Петра Львовича, багатій на події та людей, період, не настільки відомий: його участь у війні: він навіть захищав повітряні рубежі Харкова. Про це він сам розповів в книзі мемуарів «Незабутнє», яка (поки невидана) зберігається в зразковому музеї історії КП «Харківський обласний Палац дитячої та юнацької творчості» і була надана автору для публікації завідуючою музеєм Людмилою Михайлівною Гоптен.

Людмила Михайлівна розповіла, що Петро Львович Слонім стояв біля витоків створення Палацу піонерів і школярів і пропрацював в ньому близько 50 років. Він був директором Палацу і керівником театральної студії. У 1989 Петро Львович переїхав до дітей в США, але з-за океану продовжував опікати своє дітище. Він двічі приїжджав до Харкова, щоб зустрітися з вихованцями та колишніми співробітниками. У 2002 Петру Слоніму присвоїли звання «Почесний громадянин міста Харкова», але він відмовився від щомісячної стипендії та віддав її для заохочення обдарованих дітей Палацу піонерів і школярів. За минулі роки стипендію імені Петра Слоніма отримали понад 400 хлопців.

Меморіальну дошку почесному громадянину міста Харкова Петру Слоніму відкрили 22 березня 2012 року на будівлі Харківського обласного Палацу дитячої та юнацької творчості.

Заслужений артист України Євген Плаксін познайомився з Петром Львовичем в 1953 році, коли прийшов до Палацу ім. Постишева. Тоді він був художнім керівником Палацу і одночасно вів кілька напрямків. Для них він був не просто керівником. Багато хто з дітей після війни росли без батьків, і Слонім був для них рідною людиною.

В окупованому Харкові пройшло «доросле дитинство» Людмили Гурченко. Її зворушливі спогади - про батька-фронтовика Марка Гавриловича. Післявоєнна, мирна біографія сім'ї Гурченко пов'язана з Палацом, де працювали батьки майбутньої Народної артистки СРСР.

Спогади Петра Львовича і його вихованців - безцінний спадок, воістину Незабутнє ... «Мое взрослое детство» (1983), «Аплодисменты» (2003), «Люся, стоп!», «Людмила Гурченко» - книги Людмили Гурченко про долю Актрис, про рідний Харків. Понад 30-ти книг і 50-ти пісень залишив Григорій Поженян. Правду про війну встигла написати і розповісти Галина Дергачова в книзі «...Успеть написать правду о войне» ...

Лілія Миколаївна УМНОВА,

головний зберігач фондів Лебединського міського краєзнавчого музею;

АРХІТЕКТУРНА ПЕРЛИНА М.ВИСТОРОПА: БУДИНОК УПРАВИТЕЛЯ ЦУКРОВОГО МАГНАТА

Важливе місце серед надбання людства займає архітектура, цей "кам'яний літопис світу", в якому втілилися провідні ідеї минулого і сучасності.

У своїй доповіді я пропоную ознайомитися з справжньою перлиною Слобожанщини — колишнім будинком управителя Романівського цукрового заводу, нині - Народний музей маршала бронетанкових військ, двічі Героя Радянського Союзу Рибалка Павла Семеновича. Це незвичайний будинок, частина якого побудована з дерева, а частина з цегли. Його об'єми з різноманітними баштами і шатровим дахом створюють романтичний образ райського куточка, який головним фасадом звернений у бік пониження рельєфу до заплави річки. Прилегла до будинку територія створює гармонійну композицію з підпірними стінками, металевими структурними ґратами для витких в літню пору рослин і затишною альтанкою у мавританському стилі з великим куполом. Завдяки розташуванню на падінні рельєфу, будинок має різну поверховість. В його композицію органічно включені тераси.

Будинок управителя цукрового заводу у с. Малий Вистороп є одним з найбільш виразних творів архітектури цегляного стилю періоду пізнього історизму.

Кожний народ пишається культурними здобутками своїх предків, бо в них він бачить не тільки своє минуле, а й сучасне і майбутнє.

Олена Дмитрівна ФЕДОРЕНКО,

науковий співробітник Балаклійського краєзнавчого музею;

ЦЕМЕНТНИЙ ГІГАНТ БАЛАКЛІЙЩИНИ: СТАНОВЛЕННЯ, РОЗВИТОК, СУЧАСНИЙ СТАН

Недалеко від Балаклії, на правому березі Дінця, знаходяться величезні, практично невичерпні запаси сировини для цементної промисловості. Для будівництва тут цементного заводу існували всі необхідні умови.

ЦК КП України і Рада Міністрів УРСР постановою №1634 від 18 листопада 1958 р. вирішили організувати будівництво цементного заводу в районі станції Шебелинка, Балаклійського району Харківської області.

5 березня 1960 року спеціальним розпорядженням Ради Міністрів СРСР №664-р було затверджене проектне завдання на будівництво заводу з присвоєнням йому назви «балаклійський».

У травні 1960 р. Балаклійський цементний завод був оголошений Всесоюзною ударною комсомольською будовою. Створювались бригади арматурників, бетонників, каменярів, штукатурів, теслярів. Триста молодих робітників з ентузіазмом вчилися працювати, отримуючи тут різні будівельні спеціальності.

На початку 1963 р. працював напівавтоматичний бетонний завод, арматурний цех, були готові фундаменти під басейни для шламу, побудовані силосні башти складу цементу. Розпочалась зборка й наладка технологічного обладнання.

29 червня 1963 р. було запущено першу обертину; 21 липня був отриманий перший клінкер та відправлений перший ешелон цементу.

Через півроку після пуску першої черги печі завершилось будівництво печі № 2. 30 грудня 1963 року вона була прийнята в експлуатацію з оцінкою «добре».

У 1965 році поряд з цементним заводом почалось будівництво заводу азбоцементних виробів. Пуск першого прольоту шиферного цеху відбувся в 1968 р., пуск другого – в 1969 р. Того року, також, були побудовані дві автоматизовані лінії по виробництву азбестоцементних труб. Труби випускались діаметром 100 мм, 150 мм, 200 мм, 300 мм, 400 мм.

У січні 1973 р. Балаклійський цементний завод і Балаклійський завод азбестоцементних виробів були об'єднані в одне підприємство – Балаклійський цементно-шиферний комбінат.

Балаклійський гігант за свою історію переживав злети й падіння. Найбільш вразливою була зупинка в листопаді 2011 року. Зупинилася робота майже всіх цехів, а на привізному клінкері комбінат продовжував працювати до листопада 2018 року. Після чого відбулася повна зупинка виробництва й усі працівники були звільнені.

3 6 листопада 2020 року змінився генеральний директор Приватного акціонерного товариства «Балцем», ним став Цівун Дмитро Володимирович.

На зборах акціонерів ПрАТ «Балцем» прийняли рішення про зміну членів наглядової ради в повному складі та запуск заводу.

11 березня 2021 року одне з найбільших промислових підприємств на Україні по виробництву будівельних матеріалів після 10 років простою відновило роботу, була запущена друга обертова піч з повним циклом, запрацювали гірничий цех (кар'єр), сировинний, подрібнення, обпалу, упаковочний і відвантаження продукції. ПрАТ «Балцем» випускає цемент марки «400», на виробництві працюють 635 чоловік.

На кінець 2021 року планується виробництво майже 1 млн тонн цементу всіх марок, а кількість працівників збільшити до 1 тисячі.

Павло Олексійович ЧЕРНОМАЗ,

*кандидат географічних наук, доцент кафедри міжнародних економічних відносин
Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна;*

**СТАТИСТИЧНИЙ ОПИС ІЗЮМСЬКОГО ПОВІТУ 1837 РОКУ
ЯК КРАЄЗНАВЧЕ ДЖЕРЕЛО ПРО ПРИРОДУ І НАСЕЛЕННЯ
СЛОБІДСЬКОЇ УКРАЇНИ (ДО 225-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ
І.В. МАЛИНОВСЬКОГО)**

У Державному архіві Харківської області (ДАХО) зберігається цікавий рукописний документ – «Статистичний опис Харківської губернії Ізюмського повіту 1837 року», який є важливим джерелом про природу і населення особливого прикордонного регіону – Слобідської України.

Документ цей не схожий на подібні йому сухі статистичні описи по інших повітах. Хоча він повністю охоплює всі необхідні формальні розділи, в ньому приваблює виклад автором своїх оригінальних думок, що поєднує в собі природну спостережливість з добрим знанням історії, посиланнями на історичні джерела.

Хто ж є автором цього документа? Підписано «Статистичний опис Харківської губернії Ізюмського повіту» наступним чином: «Ізюмського повіту предводитель дворянства полковник Малиновський».

Аналіз тексту показує, що написаний він непересічною особистістю. І полковник Малиновський підходить під це визначення. Дійсно, Іван Васильович Малиновський (1796-1873) тричі обирався предводителем дворянства Ізюмського повіту і, мабуть, досить заслужено. Він був старшим сином першого директора Царськосільського Ліцею Василя Федоровича Малиновського (1765-1814). Початкову освіту здобув у Санкт-Петербурзькій губернській гімназії, а в 1811 році поступив до Ліцею, де навчався разом з поетом О.С. Пушкіним і був одним з його друзів. У Ліцеї він отримав прізвище «козак». Після закінчення Ліцею І.В. Малиновський вступив до лейб-гвардії Фінляндського полку і прослужив до 26 березня 1825 року, коли в чині полковника вийшов у відставку.

Після відставки І.В. Малиновський переїхав до с. Кам'янка Ізюмського повіту Харківської губернії, де знаходився маєток, який він отримав у спадок від діда за материнською лінією – Андрія Опанасовича Самборського (1732-1815), протоієрея православної церкви, законовчителя, вчителя англійської мови та духівника імператора Олександра І. А.О. Самборський народився в сім'ї священника в селі Нижня Сироватка Слобідської України (тоді – територія Сумського слобідського полку, зараз – Сумська область України) і був нащадком представників української козацької старшини, що отримала дворянство (є відомості, що його родичем був відомий Царєборисівський сотник Андрій Самборський). Середню освіту А.О. Самборський отримав в духовному училищі в Белгороді, а вищу – в Київській духовній академії. Після цього він 15 років прожив в Англії, де був настоятелем російської посольської церкви в Лондоні. Тут він одружився на англійці Єлизаветі Фільдінг, наверненої ним до православ'я. У 1772 році в них народилася дочка Софія – мати І.В. Малиновського. Таким чином, рід І.В. Малиновського поєднав представників Росії, України і Західної Європи.

«Статистичний опис Харківської губернії Ізюмського повіту 1837 року» складається з 47 підрозділів, з яких можна почерпнути досить цікаву інформацію, що стосується природи, населення та історії краю.

Зокрема, тут містяться цікаві зауваження щодо мінливості клімату повіту, що можна спостерігати на цій території і сьогодні: «...іноді протягом цілого лютого триває дощова погода, а в квітні й березні того ж року бувають холодні вітри з морозами; зрідка з сніговими хуртовинами». При цьому робиться висновок, що «протягом 20 років клімат мабуть змінився непостійністю, що можна сміливо віднести до винищення лісів». Іншими

словами, ще 180 років тому автор піднімав екологічні проблеми, пов'язані з антропогенним знищенням лісових масивів. Він пише про проблеми співіснування людей і диких тварин: «Лісові дикі звірі збереглися ще в невеликій кількості в лісах Святогірської вотчини: трапляються ведмеді та є кілька родин диких кіз, лисиці водяться у всіх місцях повіту... Вовків особливо в деякі роки надзвичайно багато, вони завдають великої шкоди худобі й птиці». Автор опису також вказує, що на той час в Сіверському Дінці водилася нині занесена до Червоної книги України риба родини осетрових – стерлядь: «Біля села Ямполя в річці С. Донець ловиться у весняні місяці стерлядь, що заходить туди з гирла Дону». При цьому він додає: «У прирічкових селищах рибальство підтримує безбідно побут селянський».

Цікавими є також зауваження автора про особливості населення краю, зокрема, про релігійність українців: «М'ясо вживається більш в розговіння і заговіння. Пости суворо спостерігаються (так в оригіналі – П.Ч.). До священного звання мають повну повагу і звертаються до їхніх порад у всіх важливих випадках життя і підприємствах; та й духовенству треба віддати повну справедливість в тому, що велика частина виправдовує своє звання, як освітою так і тонким відтінком при всій уявній фамільярності». Відносно українських жінок автор пише: «Жіноча стать оберігається чоловіками, і позбавлена від багатьох великоросійських трудів – гарної зовнішності й з тим же рішучим духом... по заміжжі ж вірні чоловікам, чадолюбиві, хазяйновиті, охайні та настільки ж честолюбні».

У цілому «Статистичний опис Харківської губернії Ізюмського повіту 1837 року» є досить цікавим архівним краєзнавчим джерелом, що відображає особливості природи і населення Слобідської України та вимагає детального вивчення.

Олена Михайлівна ЧЕРНЯХІВСЬКА,

Начальник видавничого відділу Національного заповіднику "Києво-Печерська лавра";

**ТОМ "ХАРКІВСЬКА ОБЛАСТЬ" ЯК ПЕРВІСТОК
ЕНЦИКЛОПЕДИЧНОГО ПРОЄКТУ "ІСТОРІЯ МІСТ І СІЛ
УКРАЇНСЬКОЇ РСР" У 26-ТИ ТОМАХ**

29 травня 1962 р. було ухвалено постанову ЦК КП України 16/18-з «Про видання "Історії міст і сіл Української РСР"» у 26 томах: за кількістю областей УРСР та окремо том «Київ». Проєкт багатотомника мали реалізувати на громадських засадах, до його створення пропонували долучити не тільки фахівців-науковців, а й краєзнавців на місцях. Головну редколегію видання

очолив П. Тронько (заступник Голови Ради Міністрів УРСР), у областях було відповідно створено обласні редколегії, у райцентрах – відповідні комісії. За первісним задумом, вихід обласних томів повинен був здійснюватися у алфавітному порядку. Але першим планували опублікувати том «Київ». Проте сталося так, що спочатку було підготовлено і видано томи щодо Харківської, потім Полтавської областей (1967). Лише третім вийшов том «Київ» (1968), проте загальну передмову Головної редколегії до всього видання і вступний нарис розміщено саме у ньому.

Згодом П. Троньку, який був, як і П. Шелест (перший секретар КПУ, за підтримки якого було розпочато проєкт ІМІС), уродженцем Харківщини, довелося обґрунтовувати пріоритетний вихід Харківського тому тим, що саме тамтешні робітники під керівництвом більшовиків серед перших в Україні підтримали вимогу більшовицької фракції Київської Ради робітничих і солдатських депутатів про скликання Всеукраїнського з'їзду Рад у грудні 1917 р., який «проголосив Україну Республікою Рад».

А ось у грудні 1991 р. інший учасник проєкту з написання тому «Львівська область» Я. Дашкевич вже ставив риторичні питання, проте мав однозначні відповіді на них: «Чи харківський акт 25 грудня 1917 р. був волевиявленням українського народу, чи ні? Чи утворений згідно з цим актом харківський уряд мав мандат від українського народу на його затвердження, чи ні? Якщо ні, то чи не був цей уряд просто маріонетковим? Чи наступ червоних військ з Харкова на Лівобережну Україну, на Київ, на Південну Україну був проявом громадянської війни, яка розколола український народ на дві ворожі собі сили – тих, хто підтримували харківський уряд, і тих, що сприяли Центральній Раді? А якщо не було громадянської війни, то може був просто вияв агресії червоної Москви по відношенню до України?» По суті, йшлося про фальшиву подію, нелегітимне скликання, нелегітимне представництво (в умовах існування цілком законної УНР доби Української Центральної Ради зі столицею у Києві) й нелегітимне проголошення більшовицької української квазідержавності – т.зв. Радянської України.

На наше ж переконання, причиною піонерського виходу вказаного тому стало те, що Харківська область була за територією найбільшою у республіці. До того ж у Харкові у період створення тому було сконцентровано могутні наукові сили – 25 вищих навчальних закладів, Центральний державний архів Жовтневої революції і соціалістичного будівництва УРСР (нині – Центральний державний архів вищих органів влади та управління України у м. Київ) (з 1971 р.), Харківський обласний державний архів, Партійний архів при Харківському обкомі КПУ, Харківська наукова бібліотека ім. В. Г. Короленка, Книжкова палата УРСР тощо. Все це, разом із динамічною, злагодженою роботою

облредколегії тому, голова якої – М. А. Сіроштан, секретар Харківського обкому КПУ з ідеології добре організував процес, зумовили те, що вже 4 квітня 1965 р. Головна редколегія розглянула й затвердила план-графік підготовки макета тому. На початку 1966 р. макет вийшов накладом у 800 прим. й був надісланий до всіх обкомів КПУ, наукових установ гуманітарного профілю, вищих навчальних закладів, а також окремим ученим республіки, Москви, Ленінграда, Білоруської РСР. Надійшло понад 110 відгуків. 1 серпня 1966 р. Усі зауваження та побажання, висловлені у рецензіях на видання, було систематизовано Головною редколегією ІМІС й передано обласній редколегії для врахування під час підготовки тому до друку. Роботу щодо підготовки до друку Харківського тому ІМІС завершено у липні 1966 р., 14 вересня 1966 р. його рекомендували до друку, а наклад 15 тис. примірників вийшов у травні 1967 р.

Публікація видання, яке з успіхом експонували на Всесвітній виставці «ЕКСПО-67» у Монреалі 1967 р., мала велике значення для подальшої активізації роботи над історією населених пунктів в інших областях республіки.

Попри позитивні відгуки у Канаді, первісток проєкту хибував на певні недоліки, зауважені у першій закритій рецензії на два перших видання ІМІС – щодо томів “Харківська” та “Полтавська” області. Однак там не піддавали критиці саму ідеологію багатотомника, зорієнтованого на прославлення радянської доби в історії республіки.

Лідія Олександрівна ЧУВПИЛО,

кандидат історичних наук, провідний науковий співробітник відділу зводу пам'яток та облікової документації ОКЗ "ХАРКІВСЬКИЙ НАУКОВО-МЕТОДИЧНИЙ ЦЕНТР ОХОРОНИ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ";

ВИДАТНІ ОСОБИСТОСТІ ХАРКІВЩИНИ У КОНТЕКСТІ ВИВЧЕННЯ ПAM'ЯТОК ІСТОРІЇ: ІЛЛЯ ІЛІЧ МЕЧНИКОВ (1845—1916)

І. І. Мечников — видатний український вчений зі світовим ім'ям, біолог, бактеріолог, один з основоположників еволюційної ембріології, порівняльної патології, мікробіології та імунології, розробник фагоцитарної теорії імунітету, засновник наукової геронтології. Доктор біології (1868), почесний член Петербурзької АН (1902), лауреат Нобелівської премії (1908).

І. І. Мечников народився 3 (15) трав. 1845р. у с. Іванівка Куп'янського повіту Харківської губернії. У 1856—1862 рр. навчався у 2-й Харківській гімназії, яку закінчив із золотою медаллю. У 1862—1864 рр. — прослухав 4-х річний курс природничого відділення фізико-математичного факультету

Харківського Імператорського університету. У 1864 р. в 18 р. склав екстерном випускні іспити на відмінно. Ще студентом опублікував у Німеччині своє перше наукове дослідження. У 1867 р. захистив магістерську дисертацію, а 1868 р. — став доктором зоології. Потім його обрали доцентом Новоросійського університету в м. Одеса, через рік — доцентом Петербурзького університету. У 1886 р. спільно з М. Гамалією та Я. Бардахом заснував в м. Одеса першу в країні бактеріологічну станцію. У 1888 р. він переїхав до Франції для роботи в Пастерівському інституті, де створив школу російських і іноземних мікробіологів, паразитологів та імунологів. На протязі 1890-х рр. виступав з доповідями на різних міжнародних конгресах, з результатами своїх досліджень. У 1908 р. І. І. Мечникову спільно з німецьким вченим П. Ерліхом було присуджено Нобелівську премію у галузі фізіології та медицини за праці про імунітет. І. І. Мечников також є автором ряду робіт з історії науки. Помер вчений 2 (15) лип. 1916 р. у м. Парижі во Франції.

На території м. Харкова та Харківської області є декілька пам'яток та пам'ятних місць пов'язаних з вшануванням видатного вченого. У 2002 р. у м. Харків на вул. Різдвяна, 1 на будівлі Управління соціального захисту населення Новобаварського району, було встановлено за сприянням просвітницького центру «Голокост» і благодійної організації «Джойнт», пам'ятну дошку присвячену вченому. Де він жив з 1856 р. по 1864 р. під час навчання у гімназії та університеті. У 2005 р. було встановлено пам'ятник великому вченому, на вул. Пушкінській / пер. Мечникова навпроти Інституту мікробіології та імунології ім. І. І. Мечникова. Авторами статуї виступили архітектор Ю. Шкадовський та скульптор С. Гурбанов. Пам'ятник зроблено з полірованого червоного граніту і являє собою висічену з каменю фігуру вченого. Його зображено з мікроскопом та книгою під лівою рукою та печальним поглядом на обличчі. Інший пам'ятник було встановлено у 2005 р. у смт Дворічна Харківської області неподалік рідних місць, де народився і провів свої дитячі роки вчений та мешкало декілька поколінь родини Мечникових. Пізніше було вирішено створити музей присвячений легендарному земляку. 18 травня 2018 р. на честь 110-ї річниці присвоєння І. І. Мечникову Нобелівської премії у Дворічанському Центрі дитячої та юнацької творчості відкрили музей — «Наш великий земляк І. І. Мечников — Громадянин світу». Експозиція розкриває життєвий та науковий шлях вченого та налічує 400 експонатів. У музеї представлені — власноруч розроблені масштабні експозиції, присвячені вченому, дві книги з мікробіології 1912 р. видання, співавтором яких був І. І. Мечников, архівні матеріали, подарунки учасників міжнародного симпозіуму, який відбувся в Італії в жовтні 2016 р. і був присвячений 100-й річниці з дня смерті великого вченого. Також в музеї представлені предмети побуту

Слобожанщини XIX ст., які було зібрано в населених пунктах Дворічанської громади та експонати, виготовлені членами гуртків. А скульптор С. Гурбанов виготовив бюст вченого та горельєф музею. Музей постійно співпрацює з різними установами і всіляко підтримується вченими-послідовниками І. І. Мечникова з різних країн. Крім цього, деякі рештки історичної спадщини сім'ї вченого зберіглися у його рідному с. Панасівка (тепер с. Мечникове). Це залишки родинної садиби — два панських ставка, напівзруйнований будиночок для челяді та унікальна кладка льоха. Деякі дослідники вважають, що саме в цьому погребі І. І. Мечников проводив свої перші дослідження по різному сквашуванню молока, в результаті чого на світ з'явився ряд нових молочнокислих продуктів.

Таким чином, слід відзначити, що сучасники на різних рівнях популяризують знання, шанують та зберігають пам'ять про великого вченого та першого Нобелівського лауреата Слобожанщини.

Олег Валерійович ЯРИНІЧ,

заступник директора Сахновщинського Будинку культури Сахновщинської селищної ради Харківської області;

ЄВРЕЙСЬКИЙ СЛІД В ІСТОРІЇ САХНОВЩИНИ

Частина земель Сахновщинської територіальної громади до 1917 року входила до смуги осілості — визначеної урядом Російської імперії території місць розселення євреїв. Можемо припустити, що перші євреї у Сахновщині з'явилися після 1901 р., коли було завершено будівництво залізничної лінії Костянтиноград — Лозова через Сахновщину. Право на постійне проживання євреїв у цій місцевості Сахновщина отримала від 10 вересня 1910 р. Цього ж року у Сахновщині вже проживало 33 єврейські родини.

В кінці XIX — на початку XX ст. основними заняттями євреїв у Полтавській губернії були торгівля, ремісництво та промисловість. Одним із перших євреїв-торговців був Йоффе Мусій з сусіднього села Гришівки, який збудував у Сахновщині будинок, відкрив крамницю, олійницю та завод безалкогольних напоїв. У 1914 р. власниками єдиних пивної та хлібної лавок у Сахновщині були євреї, так само, як і обидва лісопромисловці.

Перспективний населений пункт приваблював євреїв навіть із повітового міста Костянтинограда. Наведемо низку прізвищ косянтиноградських купців, пов'язаних з Сахновщиною бізнес-справами: А.Зеленський, Н.Каплан, Й.Шепетовський, Е.Марголін та А.Айзенштадт. Перші

три були власниками п'ятиповерхового вальцьового млина у Сахновщині, останні два – орендаторами і управителями на цьому підприємстві.

Цей млин, званий у народі Білою мельницею, постав у 1907 р. Він знаходився на південному сході Сахновщини на відстані 1-1,5 км від залізничної станції. Вже у 1908 р. було збудовано приватну залізничну гілку А.Зеленського довжиною близько 400 метрів для підвозу сировини і вивозу готової продукції на станцію.

З цією персоною пов'язана цікава історія, яку для нас зберіг Іван Козирод, уродженець Сахновщини (1923 р.н.): «Зеленський був заможним, мав дуже красиву дружину. Проте Бог не дав їм дітей. А на вулиці Южно-Вокзальній мешкав коваль Волошин з Полтавщини, в якого було сім або вісім дітей. Вони постійно пиячили, а діти їх були завжди недоглянуті. І от якось Зеленський з дружиною їхали вулицею і побачили цих дітей. Серед них їм особливо приглянулась Уляна. Жінка пана захотіла її в дочерити. Але на всі вмовляння Волошині відповідали одне: «Не отдамо рідну дитину!». І не віддали. Згодом Уляна виросла, вийшла заміж, а пізніше стала моєю хрещеною матір'ю».

Всесоюзний перепис населення 1926 р. засвідчив, що у Сахновщині проживало 150 євреїв. І.Козирод так описував єврейську Сахновщину 1920-1930-х рр.: «Єврей Собкін був власником булочної, де випікали смачні бублики і булки. Також декілька магазинів належало євреям Садовському і Саговському. Власником великої крамниці був єврей Рохманко. Коли наприкінці НЕПу всіх торговельників почали ув'язнювати і вивозити до Сибіру, то багато з них у надії на порятунок кидали все нажите майно і просто тікали. Рохманко теж виїхав, згодом в його крамниці зробили кінотеатр».

Серед найбільш важливих для євреїв пам'ятних місць у Сахновщині були синагога (будівля збереглася, розташована на провулку Поштовому) та єврейське кладовище (не збереглося, знаходилося в районі вулиці Східної, нині це житлова зона). За згадками І.Козирода, споруда синагоги була красивою, з великою залогою всередині. Наприкінці 1920-х років тут розміщувався клуб МТС. Там проходили концерти, різноманітні вистави та виступи творчих колективів. Молитовний дім функціонував до 1930-х рр., опісля закритий радянською владою. До 2000-х рр. в ньому знаходилося відділення зв'язку. На місці старого єврейського кладовища до 1970-1980-х рр. ще виднілися надмогильні плити з надписами на івриті. Нині доля плит невідома, а самого кладовища вже не існує.

Від часу появи перших євреїв у Сахновщині вже минуло 120 років. Сьогодні про них тут майже нічого не нагадує. Колишня будівля синагоги стоїть пустою. В другій половині 1950-х рр. аварійну будівлю Білого млина

було підірвано. Сьогодні питання увіковічення пам'яті євреїв-підприємців, що відіграли вагомий роль в економічному зростанні Сахновщини в перші десятиріччя її існування, залишається відкритим.

Михайло Михайлович КРАСИКОВ,

кандидат філологічних наук, професор кафедри українознавства, культурології та історії науки Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут», директор Етнографічного музею «Слобожанські скарби» ім. Г. Хоткевича НТУ «ХПІ» та галереї «ART KhPI», директор Харківського відділення Українського етнологічного центру Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т.Рильського НАН України;

ВЛАДИСЛАВ ПРОНЕНКО І ЙОГО ВНЕСОК В ІСТОРИЧНЕ КРАЄЗНАВСТВО

Владислав Проненко (1960—2017) ніколи не називав себе «краєзнавцем», тим більше «вченим» або «дослідником історії». Ідентифікував він себе згідно професії — *журналіст*. Однак сьогодні очевидно, що він де-факто був і краєзнавцем і дослідником, а не тільки ретранслятором чийось думок і студій.

На щастя, частина спадщини журналіста, перу якого належить понад 400 статей, увійшла до двох прижиттєвих авторських книг, які склали нариси, опубліковані у періодиці, — «Діалектика опору» (Харків: Права людини, 2010, 112 с.) та «Заповідник “Zacharpolis”» (Харків: Майдан, 2015, 204с.).

Випускник відділення «російська мова як іноземна» філфаку ХНУ ім. В.Н. Каразіна, співробітник кафедри зарубіжної літератури та класичної філології цього ж університету до 1993 р., він полинув в україністику в епоху Перебудови, а вже за часів Незалежності став одним із провідних українських журналістів, працюючи в українській службі Радіо «Свобода», українському відділі Ватиканського радіо, східноєвропейській редакції Радіо «Німецька хвиля» та публікуючи проблемні статті з історико-меморіальної тематики у газетах «Об'єктив-НО», «Слобідський край», «Успенська Вежа», «День», «Український простір» (засновником і першим головним редактором якої він був), «Слово Просвіти», журналах «Березіль», «Місіонар» тощо.

Шкода, що в останній книзі Проненка, упорядкованій Ніною Немировською, на відміну від першої, відсутні посилання на перші публікації і дати написання нарисів, бо на 2015 рік деякі з цих текстів вже були фактом місцевої історії. Справжньою «бомбою» у перші роки горбачовської «гласності» стала стаття молодого публіциста «Розваги на кістках», де він

нагадав про те, що Молодіжний парк утворений на місці цвинтаря і поставив питання про доречність дитячих атракціонів на ньому. Сьогодні масштаби «розваг на кістках» збільшилися в кілька разів, однак ніхто й питання не ставить про їх доречність саме тут.

Багато про що і про кого він написав першим. Ось характерна його заувага в статті «Українські силуети піднімецького Харкова»: «Берегині піднімецького Харкова... То є окрема тема, однак, якщо ми хоча б не назвемо їхніх імен, того не зробить ніхто» («Діалектика опору», с. 39). І так воно й було. Наприклад, саме зі статті Проненка «Рідна домівка табірної мадонни» ми дізналися про те, що відважна дисидентка Лариса Богораз мешкала на вулиці Дарвіна, 12, а згодом у цьому ж будинку мешкали такі відомі правозахисники як Олена Боннер (дружина акад. А. Сахарова) та Володимир Пономарьов.

Мало хто знає, що не в останню чергу саме завдяки Владиславу у Харкові з'явився пам'ятник Г. Сковороді роботи І.П. Кавалерідзе. Проненко не тільки писав про необхідність цього монументу, але й брав участь у вирішенні пов'язаних з ним практичних проблем, зокрема саме він супроводжував вантажівку, що везла відлитий монумент до нашого міста. Сковородіана його не лише численна, а й унікальна за фактажем: саме тут ми знайдемо рідкісні документи і спогади (напр., А. Ніженець) про те, як науковці намагалися врятувати хату на Лисій горі, де жив, за переказами, Григорій Савич, і як їм це не вдалося; дізнаємося і про обставини створення музею в Сковородинівці і навіть про «галицьку стежку Григорія Сковороди».

В останні роки С. Проненко разом із Р. Черемським та М. Калитою захопився проєктом «Харківські завулки» — відеосюжетами про непоказні вулички, пов'язані з перебуванням там відомих людей, історичними подіями або зразками народної архітектури. І протягом цих мандрів інколи робилися справжні відкриття — наприклад, встановлення адреси, за якою жив відомий художник Михайло Беркос.

Лауреат муніципальної премії ім. Г. Сковороди, лауреат премії ім. В. Симоненка в галузі журналістики В. Проненко заслуговує на те, щоб розпорошена в періодиці його спадщина була зібрана і видана.

Світлана Ананіївна СКРУХА,

науковий співробітник НІМЗ «Поле Берестецької битви»;

**МЕЦЕНАТ БУДІВНИЦТВА ЦЕРКВИ СЯТОГО ГЕОРГІЯ
ПЕРЕМОЖЦЯ НА «КОЗАЦЬКИХ МОГИЛАХ» У ПЛЯШЕВІ
КОЛЕСНИКОВ І.А.**

Анотація. У пропонованій статті розповідається про історію будівництва меморіалу «Козацькі могили», зведеного на початку ХХ ст. на честь подвигу героїв-козаків, полеглих у Берестецькій битві 1651 р., та одного з найщедріших меценатів будівництва церкви Святого Георгія Переможця – управляючого фірми «Савви Морозова син і компанія», московського купця Колесникова Івана Андрійовича і маловідомі сторінки його життя.

Ключові слова: Берестецька битва, будівництво, меморіал «Козацькі могили», храм-пам'ятник, церква Святого Георгія Переможця, пожертви, меценати, жертводавці, Колесников Іван Андрійович.

Багатьом відома суперечлива та неоднозначна історія будівництва меморіалу «Козацькі могили», спорудженого на місці героїчної битви, яка відбулася під Берестечком між українською козацько-селянською армією та польсько-шляхетським військом Речі Посполитої влітку 1651 р. Справа побудови «Козацьких могил», започаткована архімандритом Почаївської лаври Віталієм (Максименком), чорносотенцем і головою Почаївського відділу «Союзу Русского Народа» (СРН), викликала осуд та невдоволення свідомої української громадськості, проте мала цілковиту підтримку, починаючи від російського царя і синоду московської церкви до губернатора та найнижчих представників царської охоранки, адже ініціатори будівництва намагалися вкласти в неї російсько-імперський дух. Чи не єдиними, хто публічно виступив у цей час на захист будівництва «Козацьких могил», стали письменник Клим Поліщук та відома громадська діячка О. Пчілка, розуміючи важливість і значення розпочатої справи для українського народу. І хоч як не прикро це чути, але, на жаль, більш як сто років тому ініціаторами та найщедрішими меценатами і жертводавцями будівництва української святині «Козацькі могили» на полі Берестецького бою 1651 р. стали люди нетерпимі і байдужі до всього українського – архімандрит Свято-Успенської Почаївської лаври, ініціатор будівництва, чорносотенець Віталій, російський цар Микола II, московський купець Колесников І.А. та ін., без організаційного вкладу та матеріальної підтримки яких будівництво «Козацьких могил» навряд чи було б реалізованим. Маючи великі фінансові можливості, найбагатші люди імперії вважали за честь та обов'язок долучатися до таких імперських проєктів.

Заплановане будівництво унікального храму-пам'ятника Георгіївської церкви-усипальниці для вшанування подвигу українських героїв, які полягли у битві, як і всього меморіалу, потребувало значних коштів і громадської підтримки. Громадську підтримку архімандриту Віталію вдалося отримати завдяки своїй необмеженій духовній владі та лаврській друкарні, через видання якої він мав можливість вести свою пропаганду і друкувати звернення до народу. Значно складніше було з коштами. Проте розголошена чи не по всій імперії архімандритом Віталієм та його однодумцями справа побудови храму-пам'ятника почала давати свої перші сходи: і найбагатші люди імперії, і найбідніші жителі Волині і фінансово, і своєю працею вкладали свою лепту в будівництво.

Будівництво усього комплексу потребувало астрономічної суми. За первісним проектом на будівництво слід було зібрати 30 тис крб., але будівельні роботи, що тривали з 1910 по 1914 рр., набагато перевищили цю суму. Лише побудова самої підземної церкви св. Параскеви з саркофагом мала коштувати 30 тис. рублів. Сума грошей, зібрана з народних пожертв, виявилася недостатньою. Отож, на таке швидке і вартісне будівництво мусіли зробити свій внесок ще й найбагатші люди імперії. Ініціатору будівництва архімандриту Віталію (Максименкові) довелось звертатись за допомогою в Москву і Петербург. На його заклик відгукнувся сам цар Микола II, який на початку будівництва пожертвував 10 тис. рублів, а у 1914 р. – ще 15 тис. крб., також жертводавцями були єрусалимський патріарх Дем'ян, кубанські козаки – нащадки славних запорозьких лицарів. Кошти на будівництво меморіалу «Козацькі могили» відділи СРН збирали навіть на землях Війська Донського та в Оренбурзькому козацькому війську.

Осторонь справи будівництва «Козацьких могил» не залишилися також багаті купці і мануфактурники Москви. На заклик архімандрита Віталія відгукнувся керуючий фірмою на той час уже покійного московського купця С.Т. Морозова Колесніков І.А., який пожертвував на будівництво церкви на «Козацьких могилах» 50 тис. крб. золотом, не дивлячись на те, що його не задовольняв проект храму. І. Колесніков також пожертвував для «Козацьких могил» 700-пудовий дзвін, який було евакуйовано вглиб Росії напередодні Першої світової війни, доля якого так і невідома. Окрім того, з наказу царя Управління південно-західної залізниці виділило 800 пудів міді на дзвони і 200 сажнів старих рейок, а Головне артилерійське управління – 900 пудів латуні зі стріляних артилерійських гільз на дзвони.

Описуючи хід будівництва на Козацьких могилах, керуючий будівельними роботами волинський єпархіальний будівничий В. Г. Леонтович зауважував, що храм на Козацьких могилах будувався основним чином за

кошти московського купця І. А. Колеснікова і був 13 церквою, побудованою його коштом. Роботи на острові Журавлиха контролював уповноважений І. Колеснікова Красовський.

Будівництво храмів на кошти багатих людей було не рідкісним явищем у дореволюційній Росії, проте випадок з І. Колесніковим був особливим. Його меценатство і благодійництво мали неабиякий розмах, і про це писали навіть в книгах та мемуарах (І.В. Поткіна, «На Олімпі ділового успіху: Нікольська мануфактура Морозових 1797-1917»; Є.В. Прохорова, «Храмоздатель»). Колесніков був благодійником, який будував храми не тільки в Росії, а й в Литві і навіть в Японії, і, як виявляється, в Україні. Серед 14 храмів, побудованих частково чи повністю на кошти Колеснікова, були знакові і пам'ятні, яким, власне, і став храм на «Козацьких могилах». І навіть ті, хто мало симпатизував І. Колеснікову, як людині, не могли заперечити його великих заслуг в будівництві православних храмів та в піклуванні ними. Будучи бездітним і отримуючи велику платню, І.А. Колесніков значну частину своїх коштів використовував на будівництво православних храмів. За ряд заслуг він був удостоєний звання спадкового дворянина та рядом орденів, включно до ордена Святого Станіслава I ступеня .

На жаль, про І. А .Колеснікова на сьогодні відомо дуже мало. Попри те, що на той час це була досить відома людина, яка вела активну підприємницьку, фінансову і благодійницьку діяльність, залишаються невідомими не лише роки його народження та смерті, а й багато інших фактів з життя. Лише відомо, що Колесніков І.А. був уродженцем Облaсті Війська Донського та мав дружину Ксенію Федорівну, з якою прожив до кінця свого життя. Дітей у них не було. У Москві подружжя Колеснікових проживало у Міщанській слободі. Колеснікови були глибоко віруючими людьми, які часто ходили до церкви і завжди з щедрістю відгукувалися навіть на прохання бідних селян про допомогу в будівництві та підтримці їхніх церков та церковно-приходських шкіл; вони жертвували значні кошти на храми та монастирі, на потреби бідних, їдальні, читальні та школи для них. І.А. Колесніков носив звання потомственного почесного громадянина Москви і був одним із членів-засновників Комітету по влаштуванню в Москві музею образотворчих мистецтв (сьогодні – Державний музей образотворчих мистецтв імені О. С. Пушкіна) та читальні при ньому. Тобто це була людина, яка не лише уміло заробляла гроші, а й розумно і щедро ділилася ними з іншими.

Надія Михайлівна ШЕЙМІНА,

завідувачка відділом історії Дніпропетровського національного історичного музею ім. Д.І. Яворницького;

ВИКОРИСТАННЯ УСНО-ІСТОРИЧНОГО МЕТОДУ: СПОГАДИ УЧАСНИКІВ РЕВОЛЮЦІЇ ГІДНОСТІ

У роботі виділено основні тенденції й перспективи розвитку усної історії, її теоретико-методологічні та тематичні пріоритети. При використанні усно-історичного методу, предметом дослідження виступають не окремі події чи поодинокі явища, а довгострокові соціальні зміни, що вплинули на життя людей і залишили значущий слід у їхній пам'яті під час та після Революції гідності.

В історії України є чимало сторінок, коли саме особисті спогади стають єдиним джерелом достовірної інформації про злочини влади. Особливого звучання в сучасній Україні питання усної історії набувають у часи суспільних збурень та протистоянь, у період революційних та постреволуційних потрясінь, на етапі активного опанування минулого.

Сучасне визначення усної історії, це процес безпосередньої передачі та запису спогадів, оповідей чи автобіографічних дописів; створення в результаті цього процесу нових історичних джерел. Цей процес сприяв зростанню інтересу до усної історії як методу і джерела дослідження. Спогади учасників подій під час Революції Гідності зумовили активну увагу до особи та особистісного досвіду. Співробітниками Дніпропетровського національного історичного музею ім. Д.І.Яворницького зібрано та опрацьовано спогади жителів міст Дніпропетровська, Дніпродзержинська, Нікополя, Марганцю, Підгороднього, які брали участь на Євромайдані та на місцевих Майданах.

Серед поширених у сучасній історіографії способів конструювання історії на базі усних свідчень найбільш запитаним є передусім спосіб коли усне свідчення виступає джерелом і основою аргументації щодо характеру соціальних подій і явищ у минулому. Усна історія — це ділянка досліджень і метод збирання, зберігання та інтерпретації голосів і спогадів людей, груп та учасників подій минулого. Усна історія не лише дозволяє почути неофіційний голос минулого тих людей, які робили й переживали цю ж саму історію, а з їх допомогою спростувати або підтвердити ті чи інші інтерпретації минулого. Сьогодні усна історія не має на меті прямої реконструкції подій на основі свідчень очевидців. Так Скорик О.В. згадує: «За увесь час перебування на Майдані, я так і не помітив якогось загального керівництва Майданом. Були різні політичні та громадські організації, що розміщувались осібно одна від другої. І захищали кожна свою барикаду. Так що оці байки про якихось

американців, що керували подіями на Майдані, це тільки байки безсовісної, антиукраїнської, брехливої пропаганди».

Перевагою методу усно-історичного дослідження для науки є те, що він дає змогу працювати з новим типом джерел – спогадами, уявленнями, баченням і реальними вчинками, діями окремої людини, її сім'ї, трудового колективу чи іншої близької групи. У цьому випадку усні свідчення за суттю нагадують автобіографії чи мемуари, але конкретизовані на окремих проблемах. Ось наприклад, як згадує Писаренко К.С. значну подію під час Євромайдану, скидання з п'єдесталу пам'ятника В.І.Леніну. «08.12.2013 ми втріох вирішили пройти по Хрещатику та подивитись, що робиться біля пам'ятника В.І. Леніну. Підійшовши ближче почули крики і гамір з боку пам'ятника, там було багато молоді у балаклавах, що зруйнували пам'ятник. Я прочитав щойно народженого «куценика»: «Ленін стояв і стояв, Шляк його трафив, він раптом упав», а обуреним цією подією, я зауважив: «Якщо будете себе так поводити, прийдемо до Вас у балаклавах колядувати!» Інший учасник Майдану Шаповалов С.Г. згадує: «Ще запам'яталося, що саме в той день, коли я приїхав на Майдан, був повалений пам'ятник великого ката українського народу В.І. Леніна. Я пишаюся тим, що став свідком цієї історичної події, бо саме в цей момент вмирала холопська московська імперія і народжувалася нова, сильна духом, українська героїчна держава, минуле кануло – настає майбутнє».

Майдан як символ подій, що мають певні ознаки революційних, є багатоплановим і неординарним явищем: від нечисленної «революції на граніті» й акції «Україна без Кучми» до Помаранчевої революції, Податкового та Мовного Майданів і Революції Гідності. Винятково мирний спротив, притаманний першому Майдану 2004 року, зберігався в екстремальних умовах Євромайдану 2013 – 2014 років, навіть після побиття студентів у ніч проти 30.11.2013, реакцією на що став масовий цілковито мирний спротив громадян по всій країні. «На Майдані ми приєднувались до однієї з колон протестувальників. Колони налічували 1000 – 1500 чоловік звичайних людей різного віку і статі. Люди йшли з прапорами різних політсил. Ніяких засобів для нападу чи захисту у людей не було. Щити і палиці у небагатьох протестувальників з'явилися тільки після побиття студентів».

Мирний супротив протестувальників зберігався і під час першого штурму Майдану загонами міліції і «Беркуту» в ніч на 11.12.2013, коли кілька сотень людей лише своїми тілами – пліч-о-пліч – стримували наступ озброєних охоронців режиму й не відповідали ударами на удари. Ситуацію, яка склалася із захисним обладнанням у протестуючих, так згадує Скорик О.В.: «Ми на початку були – хто з чим! У основному, без будь-яких засобів захисту і голіруч. Це вже потім, після погроз нових штурмів, на Майдані почали видавати

пластикові будівельні каски та захисні кутники, збиті з дощок. Хто зміг – добув щити».

Мирний характер протесту був знищений першими пострілами й першими жертвами. Шаповалов С. Г. згадує: « В ніч з 10 на 11.12.2013 озброєні гумовими палицями, одягнені в металеві обладунки та темні шоломи підрозділи «Беркуту» приступили до роботи. Почався штурм Майдану», а Криворотенко В.О. пише: «Як почало смеркатись, на барикаді почались справжні сутички. Майданівці, з ризиком потрапити у полон, але бажаючи запобігти штурму, запалили за барикадою, перед силовиками, шини, а ще кидали у силовиків бруківку та, у темний час доби, обстрілювали феєрверками».

Майдан поєднав у собі основні характеристики протесних рухів України та був утіленням і логічним результатом основних тенденцій розвитку протестного руху в країні загалом та формою впливу громадянського суспільства на владу. В результаті Революції Гідності наш суспільний лад не змінився, але не можна сказати, що все залишилося так, як і було. Саме поняття «Революція Гідності» означає ментальну зміну, зміну у свідомості людей, що відбулася. З'явилося почуття патріотизму, якого до Майдану не було в широкому загалі суспільства. Майдан – це події, які не забуваються, це взірєць народного, національного єднання коли люди об'єднані єдиною метою, небайдужі до своєї держави, своєї нації, своєї родини, збираються в одному місці, та борються за краще майбутнє. Не кожен народ може похвалитися тим, що в нього були такі моменти в історії, коли відбувалося справжнє народне єднання в боротьбі проти злочинного режиму. Майдан – це зразок громадської позиції, громадського політичної активності. «Аура Майдану була настільки неповторна, що важко передати її словами. Оце відчуття братерства, взаємопідтримки, взаємодопомоги. Відчуття того, що усі «у одному човні», і що ми маємо гуртом перемогти оцю бандитську владу, інакше влада поодиноці знищить нас». «Весь Майдан був усіяний брезентовими наметами, на кожному було написано хто з якого регіону України проживає: тут були і з Полтави, і з Дніпропетровську, і з Вінниці й з інших регіонів також. А посередині стояла велетенська сконструйована сцена. Майдан був схожий на Запорізьку Січ, яка спала».

Серед людей на Майдані було дуже багато колоритних особистостей, і всі вони різні, і дуже розумні, але у кожного була своя специфіка. В принципі, це були люди, які стояли за одну ідею – першою за все для нас була незалежна Україна, держава, яка піклується про своїх громадян, яка любить і захищає свій народ, і в якій народ здатен захистити себе. «І взагалі, корінь Майдану складався з людей жертвних. Всі розуміли, що блага прийдуть в державу лиш

тоді, коли в країні запанує свобода та справедливість. Найперше у всіх активістів була любов до правди і Батьківщини, тому ця революція устами ведучого Майдану Євгена Сверстюка була проголошена як «Революція гідності, гідності людини, нації, громадянина, держави, Батьківщини».

Драматичні події 11.2013 – 02.2014 є значущою подією та важливим поворотним моментом в історії України. Майдан, як загальноукраїнська мирна революція, засвідчив формування в країні громадянського суспільства. За останніх кілька років тема війни на Сході й Революції Гідності залишається найбільш затребуваною в українському публічному просторі. Є багато політичних сил в Україні та за її межами, які хочуть, щоб українці забули про Майдан, забули про те, що здатні об'єднуватись і перемогти, зміцнювати свою країну власними силами всупереч усім обставинам. Життєві історії та розповіді про участь у подіях Майдану більшості оповідачів дозволяють доповнити розуміння подій, що відбуваються в державі індивідуальними міркуваннями та спостереженнями ряду осіб. Спогади, написані учасниками подій на прикладі окремих життєвих історій дозволяють з'ясувати, наскільки усні історії є дзеркалом індивідуальної свідомості оповідачів, як на відтворення ними пережитого впливає колективна пам'ять і загальні настрої в суспільстві чи середовищі, до якого вони належать.

Однак час вивітрює з пам'яті набутий досвід, єдність, утверджені цінності. Завдяки методу дослідження історичної пам'яті, усні історії – суспільна пам'ять про Революцію Гідності – наймасовішу революцію сучасності, буде збережена. Кожен розповідає свою історію, відверто ділиться власним досвідом. Об'єктивні погляди оповідачів, часом, можливо наївні, але відкриті, щирі, сповнені дією, оптимізмом і надією. Шаповалов С.Г. пише: «Я пишаюсь тим, що я східняк, із П'ятихаток, уродженець Дніпропетровської області, був у Львівській сотні разом з моїм побратимом, західником, Михайлом. Мене надихала мужність і лицарство львів'ян, їхня жертвовність, інтелігентність, я бачив її головною непохитною силою Майдану. Вони дійсно були левачами».

Усні спогади про Революцію Гідності, свідчення безпосередніх учасників протестних акцій є не лише важливим елементом збереження пам'яті про феномен Майдану, а й джерелом для наукових досліджень. Крізь призму спогадів учасників та свідків відтворюється панорамна картина подій зими 2013-2014 років. Події 18-20.02.2014 на Майдані, за спогадами учасників та очевидців, були не тільки найтрагічнішими й найдраматичнішими подіями їхнього особистого життя, а й такими, що змінили вектор розвитку всієї країни. «19.02.2014 рух колон протестувальників почався десь о 10-й годині. Ми піднялись по вул. Інститутській до вул. Шовковичної, щоб пройти до Верховної

Ради. Але вхід на цю вулицю було перегороджено «КАМАЗами», навантаженими піском. За ними стояли шеренги силовиків у повному спорядженні. На дахах прилеглих будинків, з боку вул. Шовковичної, знаходились озброєні силовики. Перемовини протестувальників та силовиків переросли у сутички. «Раптом з дахів почулись постріли, і з'явилися люди, поранені гумовими кулями. Переважно – у груди та голову». «Зранку, 20.02.2014 почався новий наступ беркутівців по вул. Інститутській. При цьому вони стріляли, вже не криючись, бойовими набоями». «Дві водометні машини, всупереч міжнародним законам, поливали вулицю струменями води. БТР направився на підступи до барикади, де був підпалений пляшками з «коктейлем Молотова», а екіпаж встиг втекти. Водометні машини, що їхали за ним, були захоплені».

Усвідомлення Майдану як унікального простору загальної та індивідуальної свободи й водночас безпрецедентної відповідальності за долю країни є ключовим моментом переважної більшості спогадів. «Коли я взяв, що відбулося в Києві, на Майдані, у мене не було ніякого сумніву в тому, що люди повстали проти бандитської, промосковської влади. І випадок чого, я, козак, що присягнув народу України, мушу бути з цими людьми. Та й на випадок чого, не підставляти ж пацанів». Готовність до самопожертви, нехтування власною безпекою були тим моральним критерієм, що єднав усіх майданівців та вселяв віру в перемогу. «22.01.2014 беркутівці кинули світло-шумову гранату в приміщення імпровізованого медпункту на вул. Грушевського. Я був контужений вибухом. Беркутівці витягли мене на вулицю, кинули на сніг. Я відразу, як навчили в самообороні Майдану, згорнувся в «позу ембріона». Ці падлюки побили мене палицями по спині Мене врятувало те, що на мені була металева каска. два товстих светри і теплий бушлат».

Самоорганізація дуже різних людей у чіткий і злагоджений механізм під час протестних акцій – один із феноменів Революції Гідності. «Я вже, як козак Кодацької паланки Війська Запорізького Низового, опинився у четвертій козацькій сотні Майдану, на Четвертій козацькій барикаді, що знаходилася біля будинку Головоштамту». Існувала позитивна атмосфера самоповаги й усвідомлення спільної та важливої для долі країни, старалися зрозуміти один одного, допомогти, поділитися своїм. «Четверта сотня була, мабуть, самою відповідальною та організованою силою Майдану. Тому у січні 2014 року саме козакам 4-ї сотні поставили завдання забезпечувати охорону імпровізованого медпункту, що знаходився на вул. Грушевського, де 22.01.2014 мене побив та заарештував «Беркут» під час зачистки Європейської площі». «Біля барикади постійно були протистояння. Сутички то розгорялись, то ставали тихше. Постійно горіли між барикадою та силовиками скати, які поповнювались по

мірі згоряння. Дим від них завжди, як не дивно, за весь час протистояння, йшов в бік силовиків. Хлопці кидали каміння у силовиків (хоча воно не могло їм ніяк зашкодити: ті були у повному спорядженні) та коктейлі Молотова. Силовики кидали світло-шумові гранати, перетворені у скалкові шляхом обкладення метизами та уламками бетону, обмотані скотчем. Вибухаючи, такі гранати наносили рвані рани. А часом метизи застрягали у тілі. А також обстрілювали майданівців кульками та гумовими кулями.

Під час опрацювання були відібрані фрагменти спогадів, в яких відображено суб'єктивний досвід і переживання, пов'язані з конкретними подіями місця і часу. Це надало можливість уявити, яким був протестний простір майдану, як люди його утворювали, як вони взаємодіяли між собою, якими були їхні стосунки з владою. Зібрані спогади учасників подій Революції Гідності слугують матеріалом для з'ясування сформованого у них особистого образу Майдану, їхніх емоційних переживань, пов'язаних із подіями, під час яких вони пред'являли свої вимоги, намагалися переконати своїх противників, висловлювали скорботу за полеглими побратимами.

ІСТОРІЯ СВІТОВИХ ВОЄН XX СТОЛІТТЯ

Ігор Іванович БІЛОНОЖКО,

науковий співробітник Лебединського міського краєзнавчого музею;

ЗРАЗКИ «ОКОПНОГО МИСТЕЦТВА» ПЕРІОДУ ВЕЛИКОЇ (ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ) ВІЙНИ В ФОНДАХ ЛЕБЕДИНСЬКОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ

У статті розглянуто питання використання солдатами Великої (Першої світової) війни різноманітних речей пов'язаних з фронтовим побутом, і таких які не несуть жодної прикладної користі (сувенірів), їх об'єднання терміном «окопне мистецтво», та використання зразків «окопного мистецтва» як важливого джерела знань з історії Першої світової війни.

Актуальність статті зумовлена можливістю доповнити наші знання про вплив війни на учасників конфлікту (солдатів, військовополонених, працівників тилу тощо), їх повсякденний побут, дозвілля, спроби пристосуватися, або відволіктися від щоденного жаху війни шляхом застосування своєрідної арт терапії через створення з підручних засобів, так званого «сміття війни», предметів вжитку, сувенірів, ювелірних виробів, подарунків які з часом стали предметом колекціонування і були об'єднані терміном «окопне мистецтво».

Метою статті є визначення особливостей зразка «окопного мистецтва» який походить з Східного фронту Першої світової війни та зберігається в фондах Лебединського краєзнавчого музею, порівняння його з аналогічними предметами з інших театрів бойових дій, насамперед з Західного фронту. Серед методів дослідження використано теоретичний, історико – логічний, конкретно – пошуковий.

Перспектива дослідження полягає у виявленні та подальшому вивченні зразків так званого «окопного мистецтва» з точки зору мистецтвознавства, історії мистецтва, воєнної історії, розуміння психології людини на війні. Залучення зразків «окопного мистецтва» як відносно нового та незвичного джерела з історії Першої світової війни, інтерпретації і аналізу цих джерел.

Гліб Ігоревич ГОЛОВКО,

науковий секретар Пирятинського історико-краєзнавчого товариства;

ДО ПИТАННЯ ПРО АТРИБУЦІЮ ВІЙСЬКОВИХ ПОХОВАНЬ ЧАСІВ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ В ПИРЯТИНІ

В 2013 побачив світ черговий том «Зводу пам'яток історії та культури України» по Полтавській області, присвячений об'єктам культурної та історичної спадщини Пирятинського району. Серед багатьох інших до нього увійшли і описи двох (майже синхронних та ідентичних за стилем, видом та технікою виконання) меморіальних споруд на пирятинському цвинтарі. Інтерпретовані авторами вони були як братські могили німецьких воїнів 1918 року.

Під час повторного огляду могил в 2020 році, з'ясувалося, що братською є лише одна із них, розташована в північно-західній частині кладовища. На це вказують і розміри її прямокутної поховальної ями, умовно промаркованої цементним бордюром шириною 20 см (3,0 м x 1,8 м). Інша, розташована в південно-східній частині некрополя, навпаки, – одиночна. Розмір, окресленої цементним бордюром (ширина 17 20 см), її прямокутної «гробнички» 1,46 м x 1,8 м.

Ключем для визначення приналежності цих пам'яток, та часу їх створення, являється, вочевидь, невідоме упорядникам «Зводу» джерело: полкова хроніка 6 го чехословацького Ганацького полку, історія формування якого безпосередньо пов'язана з Пирятином і припадає на буремний час Української революції. З нього ми дізнаємося про те, що під час придушення збройного більшовицького виступу 11 листопада 1917 року в Києві полк втратив загиблими двох вояків. Один з них Богуміл Падзовський (Bohumil Padzovský). Інший – Ян Мерхарт (Jan Merhart), який був тяжко поранений під час вуличних боїв, а згодом помер в одній із київських лікарень.

Цілком ймовірно, що загиблих в Києві солдат після загального відступу чехословацьких військ із столиці УНР 13 листопада, було перевезено на місце дислокації полку та поховано на міському цвинтарі. І братська могила належить саме їм.

Встановлений над нею хрест (на даний час сильно пошкоджений) має висоту 1,2 м, довжиною поперечини 1,1 м, ширину сторін 0,5 м, товщину 0,3 м. Він був сформований з битої цегли та цементного розчину на металевій хрестовині, ширина рейок якої становить 5 см, та вкритий цементною штукатуркою. В центрі хреста створено заглиблення у вигляді квадрата (0,4 м x 0,4 м) для таблички з написом (не збереглася).

Одиночна могила, над якою встановлено хрест висотою 0,9 м, з довжиною поперечини 0,65 м, шириною сторін 0,3 м та товщиною 0,2 м, ймовірно, належить стрільцю 5-ї роти 6-го чехословацького полку Рудольфу Чочеку (Rudolf Čoček), який 11 жовтня 1917 року утонув під час купання в річці Удай. Про що теж згадується в «Хроніці».

5-та рота, в якій проходив службу загиблий, з настанням холодів (в умовах браку вільних приміщень в місті) була поселена в сушарні непрацюючого цегельного заводу поряд з кладовищем, на північний захід від нього. То ж цілком можливо, що саме військовослужбовці останньої обрали для спорудження надгробку найбільш зручний і доступний для них матеріал – цеглу, цемент та металеві рейки, які, ймовірно, легко знайшлися в опустілих цехах заводу. Безпосередніми виконавцями надгробків на могилах загиблих товаришів могли бути майстри мулярі та штукатурки з обозної роти. Оскільки створення пам'ятників потребувало певного часу, цілком вірогідно, що встановлювалися вони на обох могилах ще до настання зимових морозів майже одночасно. І датуються не 1918, а 1917 роком.

Сьогодні, залишені без належного нагляду місцевою владою, могили легіонерів одного з найвідоміших полків Гуситського корпусу на пирятинському кладовищі продовжують руйнуватися. Хотілося б вірити, що повернення із забуття, похованих в Пирятині солдатів Великої війни, змінить ситуацію на краще і допоможе їх родинам віднайти місця поховання загиблих на чужині пращурів.

Вікторія Михайлівна ГУДЗЕНКО,

літературний редактор сектора редакції книги «Книга Пам'яті України» відділу аналізу інформації та видавництва КП «РЕГІОНАЛЬНИЙ ІНФОРМАЦІЙНИЙ ЦЕНТР» ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ РАДИ;

РАДЯНСЬКІ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНІ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ — ЖЕРТВИ ДВОХ ДИКТАТУР

У роки Другої світової війни в нацистському полоні опинилось близько 5 мільйонів радянських військових, з них більше половини загинуло від виснаження, голоду, хвороб у концтаборах і тимчасових таборах. Доля тих, хто вижив, склалася здебільшого трагічно. Здався чи потрапив у полон до нацистів, значить, «дезертир і зрадник» – саме так розцінювали радянські закони та укази військового часу бійця, який потрапив у полон. Тож звільнені з нацистського полону воїни зазнавали переслідувань від «рідної влади» і потрапляли в інший – радянський полон, поповнюючи лави арештантів та ув'язнених у потужній

системі ГУЛАГу. За даними дослідників з музею «Територія терору», з майже дев'ятиста тисяч полонених, які вижили і змогли повернутись на батьківщину, понад 230 тисяч опинились у ГУЛАГу, а 600 тисяч – примусово працювали у «трудових батальйонах».

Одним із тих, хто зазнав усю гіркоту полону і поневіряння після повернення на Батьківщину був Євген Андрійович ГУДЗЕНКО. Випускник Українського інституту фізичної культури. Учасник Другої світової війни. Під час боїв потрапив у полон. Опинився в нацистських таборах: в містах Мюнстер, Потсдам. У квітні 1945 р. був визволений союзниками і переданий представникам Червоної армії. За анонімним доносом лейтенанта Гудзенка звинуватили в антирадянській агітації. Судили за сумнозвісною 58-ю статтею. Дали 10 років ув'язнення і три роки поразки в правах. До Харкова Євген Андрійович повернувся через дев'ять років після Перемоги. Однак постійно відчував: влада як і раніше тримає його «під прицілом». Тільки на початку 1990-х років Євгену Андрійовичу вдруге вручили посвідчення ветерана війни і визнали учасником бойових дій.

Не зкорився фашистам відважний льотчик-винищувач Михайло Петрович Девятаєв. 13 липня 1944 р. Михайло Девятаєв у бою був тяжко поранений і потрапив у полон. За невдалу спробу втечі Девятаєва з двома сміливцями відправили в гестапо, а звідти до концтабору Заксенгаузен, згодом опинився в концтаборі Пенемюнде на острові Узедом, Німеччина. 8 лютого 1945 р. група радянських військовополонених з 10 осіб на чолі з М. П. Девятаєвим захопили німецький бомбардувальник Heinkel 111 і втекли з концтабору. У листопаді 1945 р. Михайло Петрович був звільнений у запас. Пройшов сталінські табори в Печорі. У рідну Казань повернувся тільки в 1947 р. 12 років він писав листи на ім'я Сталіна, Маленкова, Берії, але марно. Заслужена слава до відважного льотчика прийшла 15 серпня 1957 р. За виявлену мужність, відвагу та героїзм у період Великої Вітчизняної війни льотчику-винищувачу М. П. Девятаєву присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

Тяжка доля військовополоненого, а потім штрафбатівця, спіткала БАСОВА Семена Омеляновича. БАСОВ Семен Омелянович — полковник у відставці. Учасник оборони Києва, Курської битви, форсування Дніпра, визволення Варшави і взяття Берліна. Інвалід I групи. Письменник, автор понад 30-ти публікацій у ЗМІ, афоризмів, мемуарів на тему Другої світової війни і, зокрема, трагічної долі штрафників і штрафних батальйонів. 20 вересня 1941 в боях за оборону Києва потрапив у полон. Вдалося втекти. Навесні 1943 дійшов до своїх. Був призначений ст. інженером 909-ї Курської військово-дорожньої ділянки. Однак незабаром був відкликаний з фронту, знятий з посади,

позбавлений офіцерського звання і направлений у 8-й окремий штрафний батальйон Центрального фронту. Із штрафного батальйону існувало два виходи — госпіталь або на той світ. Третього не дано. 15 липня 1943 р. Семен Басов у тяжких боях під Курськом був поранений і направлений у госпіталь. 25 серпня 1943 р., після лікування, йому повернули офіцерське звання, поновили в правах і на військовій посаді. У 1947 р. С. О. Басов демобілізований. Працював у Харківському відділенні НДІ «Промтрансprojekt» інженером мостового відділу, керівником групи, гол. конструктором. За бойову і трудову діяльність нагороджений орденами Червоної Зірки, Вітчизняної війни I ст., Вітчизняної війни II ст., медалями «За визволення Варшави», «За перемогу над Німеччиною у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 рр.», трудовим орденом «Знак Пошани».

Василь Максимович ІВАНОВ,

молодший науковий співробітник відділу пам'яток історії ОКЗ "ХАРКІВСЬКИЙ НАУКОВО-МЕТОДИЧНИЙ ЦЕНТР ОХОРОНИ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ", секретар Харківського міського центру захисту історико-культурної спадщини ГО "УТОПІК";

ВІЙСЬКОВІ МЕМОРІАЛИ СМТ АНДРІЙКА ДОНЕЦЬКОЇ СЕЛИЩНОЇ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ ІЗЮМСЬКОГО Р-НУ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ІНВЕНТАРИЗАЦІЇ ПАМ'ЯТОК ІСТОРІЇ)

7 грудня 1941 року після жорстокого бою нацисти увірвалися в селище Андріївку і в перші ж дні розстріляли 12 депутатів селищної ради. Згодом ними були заарештовані ще 64 чоловіка, більшість з яких були розстріляні, закатовані. На території селища загарбники створили два концентраційні табори для військовополонених червоноармійців, яких утримували в нелюдських умовах. Відступаючи, озвірілі гітлерівці зігнали на подвір'я селищної ради 200 місцевих жителів і усіх розстріляли. Випадково врятувався 14-літній хлопчик А. Ріг. На каторжні роботи до Німеччини було вивезено 635 юнаків та дівчат.

На фронті Другої світової війни та в партизанські загони пішло 1777 жителів селища, 1028 чоловік загинули в боротьбі з ворогом. Уродженець Андріївки полковник Борис Демидович Шевченко за героїзм при форсуванні Дніпра був удостоєний звання Героя Радянського Союзу.

У ніч з 5 на 6 лютого 1943 року війська 172-ї стрілецької дивізії генерал-майора Ф. Толбухіна визволили місто Балаклію. Балаклійський район, до якого до кінця 2020 року відносились Андріївка, було визволено військами 172-ї, 263-ї, 35-ї стрілецьких гвардійських дивізій 6-ї Армії під командуванням генерал-лейтенанта Ф. Харитонова.

Загалом в межах смт Андріївка наявні 2 військових меморіали. Перший – братська могила на пл. Пушкіна в центрі селища поруч із старою та новою церквами. У братській могилі поховано 90 радянських воїнів, які загинули у боях при визволенні селища від нацистських окупантів. Відомі прізвища усіх похованих воїнів. Імена нанесені на меморіальну дошку на пам'ятнику. В обліковій картці військового поховання Балаклійського райвійськкомату № 208 від 2 квітня 1991 року позначені імена 85 воїнів. В Книзі Пам'яті України позначені імена 85 воїнів. В паспорті, складеному співробітниками Харківського історичного музею 6 вересня 1976 року – 86 воїнів.

У 1947 році на братській могилі було встановлено пам'ятник у вигляді обеліска пірамідальної форми. За обліковою карткою військового поховання – у 1955 році.

Відповідно до рішення виконавчого комітету Харківської обласної ради депутатів трудящих від 25.01.1972 № 61, братську могилу занесено до переліку пам'яток історії місцевого значення Балаклійського району. Охоронний № 254.

Наказом Міністерства культури та інформаційної політики України від 14.01.2021 № 10 братську могилу занесено до Держреєстру нерухомих пам'яток України з охоронним номером 3331-Ха.

Другий меморіал – військове кладовище в парку в центрі селища на захід від першого. Меморіал складається із центральної частини – залізобетонної скульптури «Воїн з автоматом і каскою» на постаменті, композиційного елементу «вічний вогонь» циліндричної форми з чашею нагорі та поховань – 3 братських могил й 17 індивідуальних поховань. У братській могилі поховано 163 радянських воїнів, які загинули у боях при визволенні селища від нацистських окупантів. Відомі прізвища усіх похованих воїнів. В обліковій картці військового поховання Балаклійського райвійськкомату № 196 від 2 квітня 1991 окремо позначені імена лейтенанта Акієвського Миколи Федоровича (лейтенант Акиевский Николай Федорович погіб 10.02.1943), Белова Івана Микитовича (Белов Иван Никитович 1926 г.р., погіб 26.05.1944) та молодшого сержанта Белоуса Григорія Антоновича (Белоус Григорий Антонович погіб 30.08.1943). Ці імена нанесені на меморіальну дошку пам'ятника. На меморіальній дошці також позначені імена Коробки Сергія Євстафійовича, Утлинського Олексія Герардовича та Маслової Анісія Євтихійовича, чий окремі поховання знаходяться на цьому ж кладовищі. На одинадцяти могилах відсутні імена похованих.

У 1948 році на братській могилі було встановлено скульптуру «Воїн з автоматом та каскою». За обліковою карткою – у 1955 році. За неперевіреними даними, у 1990-роки було замінено п'єдестал пам'ятника, дві мармурові меморіальні дошки зі стертими літерами замінено на пластикову.

Відповідно до рішення виконавчого комітету Харківської обласної ради депутатів трудящих від 25.01.1972 № 61, братську могилу занесено до переліку пам'яток історії місцевого значення Балаклійського району. Охоронний № 253.

Наказом Міністерства культури та інформаційної політики України від 14.01.2021 № 10 військове кладовище занесено до Держреєстру нерухомих пам'яток України з охоронним номером 3330-Ха.

Яна Геннадіївна ПЕРЕСЬОЛКОВА,

старший науковий співробітник відділу пам'яток історії ОКЗ "ХАРКІВСЬКИЙ НАУКОВО-МЕТОДИЧНИЙ ЦЕНТР ОХОРОНИ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ";

ПРОБЛЕМА ОБЛІКУ ЗАГИБЛИХ РАДЯНСЬКИХ ВОЇНІВ ПІД ЧАС ВІЙНИ 1941–1945 РР.

До пошуковців доволі часто звертаються з проханням знайти могилу родича, який загинув поблизу того чи іншого населеного пункту Харківської області або пропав без вісті у приблизний період часу. На жаль, якщо ім'я відсутнє в переліку прізвищ в Книзі Пам'яті, в переліку похованих воїнів на дошці на могилі або відсутнє точне місце поховання в донесеннях військової частини, то знайти точне місце спочивання воїна неможливо.

Понад 7,5 млн радянських солдатів поховані в 31 тис. військових могилах в 50 європейських і азійських державах. Арифметичні розрахунки дозволяють зробити висновок про те, що понад 1 млн 160 тис. бійців і командирів Червоної армії залишаються на сьогоднішній день непохованими.

Одним з перших документів, що регулював облік загиблих в ході військових операцій, був секретний наказ № 0296 від 16 серпня 1941 р. «Про впорядкування обліку та звітності про чисельний та бойовий склад і втрати особового складу в діючих арміях і округах». Даний документ наказував організувати облік особового складу таким чином, щоб він відображав фактичний стан у військах.

Наступним кроком з упорядкування персонального обліку втрат в ході бойових дій в роки війни став Наказ НКО від 31 січня 1942 б/н «Про формування Центрального бюро з персонального обліку втрат особового складу діючої армії».

До книги безповоротних втрат заносилися прізвище, ім'я, по батькові, військове звання, місце і рік народження, довоєнна адреса і дата загибелі бійця. Ці відомості повинні були переносити на могили.

Відповідно до Наказу НКО Союзу РСР від 14 лютого 1944 № 023 встановлювався Порядок поховання загиблих військовослужбовців офіцерського, сержантського та рядового складу.

Постанова РНК СРСР «Про благоустрій могил воїнів Радянської армії і партизан, полеглих в боях у період Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр., і нагляд за їх станом» передбачала впорядкування всіх поховань періоду німецько-радянської війни. Політика пам'яті щодо могил загиблих воїнів спрямовувалася на їх чіткий облік і уніфікацію. Вважалося, що окремі поховання слід переносити у великі братські могили, які влаштовували у центрі села. Така уніфікація призвела до втрати більшості даних про похованих воїнів.

Микола Миколайович САППА,

доктор соціологічних наук, кандидат фізико-математичних наук, професор кафедри соціології і психології Харківського національного університету внутрішніх справ;

БОЙОВА УЧАСТЬ 594-ГО ГАРМАТНОГО АРТИЛЕРІЙСЬКОГО ПОЛКА В ХАРКІВСЬКІЙ ОПЕРАЦІЇ 1941 Р.

Харківська операція 1941 року (або у деяких джерелах «Перша битва за Харків»), що відбувалася з 1 по 29 жовтня, досить ретельно описана у книгах істориків-дослідників цієї оборонної битви А.В. Скоробогатова, В.М. Мельникова, В.К. Вохмяніна і А.І. Подопригори. Ними на ґрунті архівних матеріалів була представлена розгорнута картина бойових дій на підступах до Харкова, у Харкові та у прилеглих до нього районах, а також представлені військові підрозділи, що брали участь в боях, їх розташування та пересування під час операції. Але, на жаль, в цих роботах ніяким чином не відображені бойові дії 594-го гарматного артилерійського полку Резерву Головного Командування (РГК) у Харківській операції 1941 р.

Метою нашої роботи є розповісти про цей видатний підрозділ радянських військ, який був сформований наприкінці вересня 1941 р. у місті Шуя Іванівської області, та про його участь в Харківській операції.

594 гап воював у складі артилерії Резерву Головного Командування, яка призначалася для кількісного і якісного посилення артилерійських угруповань на головних напрямках дій збройних сил СРСР. Вже 30 вересня 1941 року полк закінчив своє формування і почав завантаження в ешелон. Він одержав наказ відправитись на Харківщину на Південно-Західний фронт (далі ПЗФ) у розпорядження штабу 38-ї армії.

В той час, виходячи з директиви Ставки Верховного головнокомандування про перехід військ ПЗФ до оборони з метою запобігання захоплення противником Харківського промислового району і Донбасу, командування фронту прикривало харківський напрям від наступу ворога 21-ю і 38-ю арміями. При цьому 38-й армії, як найбільшій щодо складу та чисельності з військ фронту, також ставилося і завдання безпосередньої оборони Харкова.

Згідно з графіком штабу ПЗФ, 38-а армія повинна була до 23 жовтня утримувати свої позиції на відстані 30-40 кілометрів від Харкова, сприяючи цим завершенню евакуації та іншим заходам, що проводилися в місті. Вранці 4 жовтня в смузі оборони 169-ї і 199-ї стрілецьких дивізій 38-й армії ворог зробив спробу наступу, однак спільним діями наші частини відбили наступ ворога, а потім і самі перейшли в наступ, несучи при цьому значні втрати. За бойовим донесенням штабу 169-ї сд її втрати за той день склали: убитих - 64 осіб, поранених - 257, таких, що пропали безвісти - 227 осіб.

А вночі того ж дня 594-й гарматний артполк РГК, маючи від командування завдання підтримувати вогнем бойові дії 169-ї стрілецької дивізії, прибув у розташування штабу 169 сд – в хутір Ольховський Харківської області, що неподалік від міста Валки.

Своє перше бойове хрещення 594-й полк прийняв у Валківському районі вже 5 жовтня. Дивізіони полку підтримували 680-й і 556-й полки 169 сд, ведучи вогонь по піхоті та по скупченню танків і піхоти поблизу хуторів Розумний, Кошелівський, Мокрянка. Наступні три тижні Харківської операції 594-й гарматний артполк РГК підтримував оборонні та наступальні дії 169-ї стрілецької дивізії, маневруючи разом з її полками. У ті дні ворог тиснув на наш фронт значно переважаючими силами. Так 7 жовтня 17-та армія вермахту прорвала оборону на стику 38-ї та 6-ї радянських армій і перейшла у наступ. 169-та сд разом з 594-м гап РГК на своїх ділянках фронту вздовж струмка Комишоваха відбивали атаки противника і не відступали із своїх позицій. Навіть робили спроби, переходячи у наступ, оволодіти хутором Нікольським.

В той час поблизу Харкова німецькі війська міцно володіли ініціативою і зосереджували переважаючі сили на стиках з'єднань армій і дивізій з метою прориву радянської оборони. Так до 15 жовтня 1941 частини вермахту підійшли до Харкова на відстань до 50 кілометрів і вже могли вести наступ на місто одночасно з трьох напрямків. Ситуація на фронті різко змінилася ввечері 15 жовтня з надходженням до штабу директиви № 31 Ставка ВГК, якою було наказано ПЗФ «з метою планомірного відходу на схід для збереження армії» розпочати з 17 жовтня відхід на лінію Касторна, Старий Оскол, Новий Оскол, Валуйки, Куп'янськ, Черв. Лиман і закінчити його до 30 жовтня. Це означало,

що війська фронту не тільки повинні відступити на відстань від 80 до 200 кілометрів, а й залишити Харків і Белгород. Таке рішення Ставки було викликано катастрофічною ситуацією, що склалася в смузі оборони сусідніх фронтів, та стрімкими темпами німецького наступу на московському напрямку.

Увечері 17 жовтня ворог прорвався в стик між 199-ї сд і лівим флангом 169-ї сд. І зранку наступного дня 594 артполк РГК вів вогонь по мотопіхоті противника, прикриваючи відхід 169-ї сд на нові рубежі оборони. А вже вночі полк за наказом командування переходить з с. Гаврилівка, де був розташований штаб полку, шляхом на Нову Водолагу і далі – до околиці ст. Бірки. Дорога вночі вже підмерзала, і завдяки швидкому руху тягачів полк вчасно вийшов на призначену йому позицію. І вже 19 жовтня 2-й дивізіон 594 гап РГК розпочав обстріл ворога з південної околиці ст. Бірки.

В подальші дні 169 сд, прагнучи відірватися від противника, відходить на схід. 2-й дивізіон 594 артполку, забезпечуючи вогневим прикриттям оборонні дії дивізії, відбиває атаки противника. Так полк проходить з боями по Харківщині від ст. Бірки до с. Соколове, форсує р. Мжу, а потім й р. Сіверський Донець поблизу с. Мохнач, і займає позиції в районі с. Гракове.

Тим часом, під прикриттям радянських військ, які самовіддано обороняли Харків, проводилася евакуація міста. Але 23 жовтня запеклі бої з німцями розпочалися вже у самому Харкові, а 25-го жовтня наші війська під натиском ворога вимушені були відступити з міста за його околиці.

А 26 жовтня прийшов наказ командування, згідно з яким 594-й гарматний артилерійський полк РГК виводиться до резерву 38-ї армії і наступного дня полк покинув Харківщину. Пішли всі, крім одного. В українській землі залишився лейтенант Кульвановський Іван Іванович. Він загинув 19.10.1941 р. і похований в с. Безлюдівка. Ім'я його вибите на пам'ятнику загиблим воїнам у центрі селища.

Євген Іванович ТУРЧИНОВ,

громадський діяч у сфері охорони культурної спадщини;

**БРАТСЬКА МОГИЛА РАДЯНСЬКИХ ВОЇНІВ 1943 Р.
БІЛЯ СМТ. МАЛИНІВКА, ЧУГУЇВСЬКОГО РАЙОНУ –
ОБ'ЄКТ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ**

Кровопротитні бої на підступах до м. Чугуєва продовжувались з 5 по 9 лютого 1943 р. Оволодіти містом війська змогли тільки 10 лютого. Розміщення м. Чугуєва на пагорбі значно облегшило ворогу оборону міста. Його артилерія, міномети і кулемети контролювали великі ділянки полоси наступу радянських

військ і могли місцевість прострілювати на велику глибину. Трагедія відбулась в районі військових Малинівських таборів на підступах до м. Чугуєва в 2-х кілометрах на заливних луках перед замерзлою річкою Сіверський Донець. Ось, що розповів учасник тих лютневих подій –Саарян Вартекс Арутюнович (1918 р.н. проживав в Краснодарському краї, м. Анапа, станиця Анапська, вул. Мира, 7 «Б» – «Вранці ми пішли в наступ, розподілившись по великій місцевості. Ворог, маючи переваги, знаходячись на пагорбі, підпустив ближче нас і ми опинились у нього « як на долоні», відкрив потужний перехресний вогонь. Воїни залягли в сніг, намагаючись не рухатись. Німці не переставали стріляти цілий день... Відкритий простір, сильний вітер при великому морозі, зголоднілі, ослаблені, легко вдягнені і мало навчені бійці замерзли на передовій. Вночі вдарив мороз ще міцніший, дуже хотілось спати... Коли вранці 10 лютого німці залишили м. Чугуїв, то сталося, що більшість радянських воїнів замерзла. Майже у всіх зброя «намертво» примерзла до рук... Із тих, що залишились живими командир зібрав 5 груп по 5 чоловік і дав наказ зібрати загиблих. Збирали декілька діб. Складали в чотири сараї. Три будівлі були закладені доверху, по середині був прохід. А четверту будівлю заповнили до половини. Моя група зібрала 375 чоловік, а таких груп було п'ять... Для мене це були самі тяжкі та трагічні дні Другої Світової війни за звільнення Батьківщини, української землі, які не дають мені покою і по сьогоднішній день».

В березні, щоб уникнути епідемії, будівлі разом з трупами намагались спалити. Що не згоріло, загребли важкою технікою та зрівняли с землею...

В 60-х роках минулого сторіччя був встановлений пам'ятник загиблим. В 1989 р. вандали звалили пам'ятник, від якого залишився тільки фундамент, і прилегла територія перетворилась в зарості майже на 20 років.

8 лютого 2009 року було встановлено Уклінний Хрест поряд з фундаментом попереднього пам'ятника. 9 лютого 2010 року була встановлена пам'ятна стела. 19 червня 2019 року було урочисто відкрито пам'ятник з граніту. Вічна пам'ять загиблим.

Ірина Олександрівна ШАНДРА,

доктор історичних наук, доцент, професор кафедри історії, музеєзнавства та пам'яткознавства Харківська державна академія культури;

СОЦІАЛЬНІ ІНІЦІАТИВИ ПРЕДСТАВНИЦЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ПІДПРИЄМЦІВ ХАРКІВЩИНИ В УМОВАХ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Перша світова війна стала випробуванням для суспільства на

згуртованість, здатність об'єднати зусилля окремих осіб і соціальних груп перед зовнішньою загрозою. Головний змістовний напрям діяльності представницьких об'єднань підприємців – представлення інтересів промисловців, аграріїв і торговців в органах державної влади та громадських установах – у роки війни поступається заходам допомоги армії і фронту, нужденним і знедоленим.

Військове протистояння поставило під загрозу всі створені торгово-промисловими колами матеріальні блага. Як зазначало «Горно-заводское дело», «промисловість і торгівля – стихії народного життя, за єством своїм абсолютно антагоністичні війні». Окрім практичних виробничих дій (забезпечення підприємств сировиною й трудовими ресурсами, утримання рівня виробництва й збуту тощо), під час війни представницькі організації активно реалізовували соціально орієнтовані заходи.

Представницькі союзи здійснювали роботу з пораненими бійцями. Так, у березні 1917 р. з ініціативи Харківського товариства сільського господарства та підтримки Харківського губернського земства мережею Південних залізниць курсували агрономічні потяги, у яких проводили лекції про пристосування господарства до умов воєнного часу. Організатори радо вітали демобілізованих з фронту, намагалися надати їм нові корисні знання щодо ефективного ведення сільського господарства.

З початком бойових дій громадські об'єднання долучилися до створення лазаретів. Уже 7 вересня 1914 р. в Харкові на кошти службовців і членів Ради З'їздів гірничопромисловців було відкрито лазарет для поранених вояків на 21 ліжко (у подальшому розширено до 300 ліжок); при лазареті діяли аптека й стоматологічний кабінет. У Харкові лазарет на 20 ліжок фінансувало Харківське товариство сільського господарства.

Зазначеними заходами діяльність представницьких об'єднань не обмежувалась. Рада З'їздів гірничопромисловців ініціювала лікування поранених вояків на підприємствах. На цю пропозицію відгукнулося Богодухівське кредитне товариство (Харківська губернія), яке у власній будівлі утримувало лазарет на 20 ліжок (витрачено 6 тис. руб.).

Наприкінці липня 1914 р. на Західному фронті було сформовано два пересувні лазарети імені Ради З'їздів гірничопромисловців Півдня Росії. У кожному з них було по 100 місць, працювало два лікарі, шість медичних сестер і шістнадцять санітарів. На Кавказькому фронті за військами йшов передовий медичний загін імені З'їздів гірничопромисловців, який надавав першу медичну допомогу та вивозив постраждалих з передових позицій.

Підприємницькі представницькі структури здійснювали неабияку фінансову підтримку фронту. Тільки за останні три місяці 1914 р. З'їзди

гірничопромисловців Півдня Росії виділили 200 тис. руб. на допомогу пораненим і жертвам війни. У 1915 р. Рада З'їздів гірничопромисловців виділила 3 тис. руб. «Товариству допомоги бідним родинам поляків, які беруть участь у війні, та бідуючому польському населенню, яке постраждало від військових дій», 1 тис. руб. – Харківському товариству взаємодопомоги працюючих жінок для відкриття й утримання харчових та ізоляційних пунктів для дітей біженців. Рада З'їздів спеціально орендувала та пристосувала для проживання біженців приміщення на верхньому поверсі будинку княгині Шаховської (Харків, вул. Благовіщенська).

Для потреб фронтових частин підприємці також направляли матеріальну допомогу. У 1915 р. З'їзди гірничопромисловців придбали для солдатів Західного фронту теплий одяг, чоботи та інші речі на суму 140 тис. руб. Харківське товариство сільського господарства закупувало овочі для харчування вояків. Свіжі, сушені фрукти та фруктові консерви відправляли на передові позиції, у лазарети й центральні розподільчі структури.

Діяльність представницьких організацій підприємців Харківщини стала значним складником серед громадських ініціатив військового часу. Від роботи неповороткого бюрократичного державного апарату дії підприємницьких об'єднань відрізнялись оперативністю й точністю реагування.

Віталій Миколайович ЯКОВЛЄВ,

заступник генерального директора з наукової роботи Національного меморіального комплексу «Висота маршала І.С. Конєва»;

НАЦІОНАЛЬНИЙ МЕМОРІАЛЬНИЙ КОМПЛЕКС «ВИСОТА МАРШАЛА І.С. КОНЄВА»: ІСТОРІЯ, ДОСВІД, ЗДОБУТКИ

Національний меморіальний комплекс «Висота маршала І.С. Конєва» розташований в одному з мальовничих місць Слобожанщини – на висоті 197,3 (Харченковій горі) поблизу селища Солоницівка Дергачівського району Харківської області.

У далекому серпні 1943 року на висоті знаходився спільний спостережний пункт командувача Степового фронту генерал-полковника І.С. Конєва та командувача 53-ї армії того ж фронту генерал-майора І.М. Манагарова. Звідси здійснювалося оперативне керівництво радянськими військами в ході запеклих боїв завершального етапу битви на Курській дузі – Белгородсько-Харківської наступальної операції.

У повоєнні роки висота 197,3 отримала в місцевих жителів неофіційну назву «висота Конєва» або «гірка Конєва». 9 травня 1965 року на «висоті

Конєва» вперше відбувся мітинг громадськості з нагоди 20-річчя Перемоги над нацистами в Другій світовій війні. З цього часу висота 197,3 стає традиційним місцем проведення обласних заходів з нагоди Дня перемоги та Дня визволення міста Харкова.

У 1968 р. місця кровопролитних боїв за визволення Харкова відвідала родина Конєвих – Іван Степанович та Антоніна Василівна. У цьому ж році на висоті 197,3 було встановлено пам'ятний знак з червоного граніту.

За ініціативи жителів Харківщини та за проєктом скульптора Д.Г. Сови та архітектора М.П. Краснолобова в 1979-1980 рр. на висоті 197,3 було споруджено скульптурну композицію, яка символізувала собою командний пункт. Всі елементи Пам'ятного Знака були виготовлені на Харківській скульптурній фабриці.

Рішенням Харківського облвиконкому від 12.01.1981 № 13 «висоти Конєва» було надано статус пам'ятки історії місцевого значення з внесенням до Державного реєстру пам'яток археології, історії та монументального мистецтва м. Харкова й Харківської області.

Музей «Харківщина у Другій світовій війні 1939-1945 років», який став складовою частиною меморіального комплексу, було споруджено в 2005 р. за ініціативи Харківської обласної державної адміністрації та Харківської обласної ради. Він став першим та єдиним музеєм Харківщини, будівля якого споруджена за спеціальним проєктом, що відповідає умовам експонування та охорони предметів Державної частини музейного фонду України. Втілення принципів безбар'єрної архітектури дозволило вільно відвідувати заклад людям з обмеженими фізичними можливостями. Застосування в експозиційному просторі музею сучасних мультимедійних та аудіовізуальних засобів поглиблює емоційне сприйняття трагічних подій, передає атмосферу часу, настрої пересічних громадян, викликає співчуття та розуміння всіх жахів, породжених війною.

Національний меморіальний комплекс «Висота маршала І.С. Конєва» співпрацює з вітчизняними музейними закладами, музеями ближнього й дальнього зарубіжжя (польськими музеями Варшавського повстання та «Аушвіц-Біркенау», Меморіальним комплексом «Концтабір Маутгаузен» (Австрія)), вузами, ветеранськими та громадськими організаціями. Дієвим результатом тісної співпраці, зокрема з громадською організацією «Харківський клуб «Генерал», зі Східним регіональним управлінням Державної прикордонної служби України, з Національною академією Національної гвардії України, з Харківським національним університетом Повітряних Сил імені Івана Кожедуба, з Харківським аероклубом імені В.С. Гризодубової, стали

створені мультимедійні експозитарні проекти, присвячені військовим подіям не тільки минулого, а й сучасної новітньої історії.

Національний меморіальний комплекс «Висота маршала Конєва» був обраний і визнаний громадою Харківщини як пам'ятне місце, регіональний військово-історичний центр, що мав задовольнити морально-естетичні потреби жителів Харківської області щодо однієї з найтрагічніших подій ХХ століття – Другої світової війни. Протягом п'ятдесяти п'яти років меморіальний комплекс пройшов складний шлях реконструкцій та реорганізацій: від пам'ятки історії місцевого значення, музею-філії Харківського історичного музею (2005-2008 рр.), обласного комунального закладу (2008-2011 рр.) до національного закладу, який з 2012 р. перебуває в управлінні Міністерства культури та інформаційної політики України.

На сучасному етапі розвитку Національний меморіальний комплекс «Висота маршала І.С.Конєва» бачиться нами не тільки й не стільки, як музей воєнної історії Другої світової війни, а як регіональний військово-історичний музей періоду Новітньої історії.

Марія Андріївна СРІБНА,

кандидат історичних наук, вчений секретар Національного музею історії України;

ДІЯЛЬНІСТЬ ЧЕРВОНОГО ХРЕСТА НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ У ПЕРІОД СВІТОВИХ ВОЄН ХХ СТОЛІТТЯ

Однією з найвідоміших міжнародних організацій є Червоний Хрест, який був заснований ще у 1863 р. та має повноваження, які базуються на міжнародному гуманітарному праві Женевських конвенцій, для захисту жертв міжнародних і внутрішніх збройних конфліктів. За свою діяльність у роки Першої та Другої світових воєн Міжнародний комітет Червоного Хреста був двічі нагороджений Нобелівською премією миру. У 1917 р. – «за діяльність із поліпшення становища військовополонених», а в 1944 р. «за те, що своєю діяльністю в роки війни повернув значення основоположним принципам солідарності людства, ототожнивши життєві інтереси народів і потребу в примиренні».

Варто зазначити, що з початком Першої світової війни на українських землях діяв Російський Червоний Хрест. Лише в квітні 1918 р. офіційно розпочало свою діяльність Українське Товариство Червоного Хреста. Новостворений Червоний Хрест звернувся до уряду Української Народної Республіки з проханням передати під його юрисдикцію все майно установ

Російського Червоного Хреста, яке знаходилося на території УНР. Товариству Червоного Хреста України були передані різні шпиталі, санаторії, склади, харчувальні пункти тощо. Головними завданнями Товариства були: допомога біженцям та військовополоненим, надання допомоги інвалідам та дітям сиротам, організація шпиталів та пунктів харчування. Після встановлення на території України радянської влади починає діяти радянський Український Червоний Хрест, а в 1925 р. створюється Союз Товариства Червоного Хреста і Червоного Півмісяця СРСР (СТЧХ і ЧП СРСР), який позбавив Український Червоний Хрест, як і інші національні Товариства, його автономії. Червоний Хрест брав активну участь у всіх загальних оборонних заходах радянської держави. В жовтні 1932 р. після I з'їзду СТЧХ і ЧП СРСР відбувається згортання господарсько-соціальної діяльності Червоного Хреста. Робота Товариства зосереджується на створенні санітарних постів, організації санітарних дружин, підготовці медсестер, санінструкторів та значкистів комплексу «Готовий до санітарної оборони». Влада СРСР вирішила, що Червоний Хрест повинен сконцентрувати сили на допомозі державним органам охорони здоров'я в підготовці населення до санітарної оборони. Також Радянський Союз з початку війни розглядав військовий полон як політичну, а не військово-гуманітарну проблему, тому поставив її в цілковиту залежність від ідеологічних пріоритетів та існуючої військової доктрини. В залежності до цієї доктрини діяв і червонохресний рух.

Отже, становище Червоного Хреста на українських землях в роки Першої та Другої світових воєн було різне. Напередодні Другої світової війни Червоний Хрест в СРСР перетворився у військово-оборонне громадське товариство. Політичні й військові керівники країн – агресорів зламали під час Другої світової війни традиційну уяву про полон, грубо порушували відповідні міжнародні угоди. Крім того, за роки Другої світової війни червонохресні товариства в своїй роботі не завжди керувалися тими принципами, які були закладені при створенні червонохресного руху. Після закінчення Другої світової війни медичний персонал, матеріальні ресурси і бюджетні кошти Наркомату охорони здоров'я не дозволяли вирішити завдання, які перед ним ставилися. Спустошена війною країна, гостра санітарно-гігієнічна ситуація, поширення інфекційних захворювань, сотні тисяч військових і цивільних людей, які потребували невідкладної медичної допомоги, надавали діяльності червонохресних осередків державної ваги. У 1963 р. до 100-річчя своєї діяльності Міжнародний Червоний Хрест отримав третю нагороду Нобелівської премії миру. У 1965 р. первісне гасло червонохресного руху «Милосердя на полі бою» замінили на відповідно до нових умов діяльності – «Через гуманізм – до миру».

МОНУМЕНТАЛЬНЕ МИСТЕЦТВО, МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

Лариса Миколаївна АБРАМЕНКО,

заступник директора з наукової роботи Харківського художнього музею;

НАУМ СОБОЛЬ: ПИТАННЯ ІСТОРІОГРАФІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ ТВОРЧОСТІ

Н.Ф. Соболев (1898-1967) був одним з яскравих представників харківської школи сценографії ХХ століття. Завдання даного матеріалу — провести аналіз літератури, присвяченої художнику, з метою позначення основних векторів вивчення творчості сценографа, вже знайдених у відомих працях, виявлення прогалин, які допоможуть визначити шляхи подальшого дослідження спадщини митця.

На жаль, можливості звернутися безпосередньо до щоденників, листів, мемуарів Н. Соболева немає, оскільки подібного матеріалу виявлено не було. Для вивчення особистості й творчості будь-якого художника інтерес представляють документи, складені при його житті, що відбивають сторінки його біографії. Однак ні в архіві ХО НСХУ особової справи члена організації з 1938 року Н.Ф. Соболева, ні в театрі музичної комедії, де він пропрацював з 1934 р. по 1963 р. не виявлено. Таким чином доводиться звертатися до здогадок і спогадів про художника, щоб встановити більше подробиць.

У державному архіві Харківської області зберігаються матеріали до організації 50-річного ювілею Н.Ф. Соболева. Серед них стаття відомого харківського сценографа С.І. Йоффе "30 років творчої і громадської діяльності художника Н.Ф. Соболева", в якій автор викладає основні віхи творчого шляху художника. Важливо підкреслити, що це офіційний документ і "ліричних" відступів і особистісних вражень він не містить.

У мемуарах режисера, актора, лібретиста Г. Ярона "Про улюблений жанр" містяться спогади про його роботу з Н. Соболевим над постановкою музичної комедії "Весілля в Малинівці" в Зеленому театрі (Москва).

Каталоги виставок, на яких Н. Соболев експонував свої твори, так само є важливим джерелом. Можна назвати каталоги виставок Товариства незалежних

художників (Одеса) 1918-1920 рр., де митець представляв свої ранні твори, Каталоги Всеукраїнських виставок 1927, 1929, 1935, 1937, 1939, 1945 рр., в яких Н. Соболю брав участь живописними роботами. Починаючи з 1929 року художник експонує на виставках і театральні роботи. У повоєнні роки активність Н. Соболя у виставковій діяльності дещо знижується: 1947 р. - Художня виставка, присвячена В.Шекспіру, 1953 р. — "Виставка творів харківських художників театру", 1954 р. — "Театральні художники УРСР" (Москва) та Республіканська виставка творів українських художників театру і кіно.

У справі Харківського архіву, крім згаданої статті Йоффе міститься машинописний каталог персональної виставки творів художника в Харківському державному музеї образотворчого мистецтва з вступною статтею під редакцією Г. Фісан й З. Чирикова. Відбулася ця виставка в музеї автор сказати не може: відомостей у нього немає. Говорячи про персональні виставки Н. Соболя, мистецтвознавці і театрознавці згадують про одну виставку — 1965 року, завдяки виданому каталогу з вступною статтею М. Чернової.

Також важливо відзначити роль публіцистики ХХ століття і згадати дві газетні статті за авторством М. Чернової і Х. Чирикової, що вийшли в 1950 і 1965 рр.

У науковій літературі творчості Н.Ф. Соболя приділено недостатньо уваги, воно фігурує в більшості своїй в загальних працях з історії українського театально-декораційного мистецтва.

Останнє десятиріччя активізувався інтерес до одеського Товариства незалежних художників. Були видані "Бібліографічний довідник Товариства незалежних художників в Одесі" (укладач, авт. ст. О. Барковська, 2012), "Каталог виставки Товариства незалежних" (авт. ст. О. Титаренко, О. Барковська, М. Рашковецький, 2011). Дослідники Леся Войскун, Євген Голубовський, Євген Деменок також згадують ім'я Соболя у своїх роботах присвячених Товариству незалежних художників.

33 сценографічним ескізам Соболя в колекції Львівської картинної галереї ім. Б. Возницького присвячено окрему статтю Віти Сусак. Про ескізи костюмів до постановки опери "Боккаччо" з колекції Харківської міської музично-театральної бібліотеки ім. К.С. Станіславського розповідає в статті Валентина Чечик.

Додатковим матеріалом можуть стати рецензії на вистави, в постановці яких брав участь Н.Ф. Соболю. Автори В.Морської, Харків'янин Ол., А.Костров, М.Талалаєвський, Я.Театралов писали в різні роки про постановки Харківського театру музкомедії. Однак про художника - постановника в подібних статтях часто говориться побіжно.

В результаті аналізу джерел, робіт по сценографії, каталогів виставок, періодичних видань була проведена класифікація матеріалів за темами. Це дозволило зробити висновок, що робота сценографа згадується в цих джерелах фрагментарно. Безсумнівно, вивчення творчості майстра вимагає продовження, тому що воно необхідне й актуальне для розуміння культурних процесів, які відбувалися в Харкові в ці роки.

Наталія Романівна ГРИСЬКОВА,

аспірант історичного факультету Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка;

ІКОННІ ОБРАЗИ У СВІТОГЛЯДІ ПОДОЛЯН КІН. XVIII — СЕР. XIX СТ.: КУЛЬТУРНО-ЕСТЕТИЧНІ ТА РЕЛІГІЙНО-ПОБУТОВІ АСПЕКТИ

Образи Спасителя, Пресвятої Богородиці, угодників Божих, а також зображення священних подій, з історії християнської віри, були суттєвою приналежністю будинків православних подільян.

У подільській хаті передній кут світлиці був місцем для ікон, де розташовувалась так звана «божниця» - своєрідний іконостас для домашньої приватної молитви. Це місце завжди зберігалось у чистоті та охайності.

Вірняни віддавали перевагу іконам місцевих майстрів, так як вони за своїм живописом та манерою письма були зрозумілішими для сприйняття. Роботи місцевих іконописців дуже часто відрізнялися нестримною фантазією, яскравістю та експресією кольорів, різкістю у їх переходах, що у прямому сенсі осліплювали очі простого селянина, й тим самим приваблювали купувати подібні ікони. У прикордонних Проскурівському й Кам'янецькому повітах спостерігався великий вплив ікон та картин варшавського друку, що містили написи польською й німецькою мовами. Особливу цінність у селянських хатах складали образи візантійського письма та копії з древніх руських ікон, що передавались з покоління в покоління. Їх берегли як дорогоцінність і благословення перейняте від предків.

Завіса небуття над подільськими митцями піднімається завдяки діяльності Комітету з історико-статистичного опису єпархії, до роботи в якому було залучено духовенство, серед них — відомий краєзнавець Ю.Сіцінський. На сторінки парафіяльної історії потрапляли виконавці значних замовлень — на іконостаси, декілька ікон, тощо — Чепурний, Гадзинський (Балтського повіту), Загорський (Брацлавського повіту), Чернявський (Ольгопольського повіту).

Доповнюють відомості про непрофесійних іконописців згадки у творах написаних вчителем Осмоловським, художником-аматором Плаксою, звичайним маляром Тименським, священиком Крушельницьким, Струцинським, псаломщиком Вільчинським. Варто зазначити про діяльність у Немирові та Тульчині Івана Сошенка і перебування в Кукавці Василя Тропініна. У ХІХ ст., звичайними були мандрівні малярі, які йшли від села до села й від містечка до містечка у пошуках замовлень.

Надзвичайно важливе місце в іконі, у свідомості подолян, займав декор - здебільшого це рослинні мотиви, що заповнювали собою тло між німбами святих, а в окремих випадках повністю вкривали одяг. Декор надавав сакральним творам виразних фольклорних інтонацій. Рослинний орнамент, крім функції мальовничо поживати і заповнити простір ікони, мав і знакове навантаження, бо, за уявленням подолян, рай — це квітучий сад, тож золото умовного зображення гарного світу поступилося більш доступній і конкретній емблемі.

Подоляни дуже глибоко шанували святі образи, присвячували на їх честь пісні, гімни й влаштовували до святих місць численні прощі, у яких знаходилися чудотворні ікони. Досить часто релігійні пісні та гімни укладали в так звані “Богогласники” або “Пісні благоговійні” - збірники церковних пісень, що видавалися у Почаєві.

Отже, іконні образи Подільського краю віддзеркалювали не лише “речовий світ” віри, - у ставленні до них відображалася духовно-релігійна свідомість подолян. Через їх зображення передавалися культурно-естетичні смаки і вподобання, що побутували серед народу. А релігійно-побутові аспекти, пов'язані з іконошануванням, завжди виражалися у релігійно-обрядових звичаях і традиціях. Це об'єднувало навколо чудотворної ікони християн як східного так і західного обряду. Традиція іконошанування була не лише релігійно-духовним спектром життя населення регіону, вона справляла значний вплив на релігійну свідомість населення і невід'ємно пов'язана з історичним, етнічним, національним та конфесійним життям людей, що проживали у подільському краї.

Яна Геннадіївна ПЕРЕСЬОЛКОВА,

старший науковий співробітник відділу пам'яток історії ОКЗ "ХАРКІВСЬКИЙ НАУКОВО-МЕТОДИЧНИЙ ЦЕНТР ОХОРОНИ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ";

ВІТРАЖІ ХАРКІВСЬКОГО МЕТРОПОЛІТЕНУ ЯК ПРИКЛАД ВИКОРИСТАННЯ МОНУМЕНТАЛЬНОГО МИСТЕЦТВА В АРХІТЕКТУРНОМУ ПРОСТОРИ

Особливістю харківського метрополітену є відсутність станційних будівель на поверхні. Тому проєктувальники станцій намагалися створити для пасажирів комфортні умови у вигляді імітації наземного простору та денного освітлення.

На прикладі інтер'єрів метрополітену м. Харкова чітко простежується роль монументально-декоративних вітражів у формуванні середовища підземного простору, як замкнутої динамічної системи.

Скляні живописні полотна харківського метро одночасно виконують як естетичну, так і інформаційну, пізнавальну функції. Роботи засновників харківської вітражної школи О. Проніна та Г. Тищенко стали знаковими елементами нашого метрополітену.

Перші вітражі з'явилися на станції «Проспект Гагаріна». Вони розкривають гуманістичну ідею проникнення в космос людей, що несуть життя іншим планетам, а також тему пізнання далеких світів. Композиція творів на станції «Імені О.С. Масельського» відображає колишню назву станції – Індустріальна. Безперечною прикрасою станції «Академіка Барабашова» є вітражі у вестибюлях, що розкривають тематику дослідження космосу. А скляні полотна станції «Архітектора Бекетова» знайомлять с архітектурною спадщиною м. Харків.

Існування вітража при штучному освітленні в метро змінило загальноприйняті закономірності його функціонування в інтер'єрі. Безліч функцій у взаємозв'язку з архітектурою пояснюється намаганням художників створити неповторний вигляд станцій, суттєво вплинути на емоційну виразність підземного простору.

Галина Михайлівна ПУРДЯК,

студентка Кам'янець-Подільського іконописного духовного училища імені святого апостола і євангеліста Луки;

БОГОРОДИЧНІ ОБРАЗИ «КОРОНУВАННЯ БОЖОЇ МАТЕРІ» У СТАНКОВОМУ ЖИВОПИСІ

Іконографія Коронування, на думку дослідників, в основі своїй має уявлення про Богородицю, як про Царицю. У Старому Завіті пророк Давид зображує славу великого Царя і Цариці, в описі яких мається на увазі Ісус Христос і Богородиця. Пророцтво Давида: «стоїть Цариця праворуч Тебе, в ризи позолочені й прикрашені одягнена...» відноситься до Богородиці тому, на основі цих слів й сформувався даний іконографічний тип. Вперше він з'являється у в західному мистецтві, як частина композиції «Успіння Богоматері».

Іконографія «Коронування Діви Марії» представляє момент одягання на голову Богородиці вінця, що подається Святою Трійцею. В кінці XVII ст., для українських ікон типовим стало доповнення композиції Успіння сценою Коронування Богородиці, фактично коронування Церкви. Довгий час сцена «Коронування» була доповненням, частиною розгорнутого варіанта композиції «Успіння Діви Марії».

У книжковій гравюрі сцена Успіння Богородиці також деталізується. Було кілька варіантів іконографії: на круглій хмарині в оточенні серафимів і херувимів зображувалася юна Богородиця, над головою якої Бог-Отець і Бог-Син тримали корону, а Святий Дух у вигляді голуба знаходився над ними; або на хмарі в повний зріст зображувалася Богородиця, голову якої вінчали короною два ангела.

В окрему групу можна виділити ікони «Коронування Богоматері» XVIII ст., виконані в бароковому стилі, які відрізняються досить істотними деталями. Троянди у вінку на голові Богоматері мають паралелі з аналогічним атрибутом в католицьких образах «Мадонна Вервиці», що широко поширилися в країнах контрреформації в кінці XVI - XVII століття. Інші атрибути, зображені на іконах «Коронування Богоматері» такі як вінці, вінки тріумфатора, ангели з квітами які славословить Діву, властиві також композиціям з тріумфами святих або історичних персон.

Наведені вище рядки дозволяють зробити висновок, що в духовній культурі до початку XVIII ст., склалася унікальна ситуація, коли священні сцени і атрибути, втілені в церковному живописі або тексті, могли досить вільно інтерпретуватися західній і православній традиції, а також в уніатській іконі. Про це яскраво свідчать українські ікони «Коронування Богоматері».

Різні варіанти зображення коронування Богоматері розвивалися і застосовувалися паралельно: як доповнення до композиції Успіння Богоматері або пізніше в самостійній іконографічній схемі Коронування.

Володимир Дмитрович ПУТЯТІН,

провідний науковий співробітник відділу пам'яток історії ОКЗ "ХАРКІВСЬКИЙ НАУКОВО-МЕТОДИЧНИЙ ЦЕНТР ОХОРОНИ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ";

СТИЛІСТИЧНІ ПОШУКИ НА ХАРКІВСЬКІЙ СКУЛЬПТУРНІЙ ФАБРИЦІ

Мета дослідження - з'ясувати зміну художніх напрямків на фабриці від соціалістичного реалізму 1930-х рр. до постмодернізму поч. ХХІ ст., визначити провідних скульпторів, ідентифікувати спадщину виробів фабрики з позицій сучасної герменевтики.

Для художнього оздоблення Харкова були утворені художні творчі майстерні (ймовірно у 1929р), де працювали скульптори М.Г.Лисенко, Й.Л. Рик, А.Й. Страхов та учні Л.А. Блох: В.І. Агібалов, О.М. Кудрявцева, І.М. Мельгунова, Я. С. Ражба, Л.О. Твердянська та інші. Митці тут створювали станкові твори для виставок і моделі майбутніх пам'ятників. Згодом у 1934р. була створена Харківська державна скульптурна фабрика монументально - декоративних виробів (далі ХСФ) як промислова база художніх творів. Вона займалась у довоєнний період художнім оздобленням нових архітектурних ансамблів. В Україні це найстарше з трьох підприємств галузі. Фабрика обслуговувала переважно східну Україну. Завдяки партійної регламентації впроваджувався переважно твори в дусі соціалістичного реалізму, ідеалізації тогочасної дійсності.

Майстри ХСФ епізодично оновлюють архітектурно – декоративну пластику кращих споруд міста. Так, прибутковий будинок «Саламандра», що височіє на вул. Сумська, 17 роботи арх. М.М. Верьовкіна з Петербургу. Вірогідно декоративну пластику задумали і виконали там же у Петрограді в стилі неокласицизм. На кутах курдонеру на 2-му поверсі встановлені ростові статуї Патріція-сенатора і Геракла у 2 натуральний величини. Сенатор у тозі із сувоєм роздумує і наказує. Геракл зі шкірою лева сповнений фізичної сили слухає наказ патриція. Тут проглядає ідеалізація суспільства Давнього Риму та пріоритет влади над виконавцями. Ця алегорична група унікальна в декоративній пластиці України. Реконструкція зруйнованих творів проведена Й.Л.Риком у післявоєнний період. Повторна реставрація фахівцями ХСФ відбулась у 1980-і рр.

Щоб зберегти у пам'яті учасників і ветеранів 2-ї Світової війни велич Перемоги, висловити подяку і пошану до тих мільйонів, які загинули в боях за Вітчизну, місцеві органи влади почали процес упорядкування братських могил. Провідними місцевими скульпторами цих часів на фабриці були В.І. Агібалов, О.П. Євтушенко, М. Ф. Овсянкін, Й.Л. Рик, Я.Й. Рик, М.Л. Рябінін, Д.Г. Сова, А.Й. Страхов, С.А. Якубович. На жаль, більшість сільських надгробків радянським воїнам (80 %) нині у ХХІ ст. знаходяться в аварійному стані. Усі художні комплекси Харкова будувались авторами за допомогою гранувальників і бетонників ХСФ. Меморіал Вічної Слави створювали 12 років. (1965- 1977рр). Пам'ятник студбатовцям на площі Держинського (зараз Свободи) встановлювали робітники ХСФ під керівництвом. О.М. Іллічова (1999), автори робили лише проекти і моделі.

Багато десятиліть (1950- 1990-рр.). на ХСФ працювала родина І.П.Ястребова. Йому належить скульптурна частина монументів танкобудівникам на заводі ім. Малишева (1980р.) та Воїну - визволителю на Павловому полі (1981р). Обидва монументи є містобудівні доміанти Харкова, Під час встановлення у відливках форм із залізобетону, карбуванні листовою міддю працювали група архітекторів, близько 12 фахівців ХСФ. Воїн - визволитель є змістовним центром Павлова поля. За художнім рішенням це перший тріумфальний пам'ятник Харкова. який підкреслював загальноісторичне значення Великої Перемоги народу у 2-й світовій війні. Другий монумент танкобудівникам також вражає чітким художнім рішенням. Архітектурну параболу виконано за проектом архітекторів Е.Ю. Черкасова та В.М.Максименка. Косий обеліск підіймається на висоту більше 20м., де чітко підноситься герб держави. Вражають узагальнені вольові типажі працівників: сталевара, ветерана і ремісника, конструктора, випробувача тієї сурової пори. Художнє оздоблення нового будинку оперного театру виконав молодий художник С.І. Ястребов, його композиція «Музика Лисенка» (1985-1987) з кованої міді відтворює український народний танок. Це найвеселіша декоративна скульптура міста. Одним з оригінальних творів є фонтан «Водолій» (1985, грант, бронза,) роботи ск. С.І. Ястребова і арх. Н.Ю. Фоменка, виконаний на замовлення В.Петросова (КП «Вода»).

На ХСФ (1992-2019рр) працював і керував головний художник, а потім директор ХСФ О. М. Іллічов. Пам'ятний знак «Менора» у меморіалі «Дробицький яр» (залізобетон, листова мідь, 1983- 2002, у співавторстві із Н. Ю. Фоменко, арх. П.Г. Чечельницький). У галузі декоративної скульптури О.М.Іллічов став незрівняним фахівцем. Він очолив гурт митців для створення ансамблю «Музи мистецтва» (2003) на замовлення режисера О.С. Барсегяна для нового фасаду Харківського академічного російського драматичного

театру ім О.С. Пушкіна, статуї Мельпомена і Калліопа (склобетон, 2006р). Всі скульптури вирішені у стилі постмодернізм і вдало пов'язують театр з європейською культурною традицією. Постійне оновлення художніх засобів митцями фабрики, привело до створення комплексних художніх об'єктів на Слобожанщині, які зберігають естетичну привабливість і в наші часи.

Михайло Іванович САЯНИЙ,

заслужений працівник культури України, директор КЗ «Зміївський краєзнавчий музей»;

**ПРОБЛЕМИ ІДЕНТИФІКАЦІЇ ТА ПОРІВНЯЛЬНОГО АНАЛІЗУ
ФОТОГРАФІЙ ХУДОЖНИКІВ ІЗ АЛЬБОМУ 1889 РОКУ,
ПОДАРОВАНОГО НА ЧЕСТЬ XX - РІЧЧЯ ХУДОЖНЬОЇ ШКОЛИ
М.Д. РАЄВСЬКОЇ-ІВАНОВОЇ
(ІЗ ФОНДІВ ХАРКІВСЬКОГО ХУДОЖНЬОГО МУЗЕЮ)**

В кінці 1990-х років, займаючись збором інформації про художників-зміївчан Олександра Миколайовича Виєзжева та Івана Олексійовича Ашуркова, шлях привів мене до фондів Харківського художнього музею. Як повідомила мені тодішній заступник директора з наукової роботи Г.А. Фисан, в музеї зберігається унікальний альбом малюнків учнів Петербурзької Академії мистецтв – випускників Харківської приватної художньої школи М.Д. Раєвської-Іванової, який було подаровано Марії Дмитрівні в 1889 році на честь XX - річчя цієї школи.

Для Зміївського краєзнавчого музею це була справжня знахідка, адже в даному альбомі були представлена робота художника Ашуркова І.О. «Старий у червоному одязі» та робота художника-передвижника Виєзжева О.М. «На Мжі». Ця графічна картина не була підписана, але вона дуже нагадувала місцевий пейзаж впадіння річки Мжі в Сіверський Донець під Змієвим, а тому працівники Зміївського краєзнавчого музею її так і назвали – «На Мжі».

На титульній сторінці було представлено фото, на якому зображено тринадцять учнів Імператорської Академії мистецтв. В альбомі, окрім цієї фотографії, є також їхні роботи, а також їхній список, який було прикріплено до зворотної сторони титульної сторінки альбому. Цей список подається мовою оригіналу:

1. Вязьмитинов В.В.
2. Шабельский В. 1863
3. Шамраев
4. Выезжев А.Н. 1865
5. Шмидт Г.Г. 1861

6. Ашурков И.А. 1860
7. Браиловский Л.М. 1866
8. Чикин А.А. 1865
9. Вязьмитинов И.В. 1856
10. Нестеров Г.Д.

На жаль, в списку не було ще трьох художників. Більш за все, їхні роботи не були представлені в даному альбомі, так як там було всього десять робіт. Також був незрозумілий порядок, по якому можна було б ідентифікувати кожного художника.

Замовивши у художньому музеї фотографії робіт О.М. Виєзжева, І.О. Ашуркова та титульної сторінки альбому, роботи на цьому були призупинені. І лише 2020 року, коли проводилася робота по збору матеріалів для нової книги «Твоя гордість, Зміївщино», роботи по ідентифікації фотографій художників із цього альбому було продовжено. Тим більше, що на сторінках Інтернет видань з'явилися нові публікації про деяких художників із даного списку. Серед них: Браіловський Леонід Михайлович, Чикін Олександр Андрійович. З'явилися і їхні фотографії.

Також у фондах бібліотеки Зміївської загальноосвітньої середньої школи № 2 І-ІІІ ступенів було відшукано фотографію зміївчанина, художника-передвижника Виєзжева О.М. Серед багатьох фотографій 30-60-х років ХХ ст., які були передані до Зміївського краєзнавчого музею керівництвом Зміївської паперової фабрики 2020 року, було фото колишнього працівника цієї фабрики Ашуркова О.І., який доводився онуком Івану Олексійовичу Ашуркову. Це значно допомагало в процесі порівняльного аналізу та ідентифікації художників на фотографії.

В результаті досліджень сьогодні вже встановлено фотографії майже всіх художників, зображених у альбомі малюнків, випускників Харківської приватної художньої школи М.Д. Раєвської-Іванової, який було подаровано їй в 1889 році на честь ХХ - річчя цієї школи, що значно доповнить інформацію про фонди Харківського художнього музею, його унікальні колекції картин та фотографій.

Ганна СВЯТЕЦЬ,

Старший науковий співробітник Сумського художнього музею ім. Никанора Онацького;

ГРАФІЧНІ ТВОРИ ОДЕСЬКОГО ПЕРІОДУ (1900 – 1905) У ТВОРЧОСТІ НИКАНОРА ОНАЦЬКОГО

В історії українського образотворчого мистецтва кін. XIX – поч. XX ст. важливе місце займає постать Никанора Харитоновича Онацького (1875 – 1937) – засновника Сумського художнього музею. Вихованець Художнього училища Суспільства Образотворчих мистецтв в Одесі (1900 – 1905), Петербурзького Вищого художнього училища при Імператорській Академії Художеств (1905), учень Іллі Рєпіна, він став одним із тих «володарів пензля і пера», хто залишив цінний слід у розвитку вітчизняного живопису та графіки.

Наприкінці 2020 року до фондів музею повернуто з реставрації в Харківській філії ННДРЦУ чотири графічні твори Н. Онацького, виконані ним в Одеський період. Студентські роботи автора – це малюнки з «античних» гіпсових зліпків у техніках графітного й італійського олівців. За них художник отримував 1-ші та 2-гі місця, про що свідчать записи на самих роботах. Відповідно до витягів із реставраційних паспортів (№ П-108-111 Г), твори було очищено від поверхневих забруднень, закріплено печатки, промито та видалено жовтизну, хімічно оброблено плями, видалено реагенти, доповнено втрати, підклеєно розриви, пресовано і тоновано. Над усім цим працювала художник-реставратор графічних творів та документальних пам'яток вищої категорії Чорна Н.В.

Роботи одеського періоду придбано в доньки художника Онацької Н.Н. в 1980-х рр. в м. Харків. Об'ємні вирішення композицій, світлоповітряне моделювання форм, сірі, гармонійні та переливчасті кольори привертають увагу ліричністю та художньою правдою («Виноград, 1900; «Діоніс», 1901; «Малюнок із античної голови (Юлій Цезар), 1901). Сріблястий тон зображень, система накладення штрихів (чергування білого та заштрихованого) стверджувало принцип умовної пластики у втіленні теми краси людини та природи.

«Малюнок із гіпсової статуї Венери Мілоської» (1902) – яскравий приклад вдалого зображення гармонійної, пропорційної, безпомилково-анатомічної постаті. Форми моделі благородно-стримані. Досконалий малюнок, висока культура виконання засвідчує професійність художника.

Одеське училище – одне з найстаріших навчальних закладів в Одесі й перший художній навчальний заклад в Україні. Історичною датою його заснування вважають 30 травня 1865 рік.

Одеську малювальну школу відкрило Суспільство Образотворчих Мистецтв при заступництві С. М. Воронцова, генерал-губернатора П. Є. Коцебу (1862–1874) й ін. впливових осіб. Президентом Суспільства з моменту заснування був князь С. М. Воронцов, віце-президентом – архітектор академік Ф. О. Моранді (1811–1894).

Школа створювалася за зразком Малювальної школи в Санкт-Петербурзі (1857), що була відкрита й доступна для всіх станів і не була приватним навчальним закладом. Перші вчителі працювали безкоштовно. Тривалий час він існував виключно на добровільні пожертвування і не мав постійної адреси. На довгі 30 років питання матеріального та навчально-методичного характеру стали турботою віце-президента Товариства образотворчих мистецтв Ф. Й. Моранді. Італієць за походженням, надвірний радник, архітектор одеської Міської Управи, громадський діяч, він знаходив час і сили для облаштування малювальної школи: дбав про забезпечення педагогічними кадрами, книгами, наочними посібниками. Відомо, що перші гіпсові зліпки, малюнки, гравюри і манекени були виписані ним із Міланського Академії мистецтв, з якою він мав тісні контакти. Одеська митниця навіть звільнила від мита ввезення гіпсових зліпків з-за кордону.

На поч. ХХ ст. культурне життя Одеси набувало підйому. П'ятирічне перебування Н. Онацького в місті, часте відвідування виставок Об'єднання Південно-російських художників, де працювали відомі особистості з Харкова, Києва, Москви, Петербурга, Вільно й Варшави, мали неабиякий вплив на художника з Сумщини. Заняття в училищі, де викладали такі відомі педагоги, як: академік О. Попов, професор живопису К. Костанді, художники І. Ладиженський і П. Нілус, сприяли становленню Н. Онацького як особистості з широким поглядом на мистецький світ.

Після успішного закінчення Одеського художнього училища Н. Онацький продовжив навчання в Петербурзькому вищому художньому училищі при Імператорській академії мистецтв у класі художника І. Ю. Рєпіна, який говорив: «Одеська школа – єдина школа, що вчить правильному розумінню й погляду на мистецтво».

Сьогодні Одеське художнє училище ім. М. Б. Грекова – відомий в Україні й за її межами унікальний навчальний заклад.

Володимир Дмитрович ПУТЯТІН,

провідний науковий співробітник відділу пам'яток історії ОКЗ "ХАРКІВСЬКИЙ НАУКОВО-МЕТОДИЧНИЙ ЦЕНТР ОХОРОНИ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ";

**ПАННО «ХАРКІВСЬКИЙ ВОКЗАЛ НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.». (1988)
РОБОТИ ХУДОЖНИКА О.В. ЩЕГЛОВА. ІНША НАЗВА –
«НЕСПОДІВАНІ ЗУСТРІЧІ НА ПЕРОНІ»**

Замовлення на визначений розпис начальником Південної залізничної дороги В. Несвітом з'явилося після святкування, влітку 1987 року, 150-річчя залізничних доріг СРСР. Панно «Харківський вокзал на початку ХХ ст.» (1988), що знаходиться в Будинку Управління Південної залізниці, є унікальним твором українського мистецтва, Панно міститься в рекреації парадних сходів на площадці 3-го поверху. Це рідкісний зразок сучасного погляду на життя пасажирів на початку ХХ століття. Розпис зберіг свою автентичність і авторський підпис.

О.В. Щеглов (1948–2012)– український митець, живописець, монументаліст. Член Харківської організація Спілки художників України (1980). Він автор 7 монументальних панно у та численних картин у жанрі «Фентезі». Як художник – новатор і експериментатор один з перших у Харкові і на Слобожанщині працював в техніці гарячої енкаустики і комп'ютерній графіці у 1990-і рр.

Панно «Харківський вокзал на початку ХХ ст.» (розміром 18,2х3,6 м, енкаустика, 1988) роботи О.В. Щеглова написано на стіні коридору 3-го поверху, біля парадних сходів. Живописний твір являє собою цікавий гумористичний погляд на міське життя на початку ХХ століття. Живописна композиція підпорядкована простору комунікативного приміщення.

Митець дотримується реалістичної парадигми. Фігуративні мізансцени допомагають сучасному поколінню початку ХХІ ст. зрозуміти багатшаровість населення Харкова, різноманітність типажів початку ХХ століття. Фронтально-просторова композиція з невеликою глибиною і ритмічною побудовою розрахована на сприйняття зблизька і неспішного уважного розглядання. За авторською інтонацією розпис носить лірично-гумористичний характер.

На нижньому ярусі відтворено перон з різними соціальними типажами від панів і лакеїв до хитрунів-крадіїв, передано атмосферу несподіваних зустрічей перед відправкою потяга. Один пан читає газету, купив букет троянд, бо очікує даму, другі обговорюють таємну подію, Хлопчик-пустун бавиться мильними бульбашками. Старець цілує руку молодій дамі. Вуличний продавець газет вигукує вранішні новини. Міський городовий пильнує за порядком. У центральній частині між двома ліхтарями вирує атмосфера світської суєти.

Молода дама грайливо оглядається на модного молодика з тростиною. Той ввічливо знімає бриль і вітає обох. Продавець - різнощик замешкався і хитрун витягує з корзини пляшку вина. Старий двірник не стільки мете, скільки оглядає і оцінює панів. Черговий по станції дзвоном попереджає про очікуване відправлення потягу і просить пасажирів зайти до вагону. Метушня і тіснява. На праву терасу з балюстрадою поважно підіймається подружжя панів. А на терасі біля самовара чаює, ймовірно, купець – вояжер. Офіціант тримає піднятою рукою тацю з великою осетриною і пропонує її пану.

У верхньому ярусі розвернута ціла панорама Харкова з його пагорбами, бруківкою, храмами, дзвіницями, особняками дворян та купців, рідкісними перехожими та гулянками під гармонь. Вуличні сцени передані через призму легкої іронії і, навіть, ностальгії за минулою добою. Величезний за розмірами твір (3,6x18,2 м) з цілим фризом різноманітних типажів вносить легку ностальгію за минулим. Тут ховається іронія наступних поколінь. О.В. Щеглов досяг єдиної цілісності та декоративності у своєму панно. Гумористичний зміст розпису і є головною перевагою визначеного твору. Серед робіт монументалістів Харкова, цей розпис відповідає духу 1980-1990-х рр. на зламі соціалістичної і демократичної пори. О.В. Щеглов займає неповторне місце оригінальністю своїх творів в техніці гарячої енкаустики, вмінням надати психологічну виразність відтвореним типажам.

Художник Олександр Васильович Щеглов (1948-2012).. Художньою майстерності навчався у батька – О.М. Щеглова та у монументаліста Є. Джолос-Соловійова у 1975-1979 роках. Працював у Художньо-промисловому комбінаті (1972-1980), у творчій майстерні. Брав участь у художніх виставках з 1976 року. Член Харківської організації Спілки художників України (1980р).

Виконав ряд монументальних творів. За його ескізами виконані панно-мозаїка «Літо» у дитячому плавальному басейні (Харків, 1976-1977), розпис кафе «Електрон», (Харків, 1977; перебудоване у 1990-і роках.), розпис «Щасливе дитинство» дитячої їдальні піонертабору «Берізка» (1978); розпис торців будинків піонертабору заводу «Комунар» (панно «Осінь», «Зима», панно «Час» в інтер'єрі гуртожитку Харківського педагогічного інституту, 1979), розпис «Харківська молодь» у приміщенні Харківського обкому комсомолу по вул. Дарвіна, 4, (1980-і роки). Працював у станковому живопису, переважно у напрямку «Фентезі». Організував персональну виставку у Празі (1991). Його станкові твори зберігаються у приватних збірках США, Чехії, Австрії, Німеччини, України.

Період розквіту творчості майстра припадає на 1970- 1990-і рр О.В. Щеглов більше схилився до відчуття краси в навколишньому житті та мистецтві, його твори наближаються до образотворчого фольклору.

Мистецький спадок О.М. Щеглова можна класифікувати як одне з ліпших досягнень харківської школи монументального мистецтва останньої чверті ХХ ст. О. Щеглов у більшості своїх монументальних творів виступає як мрійник, герої якого захоплені буденним життям, сьогоденням.

Алеся Костянтинівна СКОРОМНА,

аспірантка Національної академії образотворчого мистецтва і архітектури;

**ХУДОЖНІ ОСОБЛИВОСТІ ТВОРЧОСТІ АНТОНІНИ МАСЕХІНОЇ —
ФАХІВЦЯ КИЇВСЬКОЇ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОЇ МАЙСТЕРНІ
ХУДОЖНЬОЇ КЕРАМІКИ (1944—1985 РР.)**

Атоніна Масехіна (1915—1982) народилась в селі Романівці Коростишівського району Житомирської обл. В Експериментальній майстерні художньої кераміки вона обіймала посаду техника. Не маючи професійної та фахової освіти кераміста, дівчина в основному допомагала з випалом, приготуванням мас, емалей та полив. Керівниця закладу Ніна Федорова, завдяки своїм організаційним здібностям, неабиякому хисту та вмінню розгледіти творчий потенціал, спромоглася розкрити художній талант та обдарованість у підсобної робітниці. Вона всіляко заохочувала Антоніну Масехіну до творчого розвитку і згодом та почала брати участь у всіх роботах, які виконувала майстерня по оформленню архітектурних об'єктів. З під її рук вийшли також твори настільної народної скульптури, іграшки (коники, баранчики, лисиці, птахи), декоративні пробки, сувеніри-обереги. Тривалий творчий шлях у мистецтві сприяв розвитку природних здібностей і врешті-решт Антоніна стала майстром народної творчості.

Мисткиня вважала своїм вчителем в скульптурній кераміці Заслуженого майстра народної творчості Омеляна Железняка, адже працювала з ним разом в Експериментальній майстерні художньої кераміки (1944—1985 рр.).

В колекціях Національного музею українського народного декоративного мистецтва та Державного музею іграшки, зберігається незначна кількість творів А. Масехіної. Серед них — свистуни «Єдиноріг» (інв. К — 9643, 1966 р.) та «Злий звір» (інв. К — 9669, 1972 р.) — з пластичними формами горбатих тулубів міфічних тварин з доброю посмішкою; а також дві абсолютно різні «Собачки» (інв. Н — 366, 1970-ті рр.; Н — 400), які схожі на фантастичних «лісових звірів-сторожів».

Для творчості майстрині притаманна тема сувенірів-оберегів, які вона презентувала на виставках, зокрема «Софія Київська в образотворчому

мистецтві» у 1968 р. Також вона є одним із авторів театральних масок, змодельованих для куточка відпочинку в «Будинку кіно» (1971—1974 рр.). Маски виготовляли й інші художники майстерні, наприклад, Н. Федорова, тому провести мистецтвознавчий аналіз масок, сформованих саме А. Масехіною складно. Керамістка брала участь й у технологічному процесі зі створення кераміки для «Будинку кіно».

Художньою особливістю творчості Антоніни Масехіної є узагальнені, силуетні образи без зайвої орнаментики й деталізації та трансформовані нові форми. Не відчувається спорідненість творчих стилів та манер з іншими керамістами Експериментальної майстерні, а отже й окреслюється її самобутня інтерпретована винахідливість.

Вікторія Анатоліївна СУКОВАТА,

доктор філософських наук, професор кафедри теорії культури і філософії Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна;

МІСТИКА ЖІНОЧИХ ОБРАЗІВ В ЖИВОПИСІ ВІЛЬГЕЛЬМА КОТАРБІНСЬКОГО

Дослідження присвячено аналізу жіночих образів в творчості Вільгельма Котарбінського (1848-1921) в контексті сучасних методів гендерної та візуальної критики. Сюжети багатьох картин Котарбінського присвячені міфологічній, біблійній, давньоримській та близькосхідній історії, в фокусі яких знаходяться жінки. Значна частина картин Котарбінського дійсно дозволяє говорити про його інтерес до потойбічного і послідовному зображенню інфернальних образів, про це свідчать навіть назви картин Котарбінського: «Могила самогубці», «Поцілунок Медузи», «Ангел смутку», «Поранений вампір», «Сатана», «Блукаючі вогники», «Колумбарій», «Медуза», «Мучениця», «Русалка», «Ангели пірамід», «Після смерті», «Ангел смутку».

Живопис Котарбінського довгий час перебував на узбіччі уваги істориків мистецтв. Мета нашого дослідження полягає в тому, щоб розглянути жіночі образи Котарбінського в філософсько-естетичному та емоційному плані. Методологія дослідження - компаративний аналіз, теорія погляду і гендерна критика живопису в аспекті підходів західних дослідників Лінди Нохлін, Терези де Лауретіс, Лори Малві.

Відомо, що інтерес до містики та потойбічного був частиною культури модерну. Але, на наш погляд, певний містицизм був характерний для самого Котарбінського як особистості. Інша особливість образів Котарбінського, на наш погляд, це - демонічний еротизм його жіночих образів, в яких еротика

прекрасного жіночого тіла з'єднується з мотивами смерті, вмирання, страждання і розставання.

Володимир Дмитрович ПУТЯТІН,

провідний науковий співробітник відділу пам'яток історії ОКЗ "ХАРКІВСЬКИЙ НАУКОВО-МЕТОДИЧНИЙ ЦЕНТР ОХОРОНИ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ";

ВІТРАЖНИЙ ЦИКЛ «СТОРІНКИ ІСТОРІЇ» (1987-1993 Р.)

РОБОТИ А. Ф. ПРОНІНА І Г. В. ТІЩЕНКО

Визначений вітражний цикл «Сторінки історії» 1987-1993 р. знаходиться у Будинку Управління Південної залізниці біля однойменного вокзалу. Вітражі знаходяться в рекреації парадних сходів на сходових площадках 1-5-го поверхів. Виконаний на замовлення керівництва Південної залізниці.

Пронін Олександр Федорович (1934–2002) – український митець монументально-декоративного мистецтва, фундатор школи сучасного вітража Слобожанщини. Член Національної спілки художників України з 1976 року. Виконав десятки монументальних творів в університетах та службових установах м. Харкова. Фундатор і провідний керівник вітражної майстерні у ХХПІ (1965- 2002).

Тіщенко Галина Володимирівна. (1936 р.н). Працює в галузі декоративно-монументального мистецтва: вітраж, гобелени, художні тканини. Член ХО НСХУ (1978). Учасниця художніх виставок з 1977 року. Часто організує виставки вітражу і гобелену у Харкові. Професор ХХПІ (1996).

Цикл вітражів «Сторінки історії Південної залізниці» (усього 13 вікон, кольорове скло, 1987- 1993 рр.) роботи харківських художників декоративного мистецтва А.Ф. Проніна і Г.В. Тіщенко. розміщений у віконних прорізах на східній стіні парадних сходів 1-го – 5-го поверхів. Вітраж «Вокзал Харків-Пасажи́рський» відтворює найважливіші історичні події харківського вузла Південної залізниці Бічні вітражі між першим та другим поверхом мають інформаційний і флорально-орнаментальний характер.

Між другим та третім поверхом, по центру, виконаний вітраж «Белгород – місто першого салюту» (2,4х2,7 м). Лівий геральдичний вітраж (1,35х2,65 м), між другим та третім поверхом, на сходах ,нагадує про відкриття Південної залізниці у 1869 році.

Центральне вікно між третім та четвертим поверхом, присвячено Полтаві. Бічні вітражі, між третім та четвертим поверхом, також геральдичного змісту. Ліве вікно (1,35х2,65 м) нагадує, що міста Кременчук, Харків і Полтава стали залізничними вузлами у 1871 році. 4 вікна, між четвертим і п'ятим

поверхами, об'єднані в єдину композицію. По центру - вікно прямокутної форми (2х2,3 м). Ліва частина вікна присвячена місту Суми. Права частина вікна присвячена місту Куп'янськ.

На лівому вікні, між четвертим і п'ятим поверхом, виконано геральдичний вітраж «Суми» (1,35х2,65 м). Вітраж на правому вікні інформує про залізничний вузол «Куп'янськ» (1,35х2,65 м). Сегментне вікно (напівкруглої форми, 4х2 м) 5-го поверху вирішено як цілісна композиція і розміщене над вікном, що присвячена місту Суми. У цьому унікальному циклі вітражів досягнуто органічний синтез монументального живопису з архітектурою інтер'єру, відтворено почуття гордості за велич перетворення першої залізниці ХІХ ст. в Україні у сучасний виробничий комплекс, що забезпечує поступальний прогрес у розвитку держави. Створено самостійний ансамбль вітражів без художніх запозичень. За фізичними розмірами, гармонійною структурою усіх окремих об'єктів в єдиний створено художній комплекс, якого ще не було у Харкові на 1993 рік.

Колектив Управління Південної залізниці схвально сприйняв цей визначний оригінальний комплекс. У 1965р. була заснована вітражна майстерня у ХХПІ, що поклала початок щорічному випуску майстрів декоративного мистецтва – вітражистів. Від 1960-х рр. у місті створювались окремі нові вітражі. У 1988 році у Харкові проходив перший Всеукраїнський з'їзд художників – монументалістів, який організував ХХПІ та його представники Пронін О.Ф. та Тіщенко Г.В. Серед мистецьких творів вітражної школи Харкова, ансамбль з 13 скляних панно, слід визначити як одне з кращих досягнень харківської школи монументального мистецтва і української культури останньої чверті ХХ ст. Потім стали створюватись нові масштабні вітражні цикли в Харківському національному педагогічному університеті ім. Г.С. Сковороди, Харківському національному університеті міського господарства ім. О.М. Бекетова, Харківському Будинку науки і техніки, Харківському державному академічному театрі ляльок імені В.А. Афанасьєва (1980-і рр.) та інші. Згодом, у 2001 році завершений величезний вітраж у храмі Різдва Христового (Харків, пр. Науки, 85) розміром 85 м² роботи учня А.Ф. Проніна і Є.І. Бикова – Д.М. Курсіна. Вітражами стали оздоблювати нові громадські заклади, університети, офіси, православні та католицькі храми. Доцент М.Т. Радомський захистив, у 2014 році, кандидатську дисертацію «Вітражне мистецтво у Харкові 2-ї пол. ХХ – поч. ХХІ ст.» у Прикарпатському національному університеті імені Василя Стефаника. Це перше ґрунтовне наукове дослідження Харківської школи вітражу і визнання її високого мистецького рівня. У місті склалась унікальна школа вітражного мистецтва національного масштабу.

Марина Іванівна ФІЛАТОВА,

кандидат мистецтвознавства, завідувача відділом зарубіжного мистецтва Харківського художнього музею;

**АНГЛІЙСЬКА ТА ФРАНЦУЗЬКА САТИРИЧНА ГРАФІКА
КІН. XVIII — ПОЧ. XIX СТ.: (ЗА МАТЕРІАЛАМИ КОЛЕКЦІЇ
ХАРКІВСЬКОГО ХУДОЖНЬОГО МУЗЕЮ)**

Євроінтеграція — багатопрофільний процес, який охоплює всі сфери життя української держави, зокрема культурний аспект, що є одним із найважливіших. Звернення до проблем історії образотворчого мистецтва Великобританії та Франції сприяє загальносуспільному процесу євроінтеграції і засвідчує входження українського науково-дослідницького сектору в європейський мистецтвознавчий контекст.

У ХХІ ст., коли карикатура знову стає затребуваним явищем культурного життя і все частіше постає у центрі суспільної уваги, прийшов час звернутися до витоків жанру, до його сюжетних та художньо-стилістичних особливостей. Збірка англійської та французької сатиричної графіки межі XVIII — XIX ст. з фондів Харківського художнього музею, з ідеологічних мотивів попередніх державних режимів до 2014 р. не досліджувалася та не демонструвалася широкому загалу. Особливістю колекцій англійської та французької карикатури з музейних фондів є спільність тематичних пріоритетів — антиросійського та антинаполеонівського, що відкриває можливість їхнього дослідження та порівняння.

Розквіт політичної карикатури як жанру, зазвичай, пов'язаний з періодами крупних суспільних конфліктів. Стрімкий розвиток карикатури припадає на кін. XVIII – поч. XIX ст. – бурхливу епоху соціальних потрясінь, революцій та військових конфліктів. Час правління британських монархів Георга III та Георга IV (1760-і – 1830-і рр.) прийнято вважати «золотим століттям» англійської карикатури. Більшість відбитків з колекції музею пов'язані з історією Російської імперії. Це сатиричні естампи, головними героями яких є О. Суворов, Павло I, Катерина II, Олександр I та Микола I. Створені видатними майстрами цього жанру: Дж. Гілреєм, Іс. Крукшенком, Дж. Крукшенком, Дж. Коузом, У. Хітом та ін., – ці сатиричні аркуші не піддавалися цензурі і з'являлися відразу після того, як «цікаві» новини досягали берегів Туманного Альбіону. Карикатура була потужним політичним знаряддям країни: вона не просто смішила, вона зачіпала, дратувала, впливала на громадську думку.

Жодна епоха не була так повно представлена в карикатурах, як епоха Наполеона Бонапарта. Сатиричні аркуші часів наполеонівських воєн були

настільки поширеним явищем, що по них можна мало не вибудувати хронологію подій. Роботи з музейної збірки виконані відомими французькими (Жанті, Готьє, Дюбуа, Шарон та ін.) та англійськими (Гілрей, Ельмс, Крукшенк, Уільямс та ін.) карикатуристами.

Англійська карикатура не тільки зробила переворот у світовій сатиричній графіці, а й створила чимало національних стереотипів: Джон Буль, малюк Боні, Російський мороз, козаки, ведмеді та ін. Характеристики європейських можновладців, створених англійцями, стали загальновизнаними і використовуються досі: з XVIII ст. і до наших днів ведмідь залишається головним символом Російської імперії в європейській, а з XX ст. — і у світовій карикатурі. Британець Джеймс Гілрей створив сатиричний образ Наполеона у вигляді кровожерного карлика у величезному капелюсі, у завеликих чоботях, з довгою шаблею і з перекошеним від жадоби ротом. Цей образ на довгий час задав тон в зображенні «корсиканського чудовиська» в європейській карикатурі.

Французька карикатура, на противагу англійській, розвивалася в умовах жорстокої цензури. Французькі майстри завжди намагалися передати портретну схожість, на відміну від своїх британських колег, зосереджених на висміюванні манер, характеру і особливо зовнішнього вигляду імператора. Найширшого розповсюдження французька антинаполеонівська сатирична графіка набуває лише після повалення імператора, у 1814 — 1815 рр.

На основі візуального аналізу творів автором визначено сюжетні та художньо-стилістичні відмінності між французькими та англійськими політичними карикатурами кінця XVIII — початку XIX ст.

Творчий доробок англійських та французьких карикатуристів кін. XVIII — поч. XIX ст. є унікальним мистецьким надбанням, що підтверджує безперечну практичну цінність та відкриває подальші перспективи впровадження досліджуваного матеріалу в сучасне українське мистецтвознавство.

Олександр Всеволодович ШИЛО,

доктор мистецтвознавства, професор кафедри образотворчого та декоративного мистецтва Харківського національного університету будівництва та архітектури;

Володимир Сергійович КОЧМАР,

доцент кафедри образотворчого та декоративного мистецтва Харківського національного університету будівництва та архітектури;

Сергій Іванович ЛИТОВКО,

доцент кафедри образотворчого та декоративного мистецтва Харківського національного університету будівництва та архітектури;

Євгеній Іванович СВІТЛИЧНИЙ,

доцент кафедри образотворчого та декоративного мистецтва Харківського національного університету будівництва та архітектури;

МОНУМЕНТАЛЬНЕ МИСТЕЦТВО ХАРКОВА ОСТАННЬОЇ ЧВЕРТІ 20 - ПОЧАТКУ 21 СТ.

На рубежі 1950-х - 1960-х рр. в радянській художній культурі складається нова ситуація, яка увійшла в історію під метафоричною назвою «відлиги». Своєрідність характерної для неї стилістичної концепції в архітектурі та образотворчому мистецтві найбільш парадоксально виявилася не стільки в центрі подій - в Москві, скільки, так би мовити, на периферії стилю, зокрема, в Харкові, де тенденції його розвитку набували характеру «символу віри». Для нього виявилось характерним суперечливе з'єднання в художньому мисленні традицій академізму і критичного реалізму, з одного боку, і авангардистських впливів початку 20 ст., з іншого.

Характерною особливістю мистецтва цього часу стало збільшення питомої ваги монументального і монументально-декоративного живопису, яка вступала у взаємодію з архітектурою, декоративно-прикладним мистецтвом, скульптурою, зазначеними новими «антиукрашательськими» тенденціями, що дозволяло як би поволі, «з виробничої необхідності», оновлювати арсенал виразних засобів.

Здійснений тут синтез увібрав в себе ті тенденції, які склалися не тільки в станкових формах живопису і графіки, і в скульптурі - так би мовити, традиційних учасників синтезу, - а й, наприклад, в мультиплікації, яка несподівано проникла в монументальне мистецтво. Так, графік В.І. Ленчин створив мозаїку, присвячену історії міського електротранспорту, і спільно зі скульптором П.П. Юрченко брав участь в створенні скульптурної композиції «Тріумф Жовтня» станції метро «ім. Свердлова» (нині «Холодна гора»);

архітектор В.С. Васильєв створив бешкетну, повну гумору мозаїку «" Авангард "- чемпіон» на стіні магазину спорттоварів на Павловому Полі і ін.

Синтез став не просто формальною ознакою творів, свідченням присутності в архітектурі елементів інших видів мистецтв, але якістю пластичного мислення, що здійснювався у творчості багатьох майстрів, що освоювали як би «прикордонні зони» творчості.

В кінці 20 ст. на зміну монументальному мистецтву приходить дизайн, а на рубежі 20-21 ст. і те, і інше поступається місцем стріт-арту. Його поява в міському середовищі знаменує не тільки новий етап у розвитку вуличного мистецтва, а й виявляє нові проблеми в розвитку сучасного образотворчого мистецтва і архітектури, пов'язані з їх включенням до механізмів масової культури.

Вячеслав Вікторович ШУЛКА,

кандидат мистецтвознавства, доцент кафедри реставрації станкового та монументального живопису Харківської державної академії дизайну і мистецтв;

Максим Миколайович КІЛОЧКО,

художник-реставратор, директор арт-центру «Кадмій»;

РОЗПИСИ ВІВТАРЯ ХРАМУ ОЗЕРЯНСЬКОЇ ІКОНИ БОЖОЇ МАТЕРІ ХАРКІВСЬКОГО ПОКРОВСЬКОГО ЧОЛОВІЧОГО МОНАСТІРЯ: ІКОНОГРАФІЧНА ПРОГРАМА, СУЧАСНИЙ СТАН

Озерянський храм Покровського монастиря був побудований за проектом харківського єпархіального архітектора, проф. ХТІ В.Х.Немкіна (1857–1908; обіймав посаду єпархіального архітектора 1885–1906). Будівництво тривало у 1893–1896 рр., новозбудований храм був освячений архієпископом Харківським та Охтирським Амвросієм (Ключарьовим). Храмова споруда була спроектована у вигляді базиліки з трьома навами, стилістично є зразком еклектики, в декорі споріднені елементи неороманського, неоруського, неовізантійського та неокласичного стилів.

У 1922 р. Покровський монастир було ліквідовано радянською владою, більшість будівель було передано музейним закладам, Озерянський храм діяв до 1939 р. як парафіяльна церква Української автокефальної православної церкви. У 1939–1996 рр. будівля храму використовувалась Державним архівом Харківської області. У 1996 р. передано Харківській єпархії УПЦ.

У 1921 р. храм був розписаний олійними фарбами художником П.Крючковим. Іконографічна програма розписів була розроблена в традиціях

декорації монастирських храмів Російської імперії кінця XIX – початку XX ст.: домінування персональних зображень преподобних (з відповідними атрибутами) на стовпах та стінах, на менш освітлених ділянках стін (над вікнами) – фігуративні композиції. Автор розписів під час роботи використовував та творче переробляв роботи актуальних для свого часу художників: І. Іжакевича, Г. Доре, П. Сведомського, В. Котарбинського, М. Нестерова, Б. Плокгорста.

Розписи вітварів були вирішені інакше. В центральному вітварі, в центрі нижнього ярусу, був розміщений Деїсіс, фланкований постатями святих, обабіч центрального іконостаса – фігури ангелів (з сувоєм та кадилом). В другому ярусі, над Деїсісом – розпис «Отечество», на стелі – Христос Пантократор серед херувимів. В південному вітварі розпис «Таємна вечеря», в північному «Причастя апостолів» (за мотивами мозаїки церкви Спаса на крові в Санкт-Петербурзі). Розписи стель бічних вітварів подібні – зображення Бога Духа Святого у вигляді голуба в оточенні херувимів. На розписі «Причастя апостолів» та на деяких розписах із зображенням преподобних зберігся авторський підпис П.Крюкова та дата «1921 р.».

Пошук інших робіт П.Крюкова привів до фондів Сумського художнього музею ім. Н.Онацького, де зберігається ікона св. Димитрія Ростовського, яка має авторський підпис «*П.Крюков 1928 / Харьков*». На жаль про цю ікону в музеї немає інформації, окрім дати її надходження до музею (1978) з Сумського Преображенського собору.

За радянських часів розписи храму були пошкоджені, на 1990-ті рр. мали характерні наслідки вандалізму. Особливо постраждали очі на зображеннях преподобних, які були видалені гострим інструментом. У 1990-х рр. відбулась некваліфікована реставрація стінописів, та здійснено аматорське перемалювання композицій, написані нові композиції.

В лютому 2020 р. художниками-реставраторами В.Шулікою та М.Кілочко був проведений моніторинг технічного стану монументального малярства храму. Було проведено візуальне дослідження, дослідження в УФ променях, пробне розкриття окремих ділянок фарбового шару, відібрані проби для мікрохімічного аналізу, зроблена фотофіксація.

Було встановлено, що розписи вітваря мають різний ступінь збереження.

Перша група розписів (центральный вітвар, 1 ярус: зображення святих, Богородиці та Іоанна Предтечі. Бокові вітварі «Причастя апостолів», «Таємна вечеря») повністю скрита пізніми нашаруваннями лаку, шпаклівки, олійної фарби, кіптяви (до 5 шарів). Під нашаруваннями зберігся автентичний живопис, який вимагає негайної консервації. Друга група (центральный вітвар, 1 ярус: «Спас на Престолі», Ангели; 2 ярус – «Отечество»; розписи стелі у всіх

вівтарях) мають луцення фарбового шару та пізні нашарування у вигляді часткового перемалювання, темної не автентичної лакової плівки, кіптяви. Окрім того, під шаром перемалювань знаходяться орнаментальна декорація та ліплений декор, змінена кольорова гамма стін.

Було встановлено, що первісно стіни мали світло-блакитний колір (колір Богоматері), на тлі якого ефектно виглядала біла ліпнина (як небо із хмаринками). На небесному тлі гармонійно виглядали зображення Христа та святих.

В результаті досліджень була розроблена програма реставраційних заходів, яка включає: зміцнення фарбового шару, видалення пізніх нашарувань, відновлення первісного живописного вбрання та кольорової гами вівтарів Озерянського храму.

Тетяна Іванівна БОРОЗЕНЕЦЬ,

старший науковий співробітник Харківського художнього музею;

**«ЖИВОПИС ТА ГРАФІКА М.С. САМОКИША»
(ВИСТАВКА З ФОНДІВ МУЗЕЮ ДО 160-РІЧЧЯ
ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ ХУДОЖНИКА)**

Колекція творів славетного баталіста М.С. Самокиша (1860-1944), що зберігається у Харківському художньому музеї, формувалася протягом 50 років, вона різноманітна й унікальна і на сьогоднішній момент нараховує майже 90 одиниць (20 живописних творів і 69 графічних), а також архівні матеріали: рукопис мемуарів, дипломи, світлини, листування.

Отримавши освіту в Петербурзькій Академії мистецтв у В.Віллєвальде і П.Чистякова (1879-1885) та в Парижі у Детайля (1886-1889), вивчаючи різноманітні прийоми композиції батальних картин, кавалерійських сутичок, він докладно студіював анатомію коней, озброєння різних епох та народів, основи військової техніки. 1890-1910-і рр. стали дуже плідними у творчості митця. Створивши понад 10 тисяч малюнків, він зайняв почесне місце серед європейських графіків.

Однією з тем, до якої художник звертався неодноразово, була тема прогулянки. У музейній колекції зберігаються три подібні графічні роботи. Віртуозно виконані, вони передають святковий настрій публіки, що відпочиває.

Головним персонажем багатьох творів Самокиша є кінь. Точно й правдиво художник зображує цих горділивих та красивих тварин на різних аллюрах і в найрізноманітніших ракурсах, передає їх стрімкий рух у

замальовках олівцем «Вершник», «Два коня, що мчаться, запряжені в бричку», «Кінь з лошам».

В батальних сценах з максимальним динамізмом бою «Атака», «Бій Максима Кривоноса з Ієремією Вишневецьким», «Сутичка запорожців з татарами» кінь відіграє далеко не бутафорну роль. У всіх битвах минулого разом з людиною коні також ставали жертвою війни. Акварель “Вбиті коні”, що експонувалася вперше, наповнена драматичними емоціями, глядачеві залишається тільки здогадуватися яка трагедія трапилася напередодні.

Самокиш є одним із найвідоміших майстрів журнальної й книжкової ілюстрації кін. XIX- поч. XX ст. Він створив величезну кількість віньєток, заставок й кінцівок у найрізноманітніших техніках: акварель, туш, перо, пензель. Малюнкам ілюстративного характеру раннього періоду його творчості властиві вишукана стилізація та тонкість ліній. Натомість журнальна й книжкова графіка 1930-х рр. є більш лаконічна за формою й змістом. Не було жодного українського видавництва, з яким би митець не співпрацював. У цей період були створені обкладинки видань творів І.Нечуй-Левицького, Л. і М.Старицьких, Марко Вовчок та ін.

Барвистий, виліплений широкими, точними мазками живопис Самокиша з першого ж погляду можна легко відрізнити від живопису будь-якого іншого художника.

Починаючи з 1911 р. щоліта художник працював на півдні батьківщини. У цей період були написані «Табун» (1914), «Вершник» (1915), «Два коні» (1915), «Хортиця» (1915), «Кінь, що стоїть». Твори виконані з натури, і є особливо мальовничими. Так коней, написаних на повітрі, не окреслює лінією, а оточує повітряним середовищем, не позбавляючи об'єкт повної матеріальності, надаючи йому більшої реалістичності.

Живописна манера художника в кримський період змінилася, насамперед, освітленням палітри. Під враженням євпаторійського пейзажу з'являються прекрасні пленерні роботи «У Євпаторії» (1918), «Двір у Євпаторії» (1920). А колорит у картині «Кореіз» (1923) більш яскравий, фарби соковиті й свіжі, композиція динамічна.

Провідною темою творчості Самокиша 1930-х років є історичне минуле України. Значна кількість творів присвячена Запорізькій Січі, походам, битвам та побуту козаків. Історична достовірність, яку він продемонстрував, є результатом вивчення архівних, музейних матеріалів, замальовок предметів етнографії. Художник, який ще з дитинства захоплювався темою козацтва, дуже точний у передачі кожної деталі, типу запорожців, їхнього одягу та побуту у картині “Похід запорожців до Криму” (1930). Загальний колірний лад твору побудовано на контрасті освітлених полуденним сонцем степових

просторів і глибоких тіней, що лягли на землю, живописних плям гнідих коней, різнобарвного одягу козаків.

Основне місце у творчості М.С.Самокиша посідав батальний жанр. У ньому повною мірою розкрилася своєрідність і самобутність його таланту, його невичерпний творчий темперамент. До останніх своїх днів художник активно й багато працював. Його творчість – одна з найяскравіших сторінок українського мистецтва.

Ольга Володимирівна БРЕЛЬ,

старший науковий співробітник відділу «Музей Богдана Хмельницького» Національного історико-культурного заповідника "Чигирин";

ЧАСТУВАННЯ ПРИ ДВОРІ ГЕТЬМАНА БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО (ЗА ВІЗІЯМИ XVII – XVIII СТ.)

Про Б.Хмельницького збереглося чимало спогадів його сучасників. Є згадки про його зовнішність, характер, манеру поведінки. Часто мандрівники і посли, які прибували в Чигирин з візитами до Б.Хмельницького, у своїх нотатках відзначали його гостинність і описували частування в домі гетьмана.

Про убранство гетьманського столу пише венеціанський посол А.Віміна: «Стіл вирізняється не більшою розкішшю, ніж уся сервіровка і начиння, бо їдять без серветок і не видно іншого срібла, крім ложок і келихів». Мандрівник П.Алепський згадує «розмальовані череп'яні вагани», а К.Гільдебрандт, який був у складі шведського посольства Г.Веллінга, – срібні чарки та скляні чаші. Під час археологічних досліджень у Чигирині, зокрема в Нижній частині міста, було виявлено фрагменти керамічного та скляного посуду, а також двозубу залізну виделку з роговою ручкою. Таким чином, спираючись на дані писемних джерел та результати археологічних досліджень, можна припустити, що гетьманський стіл був сервірований керамічним та скляним посудом, срібними чарками та келихами, а серед приборів були не лише ложки, але й виделки.

Чим же пригощав Б.Хмельницький своїх гостей? А.Віміна відмічає: «Однак гетьманський стіл не бідний добрими і смачними наїдками і звичайними в країні напоями: горілкою, пивом, медом. Вино, яким мало запасуються і рідко п'ють, подається до столу лише в присутності поважних іноземців». К.Гільдебрандт пише, що «гетьман гостив його м'ясом». П.Алепський згадує, що на обіді у Б.Хмельницького у Богуславській фортеці «було подано до столу розмальовані череп'яні вагани з рибою, соленою та вареною, та іншими стравами». Г.Л.Боплан, описуючи бенкети польської шляхти, відзначає, що кожна м'ясна чи рибна страва подається з відповідним

соусом і приправами. Також, на стіл подавали солоне сало, горохове пюре, пшоняну та ячмінну каші, встояне молоко, сир, солодощі з фруктів. А.Віміна згадує, що в цій місцевості люди вирощували капусту, яку вживали або свіжою, або солили про запас посіченою, а також сіяли багато огірків, які «теж солять і вживають з хлібом або як приправу до м'яса та риби».

Отже, можна зробити висновок, що на гетьманському столі були різноманітні смачні страви з м'яса і риби та закуски із свіжих та солених чи квашених овочів, фруктові десерти.

Часто по закінченню обіду застілля продовжувалось – гетьман частував гостей спиртними напоями. У нотатках К.Гільдебрандта читаємо: «Після їжі силували... пана посла випити з ними оковити... Посол кожного разу дуже випрошувався... При всьому тому, коли до нього знов чарка доходила, приявні козаки дуже дивувалися». Цей запис дозволяє припустити, що для гетьманських частувань був притаманний обряд братчини, що був символом єдності, дружби, вірності. Підтверджують це припущення і записи П.Алепського: «Довелося бачити, як подавали горілку до столу мисчинами, козаки зазвичай черпали коряками і пили таку міцну, що вона горить у вогні».

Зазвичай обід проходив у невимушеній атмосфері, з жартами і веселощами. Так, А.Віміна відмічає: «Як я мав змогу переконатися, за столом і при випивці немає нестачі у веселощах і дотепних жартах. Я міг би навести кілька тому прикладів...». К.Гільдебрандт, описуючи обід у Б.Хмельницького, згадує, що гетьман дуже сміявся із кудлатого пса, якого годували зі столу м'ясом, а під кінець застілля «звелів подати собі цитру, тринькнув по ній декілька раз».

Обіди у домі гетьмана часто затягувалися аж до вечора.

Таким чином, можемо зробити висновок, що Б.Хмельницький серед тогочасної світової спільноти зарекомендував себе як гостинний господар, який щедро частував своїх гостей, дбав про невимушену і сердечну атмосферу за своїм столом. Ці деталі є ще одним маленьким штрихом до портрету великого гетьмана.

Марина Олексіївна ЛАНТРАТ,

завідувачка меморіальним відділом КЗ «Художньо-меморіальний музей І.Ю. Рєпіна»;

**НАЧЕРК І.Ю. РЄПІНА ДО КАРТИНИ «ХРЕСНИЙ ХІД
В КУРСЬКІЙ ГУБЕРНІЇ» 1878 РОКУ, ЯК УНІКАЛЬНИЙ СИНТЕЗ
ВІДРАЗУ ДВОХ ШЕДЕВРІВ ХУДОЖНИКА**

В творчому набутку Іллі Юхимовича Рєпіна є ряд картин, що є широко

пізнаваними, їх можна назвати візитівками, особистим брендом художника. Одна з таких «Хресний хід в Курській губернії». Велике, композиційно складне полотно створене за достатньо короткий строк в 3 роки (1880 – 1883). Але факт того, що художник повертався до теми хресної ходи протягом 47 років свого життя є не настільки широко відомим. Ще в 70-х роках, на своїй батьківщині в Чугуєві, митець починає збирати матеріал для майбутньої картини на тему масового релігійного дійства. І тільки у 1924 році закриває цю тему, завершуючи картину «Хресний хід в дубовому лісі. Явлена ікона», яка зараз знаходиться у Чехії.

Чугуїв, як місце появи сюжету хресного ходу, для Іллі Рєпіна не випадковий. Справа в тому, що ще в дитинстві майбутній художник разом з матір'ю приймав участь у місцевій хресній ході. І повернувшись до рідного міста у 1876 році Рєпін знову стає свідком ходу. Це підіймає в ньому масу особистих спогадів й асоціацій, та наштовхує на ідею створення живописного полотна на цю тему. Він починає збирати підготовчий матеріал, шукає цікаві типи для героїв своєї картини, створює пейзажні нариси із місцевістю де проходив хресний хід. Цікавим є етюд «Прочанки-мандрівниці» 1878 року, де впізнаванні богомолки з «Хресного ходу в Курській губернії» ще «мандрують» дорогами Чугуєва.

Одним із найвідоміших з таких етюдів є портрет місцевого диякона Івана Уланова – «Протидиякон» (1877). Також незвичним є образ таран-баби, яку Ілля Рєпін описує в своїх мемуарах «Далеке близьке». За його згадками жінка у бажанні доторкнутися до божої благодаті дуже агресивно розштовхувала всіх ліктем продираючись до ікони, чим і вразила хлопчика.

В першому задумі на тему хресного ходу, який дещо у видозміненому вигляді, але був реалізований у картині «Хресного хід в дубовому лісі. Явлена ікона» (1924) люди навколо ікони влаштовують щось на кшталт бійки: одні віруючі несамовито рвуться до образу, інші падають ниць. Такий, досить критичний, погляд демонструється у перших композиціях олівцевого нарису «Хресний хід. Явлена ікона» (1877) та живописному варіанті того ж року із аналогічною назвою. Саме в цих роботах з'являється жіночий персонаж у сарафані, що тягнеться до ікони. Вона, як і таран-баба почне «подорожувати» наступними «Хресними ходами» Іллі Рєпіна.

У 1878 році художник розпочинає багаторічну роботу над полотном «Хресний хід в дубовому лісі. Явлена ікона», яке було завершене ним аж у 1924 році. Митець неодноразово відкладав цю картину та повертався до неї знову, переписував та змінював композицію. Існує декілька фотографій проміжних варіантів цього полотна та невеликий етюд, що також знаходиться у Чехії. Тому особливо цікаво, як художник виношуючи ідею «Хресного ходу в дубовому

лісі. Явлена ікона» в якийсь момент бере нове чисте полотно та починає створювати зовсім іншу картину.

Окрім Чугуєва Ілля Рєпін їздив у Корінну пустинь під Курськом, а також відвідував Київ та Чернігів, де спостерігав хресний хід з Троїцького монастиря. Імовірно підготовленому матеріалу вже не вистачало місця в форматі однієї картини. Але як могла б виглядати картина Іллі Рєпіна, якби він не вирішив її розділити, ми можемо уявити. Бо ще у 1878 році художник виконує начерк із закомпонованою сценою хресного ходу, який має в собі риси як «Хресного ходу в дубовому лісі», так і ходу в Курській губернії. Зараз малюнок зберігається у колекції музею Атенеум (м. Гельсинкі, Фінляндія). На ньому ми впізнаємо в центрі Івана Уланова, бачимо заворушення навколо святого образу, та й сама композиція побудована майже ідентично до «чугуївських» варіантів хресних ходів. Але на цьому малюнку, в той же час, з'являються персонажі, що пізніше стануть героями «Хресного ходу у Курській губернії» - фігури на конях, селяни що несуть святковий ліхтар, стрімкий горбун. Цей сплутаний швидкий малюнок вражає знайомістю героїв, створені декількома сміливими лініями персонажі начерку абсолютно впізнаванні, вони ніби зійшлися разом в єдиному натовпі. Таким чином цей малюнок є унікальним синтезом відразу двох шедеврів Іллі Рєпіна, і перед нами постає два хресних ходи в одному. Знаючи добре обидва варіанти хресних ходів Іллі Рєпіна таке поєднання виглядає незвично, але й дуже цікаво, бо відкриває залаштунки роботи всесвітньовідомого художника та дозволяє дізнатися трохи більше про процес формування та реалізації його творчого задуму.

Тетяна Юріївна ЛИТОВКО,

завідувач відділом декоративно-прикладного мистецтва Харківського художнього музею;

АТРИБУЦІЯ ФАРФОРОВОЇ СКУЛЬПТУРИ З ЗІБРАННЯ ХАРКІВСЬКОГО ХУДОЖНЬОГО МУЗЕЮ

Декоративне мистецтво Франції другої половини XVIII – початку XIX століть займає місце безперечного лідера і законодавця стилістичних новацій, технічних прийомів у вирішенні знаменитих зразків, які отримали славу шедеврів свого часу. Твори з різних матеріалів набули образно-пластичної виразності у витонченій естетиці рококо, стриманій красі неокласицизму, але неповторним тріумфом усіх досягнень став севрський фарфор. 1759 року фарфорова мануфактура у Севрі стала власністю короля Людовіка XV Улюбленого.

Твори королівської мануфактури в музейних зібраннях України складають нечисленні групи. В експозиції художнього музею Харкова представлено декілька предметів Севрської мануфактури, серед яких портретна скульптура маршала наполеонівської армії Юзефа Понятовського (польск. Józef Antoni Poniatowski, 1762 – 1813). Походження цього твору пов'язано з колекцією М.Фрадкіна, яка надійшла до музейних фондів 1976 році. Скульптура в документах має назву статуетка “Військовий”. В результаті атрибуції вдалось ідентифікувати скульптурне зображення з живописними і графічними портретами Юзефа Понятовського.

Скульптура представляє польського князя, політичного і військового діяча свого часу, племінника останнього польського короля Станіслава Августа. Юзефу при народженні самою долею було відміряне все, що потрібно для щастя: знатне походження, краса, розум, багатство. Молодий князь з веселим характером, був блискучим гостем у салонах і на балах, чудовий наїзник, відчайдушний бешкетник, кращий танцюрист у Варшаві, “чарівний князь” – так його називали. Про його любовні пригоди ходили численні перекази, обростаючи часом неймовірними історіями.

Легковажний спосіб життя князя не завадив його серйозному ставленню до військових обов'язків на службі. Він постійно навчав своє військо, і цим заслужив симпатію солдатів. Бойове хрещення князь отримав у австро-турецькій війні. Брав участь у повстанні Т. Костюшка і палко бажав свободи своїй батьківщині.

1807 року Понятовський командував польським легіоном на боці Франції і сподівався на можливість відродження Польщі і проголошення його королем. Він брав участь у загарбницькому поході наполеонівської армії в Росію, після поразки продовжував воювати на боці Наполеона I. У битві під Лейпцигом, відомої в історії як «битва народів», брав участь корпус князя. Поляки билися відважно. Захоплений героїзмом своїх союзників, мужністю і вміннями діями їх командира, Наполеон прямо на полі бою, надає звання маршала Франції Ю.Понятовському.

Фарфорова скульптура, що експонується в художньому музеї, зображує князя подібно до парадних портретів у живопису – імпозантна постать у військовому мундирі, нагороди, серед яких Зірка ордену “Virtuti Militari” (“Військової доблесті”), еполети з маршальськими жезлами. Цей жанр, відтворений у фарфорі, має певну умовність у зображенні, продиктовану природою матеріалу, його можливостями. В музейній композиції портрета переконливо передано схожість та історичну достовірність, завдяки талановитому об'єднанню пластичного рішення з надглазурним розписом.

В скульптурній композиції на підніжжі біля фігури Понятовського постамент, який закриває хутрянний плащ (бурка). Вона є однією з важливих іконографічних деталей образу, цим князь виділявся серед наполеонівських маршалів. Згідно з переказами, Юзеф Понятовський купив бурку з верблюжої вовни за сто дукатів у єврея з Астрахані. У цій бурці, накинутій на ліве плече, його можна бачити на багатьох живописних (І.М.Грассі) і графічних (акварель Ю.Коссака) портретах.

Мистецтво Франції протягом XIX століття пишно відзначало ювілеї Наполеона, епоха імператора розбурхувала уяву художників. В фарфоровій пластиці європейських мануфактур стають популярними образи маршалів армії Наполеона. Вірогідно, скульптура Ж.Понятовського в зібранні музею також є однією з серії портретних зображень. Елегантна постать фігури в трьохчетвертному розвороті з опорою на ефес шаблі, – так представив модельмейстер образ офіцера, який однаково впевнено почувався як серед великосвітської публіки, так і в казармі серед солдатів. Події його життя створили в мистецтві образ романтичного героя, яким пишається Польща і шанує Франція. В кінці життя Наполеон казав, що вважав Ю.Понятовського народженим для трону: “Справжнім королем Польщі був Понятовський, він мав для цього всі титули і всі таланти... Це була благородна і хоробра людина, людина честі. Якби мені вдалася російська кампанія, я зробив би його королем поляків”.

Людмила Євгенівна ПОНОМАРЬОВА,

завідувач відділу Харківського художнього музею;

МІСЬКІ ПЕЙЗАЖІ ХАРКОВА В'ЯЧЕСЛАВА ПАНОВА

Панов В'ячеслав Олександрович (1940-2019) відомий харківський живописець, автор ліричних пейзажів свого рідного міста.

Народився у м. Свердловську (тепер Єкатеринбург). 1950-ті рр. – період захоплення малярством, навчання в художніх студіях м. Грозного, де на той час перебувала сім'я.

Роки життя Панова у Харкові, отримання вищої освіти, продовження заняттям образотворчим мистецтвом під керівництвом заслуженого художника України Р.В. Баришнікова, у якого брав уроки малювання, композиції та живопису.

Період праці у живописному цеху Харківського художнього комбінату. Створення картин на побутові та виробничі тематики, портретів робітників. Незадоволення працею в межах нормативної естетики, що панувала на той час.

Наполегливі пошуки свого шляху в мистецтві як в тематиці, так і в образотворчій мові. Звернення художника безпосередньо до натури, написання ландшафтних та міських пейзажів.

Початок виставкової діяльності. Експонування перших пейзажів Панова на міських вернісажах у 1970-х рр. З 1977 р. він приймає участь в обласних, республіканських, всеукраїнських, міжнародних та закордонних виставках. Його персональні виставки з успіхом проходять у Харкові, Києві та інших містах України. З 1988 р. Панова прийнято членом Харківської організації Національної спілки художників України.

У 1970-х рр. художник продовжує працювати в багатьох жанрах мистецтва. З 1980-х рр. він остаточно віддає перевагу жанру міського пейзажу. Особливості пейзажів того часу: тяжіння до живописно-пластичної узагальненості, стриманість колірної гами, підкресленість зображуваного сіруватим колоритом.

Характеристика подальшого стилю пейзажів Панова як цілісної та послідовної еволюції. Схильність до орієнтації на спадщину українського та західноєвропейського мистецтва.

В творчості Панова традиції не справляли жорстокого тиску на художника. Вони лише допомагали уточнити і знайти свої межі живописно-пластичної змістовності образів. Митець не робить прямих запозичень або прийомів, перш за все він оцінює особисті та гуманістичні основи в їх роботах.

1990-ті рр. – період, коли міський пейзаж, як основна форма виразу світогляду художника набуває своїх особливих, притаманних лише йому образотворчих рис.

Означеність творів того часу такими якостями, як живописність, конкретність, авторська емоційність. Активне звернення художника до відтворення ним на полотнах старої, історичної частини міста, багатої на архітектурні пам'ятки, а також на більш скромні споруди. Відсутність підкресленої документальності як своєрідність пейзажів Панова, за усією конкретністю відображуваного назвати їх архітектурними або історичними не можна.

Вміння Панова художніми засобами передати складне і глибоко особисте відношення до рідного Харкова. Бачення ним міста як живого організму, що несе у своєму вигляді досвід життя багатьох поколінь мешканців. Творча задача митця – передати як особливе, духовне середовище міста, так й те таємниче, вічне, неминуще, що зберігає в собі старий Харків.

Збагачення Пановим засобів виразності наприкінці 1990-2000-х рр. Художник багато працює над передачею світло-повітряного середовища. Етюдний характер творів Панова, де саме етюд концентрує в собі повний

художній образ. Його недовомовленість, незавершеність передає певною мірою відчуття рухливості життя, що стає в подальшому образотворчим прийомом і дає можливість передати широкий діапазон "настроїв" міста.

Композиційне рішення картин – зображення своєрідної забудови Харкова, де художник точкою зору лише її виявляє.

Особливості вибору видового ракурсу, який допомагає розкрити образ знайомих міст з несподіваного боку. В багатьох картинах автор захоплює в композиційно-просторове вирішення частини площ і вулиць, розташованих на передньому плані та замкнених у глибині будинками.

Активізація художніх засобів. Відтворення міста складною та гармонійною поліфонією додаткових кольорів, експресивністю фактурного мазка, що надає мотиву характер особистого відчуття художником і робить його немов живим організмом.

Постійне дослідження природи митцем, коли він пише етюди одних і тих же об'єктів в різні пори доби та в різні роки. Мотивація художника тим, що майже з кожним роком змінюється не тільки місто, але змінюється і художник. Ці спостереження знайшли відображення в близько тисячі пейзажах-етюдах.

В'ячеслав Панов – художник яскравого темпераменту та тонкого поетичного почуття. Він єдиний художник-живописець, котрий майже все життя присвятив оспівуванню Харкова, відкрив мешканцям міста його красу та своєрідність. Місто в художній інтерпретації Панова постає як естетична і етична категорія та міра відношення до того, що нам залишає пам'ять.

Наталія Олегівна ПУГАЧ,

старший науковий співробітник історичного музею Кам'янського державного історико-культурного заповідника;

ПИСАНКИ КАНАДСЬКОГО КОЛЕКЦІОНЕРА ТА ХУДОЖНИКА МИРОСЛАВА КУЦЯ З ФОНДІВ КАМ'ЯНСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОГО ЗАПОВІДНИКА

У фондах Кам'янського державного історико-культурного заповідника (КДІКЗ) серед 11,5 тисяч експонатів основного фонду важливе місце посідає колекція писанок Мирослава Куця – українського культурного і громадського діяча, хореографа, майстра писанкарства та вишивки, колекціонера.

М.Куць – нащадок вихідців із Галичини – народився і жив у Канаді. Багато працював у галузі української культури: створив кілька етнографічних експозицій у Канадських музеях, організував багато виставок, у тому числі із власного зібрання. Досліджував історію писанкарства і відтворив більш як 3000

писанок з різних регіонів України, зокрема 140 черкаських зразків. Частина колекції подарована Черкаському обласному краєзнавчому музею, художньому музею та Кам'янському ДІКЗ.

Колекція КДІКЗ складається із 20 писанок з орнаментами Уманського, Христинівського, Тальнівського, Чигиринського р-нів Черкащини. Писанки вкладені в коробку й атрибутовані. Більшість зразків мають коричневе тло, що символізує землю, родючість. П'ять – темно-фіолетового кольору, що є знаком мудрості. Крім того, темні писанки створювали на проводи як вираз поваги до померлих.

Кілька писанок колекції мають зелене забарвлення як знак пробудження природи, багатства рослинного світу. Використовує писанкар і жовту та червону барву. Жовтий – колір сонця, достиглого зерна, оберіг від злих сил. Червоний – добро, радість життя, для молодих – надія на щасливий шлюб.

В орнаментиці писанок М. Куць використовує традиційну геометричну, рослинну, зооморфну і найбільше – космогонічну черкаську символіку, іноді з власною інтерпретацією. Найчастіше зустрічаються солярні знаки, серед яких «триголова» (с. Кочержинці Уманського р-ну), «савки» (с. Хрустинівка Христинівського р-ну) – узор у вигляді трьох гачків, що виходять з одного центру під кутом 120%. Цей орнамент зветься також «триріг» («триніг»); В.Щербаківський та інші дослідники називають його трикветром.

Солярними знаками є «рожа з листками» (с. Кочержинці Уманського р-ну), що має вигляд багатокінцевої зірки або квітки; «ламаний хрест» (с. Грушківка Чигиринського р-ну), «усічений хрест» (с. Колодисте Тальнівського р-ну), «вітрячок» (с. Росішки Христинівського р-ну). Усе це різновиди свастики (сварги) – хреста із загнутими кінцями, одного з найстаріших знаків сонця і вічного руху. За народними уявленнями, сварга із завернутими вправо відрогамі провіщає добро і захищає від темних сил.

Орнаменти «павичі» і «павучки» (с. Кочержинці Уманського р-ну) – видозмінене зображення свастики із сильно закрученими кінцями – зооморфне зображення сонця. Писанки із зображенням півнячого гребінця або «курячої лапки» – талісман, що привертає добрі сили, відвертає лихі (с. Кочержинці Уманського р-ну). Окрім зв'язку із сонцем і вогнем, цей орнамент є варіантом «безконечника» – символу пробудження природи, зміни пір року.

На писанці «рожа з грабельками» (с. Еразмівка Чигиринського р-ну) зображено ромб, поділений на 4 частини – втілення родючості, жіночої основи в природі. Подібні малюнки зустрічаються на трипільських глиняних фігурках богині родючості. Писанковий орнамент «граблі» – символ дощу – зображували в посуху, щоб викликати довгоочікувані опади.

Багато писанок містять зображення рослин, найчастіше відомих своїми лікувальними властивостями. Відгомін давнього рослинного культу є на писанках «косиці», «баранячі роги» (с. Еразмівка Чигиринського р-ну), «карлючки» (с. Кочержинці Уманського р-ну), «гилячки» (с. Колодисте Тальнівського району). Рослинний культ, зокрема символічне зображення Світового дерева, тісно пов'язаний з культом Великої Богині, одне із писанкових зображень якої називається «косиці».

«Баранячі роги» і «карлючки» – мотиви безкінечника, що символізує вічність сонячного руху, відродження рослинності й сприяє багатому врожаю. Подібне значення має орнамент «п'явки» (с. Ропотуха Уманського р-ну).

Зображення хмелю, за народними віруваннями, означає молоде буяння, любов. Це і весільна символіка, що має забезпечити родючість. Орнамент Куця «хміль рожевий» (с. Еразмівка Чигиринського р-ну) складається з узору «баранячі ріжки» і чотирьох вписаних кіл, зміщених до одного краю, що робить малюнок подібним до зародка. Писанка, хоч і не містить традиційного зображення хмелю, несе таке ж символічне навантаження: побажання плодороддя й багатства.

Роль оберегів виконували писанки із символами-попередженнями, серед яких орнамент «вовчі зуби» (с. Ропотуха Уманського р-ну), що оберігають домашніх тварин. Орнаментом «черепаха» (с. Ропотуха Уманського р-ну) часто називають зображення хреста, що означає землю з чотирма сторонами світу. У Куця це малюнок, який нагадує оленячі роги, що асоціювалися у наших предків із земною рослинністю. Сам же олень пов'язується із сонцем: він нібито виносить сонце на небо на своїх рогах.

Як бачимо, писанки відомого канадського колекціонера і майстра Мирослава Куця з фондів КДІКЗ відображають усі особливості писанкарства Черкащини і становлять неабиякий інтерес для дослідників.

Наталя Володимирівна ТИТАРЕНКО,

методист Харківського художнього музею;

ЛЕСЯ УКРАЇНКА. ТЕМАТИЧНА ГРАФІКА З ФОНДІВ ХАРКІВСЬКОГО ХУДОЖНЬОГО МУЗЕЮ

Ювілейні дати – це завжди привід вивести образ ювіляра з тіні минулого у сьогодення. В художніх музеях, де історична пам'ять зберігається в мистецьких творах, пам'ятні заходи суттєво активізують процес дослідження творчої спадщини за визначеною темою, надають можливість осмислити її на новому етапі розвитку культури. Так, ювілей Лесі Українки надав привід

зазирнути в музейні фонди. У фондосховищі сучасної графіки серед десятків тисяч аркушів зберігаються близько п'ятдесяти творів, пов'язаних з біографією і творчістю письменниці. Кожна робота, окрім неповторного художнього почерку її автора, демонструє актуальну на певний час мистецьку концепцію, що відповідає осмисленню творчої діяльності видатної співвітчизниці.

У графічному портреті Лесі Українки авторства народного художника України Василя Чебаника (1933 р.н.) риси зображеної абсолютно персоніфіковані. Але на відміну від фотознімків, на яких її обличчя зафіксовано в момент суворої стриманості, опоетизований образ гравюри викликає асоціації із зображенням античної богині з очима, що, як у Лесиної Мавки, «наче в душу зазирають».

Серія з п'яти ліноризів Валентина Кирилкова (1936 р.н., Луцьк) пов'язана з фактами перебування родини Косачів у Волинському краї – Луцьку, селах Колодяжне і Волошки. В композиціях архітектурні і природні елементи знаходяться у тісному взаємозв'язку. Завдяки орнаментиці форм художник створив опоетизоване середовище, в якому зрів талант поетеси.

Більшість тематичної графіки представляють ілюстрації до творів Лесі Українки. Особливою увагою художників відзначилась драма-феєрія «Лісова пісня». Розкриття актуальних соціально-етичних проблем через сюжет, в якому переплетено реальне і фантастичне та яскраві неоднозначні персонажі стимулювали злет образотворчої думки багатьох художників. У фондах представлено варіанти ілюстрування цього найвідомішого твору київських художників Володимира Василенка (1925-1997), Олександра Ніколайця (1933 р.н.), Миколи Шелеста (нар.1936 р.н.), львів'янина Івана Крислача (1929-2017). В колекції зберігаються сім офортів одного з перших ілюстраторів «Лісової пісні» народного художника України Михайла Дерегуса (1904-1997). Створюючи рівноцінні літературній мові ілюстрації, художник віддає перевагу таким прийомам зображення, що максимально наближують сцени, задіяних в них героїв і особливо краєвиди до життєвих реалій. В аркушах з чітко вибудованою композицією, бездоганно промальованими постатями і картинами природи спадає на очі те, що образи позбавлено національних ознак.

Це не відповідає авторській концепції твору, адже Леся Українка дає конкретне описання і місця подій, і вигляду героїв. Бачимо, що Дерегус, як представник свого часу, втілює у своїх ілюстраціях провідну в мистецтві радянської доби ідеологію нівелювання національного в поступі до створення інтернаціональної культури соціалістичного реалізму. Найбільш чисельною серією ілюстрацій до «Лісової пісні» в фондах музею є цикл ліноризів народного художника України Надії Лопухової (1928-2014), що складає 22 одиниці збереження. Лопуховій вдалося відтворити тематично-філософську

багатоплановість твору, в тому числі і завдяки створенню пантеону ірреальних істот – мешканців прадавнього лісу. Стиль виконання її ілюстрацій можна визначити як «фольклорний реалізм». На той час цей напрямок складав альтернативу реалізму натуралістичному.

Стилістичні запозичення з образотворчого фольклору, що часто визначали національну причетність, набули популярності у візуальному мистецтві на початку 1960-х років. Гравюри Лопухової за пластикою формоутворення і світлоносністю нагадують такий традиційний вид українського народного мистецтва, як інкрустація соломкою. В мистецтві ілюстрації, яка за специфікою свого жанру мала залишатись у рамках літературного нарративу, з 1970-х років спостерігається навернення до образотворчих прийомів, які формували асоціативне мислення глядача. Ксилографії київського художника Володимира Василенка (1925-1997) на історичні сюжети поетичних драм Лесі Українки «Роберт Брюс», «В катакомбах», «Ізоolda Білорука», а також офорти на філософські теми драм «Оргія» і «Кассандра» львівського графіка Василя Лучка (1926-2002) демонструють певні інновації графічної мови. Оригінальність композиційного рішення, в якому поєднується умовність простору і ознаки конкретного місця події, символіка образного ряду, – все, що стимулює у читача-глядача здатність мислення синтезувати багатопредметні, багат шарові ситуації. Такий підхід ілюстрування творів Лесі Українки дотепер вбачається надзвичайно актуальним тому, що виявляє і підкреслює глибину філософської думки її літературної спадщини, яка ще потребує ґрунтовного дослідження і осмислення.

ОХОРОНА КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ. КОНСЕРВАЦІЯ, РЕСТАВРАЦІЯ, РЕАБІЛІТАЦІЯ, МУЗЕЄФІКАЦІЯ ТА ПРИСТОСУВАННЯ ПАМ'ЯТОК

Олег Олександрович БЕЛЬКО,

кандидат історичних наук, молодший науковий співробітник Відділу керамології новітнього часу Інституту керамології – відділення Інституту народознавства НАН України, науковий співробітник Науково-пошукового сектору музейних PR технологій Центру популяризації гончарської спадщини України Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному, завідувач Редакційно-видавничого відділу Полтавської обласної універсальної наукової бібліотеки імені Івана Котляревського, викладач Полтавського фахового коледжу мистецтв імені Миколи Лисенка;

МУЗЕЇ У ФОРМУВАННІ РЕГІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ НАСЕЛЕННЯ

Демократизація українського суспільства змушує критично переглянути характер відносин між музейним закладом та відвідувачами, роль музеїв у неформальній і додатковій освіті, вихованні молоді, розвитку галузі рекреації та дозвілля, формуванні культурної політики держави. Сьогодні музеї України мають розширювати свої функції установ збереження, стаючи багатоцільовими осередками культури, науки, освіти відповідно до світової тенденції музейної справи: відкритий музей у відкритому суспільстві.

Музейницька сфера України перебуває у глибокій кризі, виживаючи у фінансово-правовій скруті та пристосовуючись до щоденних викликів часу. І це відбувається здебільшого через відсутність професійної освіти, обміну знаннями і технологіями, належного міжнародного співробітництва, через застарілі методи діяльності. До того ж, музейні колекції й інші документаційні ресурси все ще залишаються закритими для широкої громадськості. Відтак, актуальними є зусилля, спрямовані на віднайдення інструментарію, за допомогою якого ми зможемо досягнути і розвинути місію культурної спадщини в швидко мінливому середовищі.

Музеї є багатофункціональними інститутами соціальної пам'яті, посередництвом яких реалізується потреба суспільства у відборі, зберіганні та

презентації культурних і природних об'єктів, які усвідомлюються суспільством як цінності, що передаються з покоління в покоління.

Одними з тих, хто присвятив своє життя самовідданій праці розвитку і збереження народної традиції на Полтавщині, були Михайло Олександрович Олеховський, Кость Васильович Мощенко, Іван Андрійович Зарецький — плеяда науковців кінця XIX — початку XX століття, чийм розумом, подвижницькою, благочинною діяльністю творився літопис Природничо-історичного музею Полтавського губернського земства, нині Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського, якому виповнюється 130 років.

Серед етнографічної колекції Полтавського краєзнавчого музею понад 300 експонатів, що надійшли до фонду від Івана Зарецького в 1897, 1903-1909, 1911 роках. Загалом його експедиційно-збиральницька діяльність склала 1,5 тисячі етнографічних праць кінця XIX - початку XX ст., безцінна база в формуванні фонду культури не тільки Полтавської губернії, а й України в цілому. "Його наукова діяльність, — за дослідженням вченого-керамолога, доктора історичних наук, професора Олеса Пошивайла, — це глибоке розуміння величі народно мистецької культури українців, усвідомлення значення автентичних творів гончарства для самовідновлення нації, для збереження національної ідентичності етносу".

При створенні експозицій тогочасних музейних закладів характерною ознакою було студіювання конкретного матеріалу, закоріненого в архаїчних пластах народної традиційної культури (наукова позиція К. Мощенка, М. Сумцова, М. Біляшівського та ін.) Протягом століття характер експозицій Полтавського музею поступово трансформувався — від типологічного групування музейних предметів на початку минулого століття, через ансамблевий метод показу з часом і до створення архітектурно-художніх образів у добу нового українського відродження.

Глобалізація сучасного життя змушує музейні заклади переглядати і оновлювати методи своєї діяльності. Завдяки цьому музеї, відштовхуючись від суспільних запитів, поступово стають соціальними культурними інституціями в яких акумульовано соціально-історичний та культурний досвід людства.

Усвідомлення музеями своєї ролі у формуванні суспільної свідомості, регіональної ідентичності населення, встановленні взаєморозуміння, гуманістичному вихованню людини XXI ст. сприятиме посиленню їх значення як чинника формування сучасної національної культури. Кроком в цьому напрямі має стати програма розвитку і збагачення української культури, де важливе місце повинно бути відведено актуалізації регіональної культурної спадщини. Пам'ятки культури і мистецтва цінуються й зберігаються лише тоді,

коли суспільство бачить в них цінності, які мають бути збережені для майбутніх поколінь.

Доки є небайдужі люди до історії рідного краю, його вікових традицій, не перерветься нитка духовності, що єднає минуле, сучасне й майбутнє.

Лариса Григорівна ВИСОЦЬКА,

старший науковий співробітник картинної галереї Кам'янського державного історико-культурного заповідника;

З ІСТОРІЇ СТВОРЕННЯ ПЕРШОЇ НА ЧЕРКАЩИНІ СТАЦІОНАРНОЇ МУЗЕЙНОЇ ЕКСПОЗИЦІЇ ПРО ДІЯЛЬНІСТЬ ХОЛОДНОЯРСЬКОЇ ПОВСТАНСЬКОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ (1918 – 1922рр.)

В буремний час 1917-1922 років потужним осередком селянсько-повстанського руху проти загарбників (кайзерівських військ, денікінців, більшовиків) став Холодний Яр – урочище, розташоване у межах Чигиринського та Кам'янського районів на Черкащині. У 20-х роках ХХ століття тут існувала Холодноярська повстанська організація, яка під українським національним жовто-блакитним прапором УНР та чорним прапором Холодного Яру, на якому було написано «Воля України – або смерть!», вела запеклу збройну боротьбу за Українську державу. Цей період нашої історії був особливо замовчуваний радянською владою. Перша експозиція на Черкащині відкрита у 1997 році в історичному музеї Кам'янського державного історико-культурного заповідника (далі КДІКЗ) мала на меті музейними засобами розкрити історичну правду, оприлюднити раніше невідомі факти про епоху Визвольних змагань 1917- 1922 років на теренах краю, діяльність Холодноярської повстанської організації та участь земляків у доленосних подіях для України. Автором першої експозиції став завідувачий історичним музеєм Ю. Ю. Ляшко, який ще на початку 90-х років почав збирати матеріали про діяльність на теренах Черкащини Холодноярської повстанської організації. Створена експозиція, яку відвідувачі називали просто «Холодний Яр», викликала значний резонанс у суспільстві.

У 2007 році розпочався новий етап у створенні експозиції залу Визвольної боротьби 1917–1922 років та діяльності Холодноярської повстанської організації. Нова експозиція відрізняється від попередньої, в першу чергу, досконалим художнім оформленням та насичена новими матеріалами та експонатами, які вражають різноплановістю та цікавими історіями. Центральне місце в залі займає карта повстанської території, обрамлена прапорами Холодноярської організації. Привертає увагу відвідувачів

інсталяція, де стоять поряд, ніби переплетені, кулемет «Максим» і селянський плуг. Ця композиція розкриває всю сутність боротьби повстанців Холодного Яру: за землю і волю. Особливу групу експонатів нинішньої експозиції складають матеріали про наших земляків, доля яких пов'язана з подіями Української революції. Серед них світлина Федора Швеця, нашого земляка, члена Директорії УНР. Саме йому 22 січня 1919 року випала честь виголосити на Софійській площі Києва важливий історичний документ – Акт Злуки Української Народної Республіки і Західноукраїнської Народної Республіки.

Окрема група експонатів, представлених в експозиції, – це знахідки, привезені з пошукових експедицій. У 2014 році експедиція, яку організували учасники громадського об'єднання «Вільне козацтво Холодного Яру», віднайшла табір холодноярців-«залишенців». Повстанці-«залишенці» – це ті, хто залишився воювати у лісах Холодного Яру, вірні своїм поглядам та переконанням. Вони не піддалися на брехливі обіцянки більшовиків про «амністію», продовжили боротьбу навіть тоді, коли в Україні утвердилася диктатура чужинців і не було вже надії на визволення. Не виборовши перемоги для своєї власної держави, вони все ж не здавалися і стояли за волю України до останнього. Табір «залишенців» являє собою унікальну систему оборонних укріплень зі схронів і траншей, що розташовані між глибоких ярів на високому пагорбі. Пошуковці встановили, що загін повстанців складався приблизно з 50-70 бійців. У 20-х роках за триста метрів від табору був великий бій. Серед знайденого дуже багато гільз від зброї російського, австрійського, німецького, італійського, французького, японського виробництва, а також уламки посуду і деякі особисті речі повстанців. Саме ці знахідки з табору холодноярців - «залишенців» знайшли місце в експозиції історичного музею.

Експозиція залу Визвольної боротьби 1917-22 років в історичному музеї КДІКЗ на сьогодні не є сталою. Вона постійно поповнюється цікавими матеріалами, новими експонатами, адже дослідження теми продовжується. Підсумовуючи, слід зазначити, що експозиція залу Визвольної боротьби 1917-1922 років та діяльності Холодноярської повстанської організації в історичному музеї КДІКЗ поєднала в собі майстерно виконане оформлення з цікавими матеріалами, речовими експонатами. З її появою відкрились нові перспективи для вивчення, пізнання, аналізу, переосмислення минувшини нашого краю. Завдяки експозиції створено образ бурхливих, але доленосних подій 1917-1922 років та віддано належне учасникам Національно-визвольного руху 20-х років ХХ століття на території нашого краю. Також експозиція залу Визвольної боротьби 1917-22 років в історичному музеї КДІКЗ стала осередком патріотичного виховання молодого покоління.

Вадим ГАДЖАМАН,

ієрей, ректор Кам'янець-Подільського іконописного духовного училища;

ВИНИКНЕННЯ ТА ФОРМУВАННЯ ІСТОРИКО-ЦЕРКОВНИХ ДАВНЬОСХОВИЩ В УКРАЇНІ

В Україні започаткування музеїв пов'язане ще з часами Київської Русі. Осередками зберігання старовинних речей стали церкви й монастирі, які ними й залишалися упродовж багатьох століть. Системного характеру й наукової осмисленості виявлення й зберігання старовинних речей набуває у другій половині XIX — на початку XX ст., коли в Україні починають створюватись і функціонувати церковно-археологічні товариства й установи. Ці осередки виникали як єпархіальні органи і займалися виявленням, описом, збереженням матеріальних, архітектурних і писемних пам'яток, що в основному стосувалися релігійної сфери життя суспільства. Також учасники таких товариств займалися вивченням церковного життя окремих регіонів. Результати своєї роботи вони відображали у вигляді опублікованих збірників праць. І. О. Демуз, зокрема, пише про те, що в XIX — на початку XX ст. в Україні діяли такі установи: Подільський єпархіальний історико-статистичний комітет (м. Кам'янець-Подільський, 1865-1903 рр., з 1903 р. реорганізовано в товариство), Церковно-археологічне товариство при Київській духовній академії (з 1872 р.), Волинське церковно-археологічне товариство (м. Почаїв, з 1894 р., мало відділення у Луцьку та Володимирі-Волинському), Херсонське церковно-археологічне товариство (з 1904 р.), Полтавський церковно-археологічний комітет (з 1906 р.), Чернігівський церковно-археологічний комітет (з 1906 р.). Харківське церковно-археологічне товариство (з 1912 р.), Таврійське церковно-археологічне товариство (м. Сімферополь. 1913 р.). Як бачимо, першою установою такого типу є Подільський єпархіальний історико-статистичний комітет (1865 р.). Найбільш повно, на думку дослідника, в науковій літературі викладено історію Церковно-археологічного товариства при Київській духовній академії та Подільського єпархіального історико-статистичного комітету (згодом — товариство).

При окремих установах було створено давньосховища, які за своєю суттю стали прототипами сучасних музейних закладів. Діяльність учасників товариств, які займалися формуванням давньосховищ, не обмежувалась тільки пошуком, збиранням, описом старожитностей та долученням їх до колекцій, що вже існували у фондах, або створення з них нових колекцій. Багато зусиль було докладено для випрацювання методик їх опису та збереження.

Оскільки давньосховища функціонували як єпархіальні заклади, то члени єпархіальних історико-археологічних товариств/комітетів/братств та працівники давньосховищ більшою мірою звертали свою увагу на старовинні речі церковного характеру та на давні церковні реліквії. І, оскільки це спрямування у поповненні фондів давньосховищ було пріоритетним, то важливою ділянкою роботи стає збереження старовинних іконописних пам'яток.

Отже, на початок ХХ ст. в Україні було накопичено чималий досвід створення давньосховищ при церковно-археологічних товариствах/братствах/комісіях, наповнення їхніх фондів, систематизації й опису старожитностей. Спочатку матеріали фондів мали переважно церковний характер. Це були предмети церковного вжитку, Євангелії, хрести, стародруки, ікони тощо. Згодом колекції давньосховищ починають розширюватись за рахунок їх поповнення предметами матеріальної та духовної культури, які мають історичну й краєзнавчу цінність. Давньосховища поступово трансформуються в музейні заклади сучасного типу, набувають характерних рис світських інституцій, проте їхня роль у становленні музейної справи є неоціненною як у справі збирання й збереження старожитностей, так і в справі випрацювання методології проведення роботи зі збирання та опису предметів старовини.

Лариса Миколаївна КОЛЕСНИКОВА,

завідувач відділу зводу пам'яток та облікової документації ОКЗ "ХАРКІВСЬКИЙ НАУКОВО-МЕТОДИЧНИЙ ЦЕНТР ОХОРОНИ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ";

ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕНЬ ВІЙСЬКОВИХ ПОХОВАНЬ У КОНТЕКСТІ ПІДГОТОВКИ СТАТЕЙ ПРО ПАМ'ЯТКИ ІСТОРІЇ ДО ХАРКІВСЬКОГО ТОМУ «ЗВІД ПАМ'ЯТОК ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ»

У 2018–2020-х рр. співробітниками ОКЗ «ХАРКІВСЬКИЙ НАУКОВО-МЕТОДИЧНИЙ ЦЕНТР ОХОРОНИ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ» видано вже 3 книги із циклу енциклопедичних видань, запланованих обласною редакційною колегією Харківського тому «Звід пам'яток історії та культури України».

Перша книга «Звід пам'яток історії та культури України: Харківська область. м. Куп'янськ і Куп'янський район» (2018 р.), друга «Звід пам'яток історії та культури України: Харківська область. м. Чугуїв і Чугуївський район» (2019 р.), третя «Звід пам'яток історії та культури: Харківська область. м. Люботин. м. Первомайський та Первомайський район» (2020 р.).

Наразі, у зв'язку з адміністративно-територіальною реформою 2020 р., продовжується підготовча робота до видання додаткових томів по Куп'янському та Чугуївському районам Харківської області.

У підготовці окремих порайонних випусків Харківського тому «Звід пам'яток історії та культури України» використовуються «Методичні рекомендації по підготовці матеріалів Зводу пам'яток історії та культури України» (2008 р.). Із проголошенням незалежності України вперше видавалися у 1993 р. Звичайно, що на сьогоднішній день, робота Зводу потребує оновлення, особливо у законодавчій площині. Координує роботу Головна редакційна колегія зводу пам'яток (м. Київ). В областях створено обласні редколегії, в т. ч. Харківська обласна редколегія з підготовки Харківського тому «Звід пам'яток історії та культури» існує при Департаменті культури і туризму Харківської обласної державної адміністрації, до якої входять спеціалісти різних напрямків: історики, археологи, мистецтвознавці, архітектори та ін.

Наукова робоча група працює на базі відділу зводу пам'яток та облікової документації ОКЗ «ХНМЦОКС», яка й займається підготовкою матеріалів до видання.

Про високий рівень підготовки матеріалів Харківського тому відзначено Головною редакційною колегією, адже всі статті, які написані ще у 1980-х рр. проходять повне доопрацювання (нові ілюстрації, схеми-плани тощо). Так, як це видання енциклопедичного напрямку, то основну роль відображає в ньому створення розширеного науково-довідкового апарату (джерела і література, скорочення та аббревіатури, іменний покажчик, покажчик вулиць, постатейний покажчик).

Перед статтями розміщено нариси про історію створення районів Харківської області та загальний огляд пам'яток, які містяться на певній місцевості (тепер вже будуть додаватися нариси про окремі територіальні громади районів).

Основу ж енциклопедичного видання складають статті про пам'ятки, які в свою чергу поділяються за своєю характеристикою на декілька видів: археологія, історія, монументальне мистецтво, містобудування та архітектура, садово-паркове мистецтво, науки і техніки.

У Харківському томі Зводу більшість пам'яток становлять за видом: археологія та історія. В свою чергу, слід відмітити, що серед великої кількості історичних пам'яток, більшість з них — військові поховання: 1) братські могили та одиночні могили радянських воїнів періоду Другої світової війни (1939–1945 рр.), 2) одиночні поховання військовослужбовців, які загинули під час виконання інтернаціонального обов'язку під час війни в Афганістані (1979–

1989 рр.) та військовослужбовців, які з 2014 р. загинули, захищаючи суверенітет України у зоні проведення антитерористичної операції, з 2018 р. – операції Об'єднаних сил, яка триває й донині.

Могили учасників АТО (ООС), та загиблих в Афганістані, розташовуються переважно на місцевих цвинтарях. Більшість братських могил радянських воїнів створено в центрі населених пунктів, меншість – на цвинтарях. До цього часу, хоч пройшло вже 75 років з моменту закінчення Другої світової війни, проводиться процес перепоховання останків воїнів РСЧА із первісних місць поховань (на місці загибелі) до вже існуючих братських могил. У Харківській області створено чимало організацій, які проводять пошукову роботу з виявлення останків військовослужбовців, які загинули під час Другої світової війни, але найбільшу кількість перепоховань проведено пошуковою організацією СПП «Воєнні меморіали «Схід»». У 2017–2019 рр. співробітники ОКЗ «ХНМЦОКС» разом з ВГО «Союз «Народна пам'ять»» брали участь у пошуковій операції «Барвінківський котел–1942» біля с. Іванівка Барвінківської територіальної громади.

Отже, одне із основних завдань у роботі над статтями про ці пам'ятки, є встановлення загальної кількості похованих, точної дати періоду військових дій та підрозділу (полк, дивізія, армія), в якому служили загиблі. Братські могили (перепоховання), могили військовослужбовців (Героїв Радянського Союзу), які померли вже після закінчення Другої світової війни, становлять окрему групу статей про щойно виявлені об'єкти історії, які вміщено в Харківському томі енциклопедичного видання «Звід пам'яток історії та культури України».

Ярослав Володимирович ЛІХОЛЕТОВ,

голова Харківського міського центру захисту історико-культурної спадщини ГО «УТОПІК», аспірант кафедри українознавства, культурології та історії науки Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут», науковий співробітник відділу зводу пам'яток та облікової документації ОКЗ "ХАРКІВСЬКИЙ НАУКОВО-МЕТОДИЧНИЙ ЦЕНТР ОХОРОНИ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ";

ДО 55-РІЧЧЯ ХАРКІВСЬКОГО ОБЛАСНОГО ВІДДІЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО ТОВАРИСТВА ОХОРОНИ ПАМ'ЯТОК ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ

На сьогоднішній день є аксіомою те, що вивчення, збереження, використання та популяризація культурної спадщини (та культури загалом) має бути справою як держави, так і громадянськості.

Після війни розбудова Української держави поставила деякі об'єкти

культурної спадщини під загрозу подальшого руйнування. В той час з'являється гостра потреба у створенні більш-менш профільних інституцій з охорони культурної спадщини та залучення до цієї справи широких верств населення (на сьогодні ці інституції є – громадськими організаціями). У 2-й половині 1960-х рр. в Україні було здійснено спробу з організації УТОПІК. Прийнято вважати, що ініціаторами зусиль була на той час творча інтелігенція.

Втілення в життя визначених Статутом завдань здійснювалася через розгалужену мережу обласних (або низових – міських, районних і т. д.) організацій. Харківська обласна організація УТОПІК була заснована однією з перших в Україні – 20 вересня 1966 р. Фундаторами Товариства були обласний виконком та обласне управління культури, а також установи освіти (ХДУ ім. О. М. Горького), активні учасники руху за збереження історичної спадщини (Д. Г. Макаренко, доктор філологічних наук педагогічного інституту ім. Г. С. Сковороди М. Ф. Гетьманець, Герой Радянського Союзу, генерал-майор, керівник обласної ради ветеранів Великої Вітчизняної війни С. М. Остапенко). Першим головою організації обрано професор ХДУ, доктор історичних наук А. Г. Слюсарський, який обіймав цю посаду до 1971 року.

Вступити до організації могли активісти, які досягли 16-річного віку і учні навчальних закладів, що досягли 10 років і працювали в юнацьких та дитячих секціях дослідників пам'ятників. До колективних членів Товариства могли належати державні, громадські та інші організації.

Товариство внутрішньо було розділено на секції, такі як: мистецтва, археології, юних дослідників та охоронців пам'яток, військово-історична, літератури, фольклору та етнографії, пропаганди, історико-революційна, архітектурна. Також діяв народний університет під назвою «Пам'ятки України».

У період діяльності обласного відділення за їх участі відреставровано Успенський собор (м. Харків), головний корпус Харківської державної академії культури, ХДНБ ім. В. Г. Короленка (м. Харків), церква Володимирської ікони Божої Матері (сmt Кочеток), Спасо-Преображенський собор (м. Ізюм), комплекс Борисо-Глібського монастиря (с. Водяне). За часткової участі було створено музей ім. Г. С. Сковороди (с. Сковородинівка), музей гвардійців-широнінців (с. Таранівка, філія Зміївського краєзнавчого музею).

Представники Товариства брали участь у створенні нових об'єктів у м. Харкові і області, як наприклад, пам'ятники – Г. С. Сковороді, І. М. Кожедубу, М. В. Ломоносову, П. Грабовському, козаку Барвінку (м. Барвінкове), козаку І. Сірку (м. Мерефа) і т. д.

Варто відзначити, що обласне відділення Товариства займалось і видавничою діяльністю. Було випущено близько 10 довідників та книг, присвячені історії архітектури, пам'ятним місцям Другої світової війни та

іншим об'єктам культурної спадщини.

На початку ХХІ ст. ХОО УТОПІК знаходиться в упадку, і рідко з'являється в активній пам'яткоохоронній діяльності. Задля кооперації зусиль і посиленню громадської активності у липні 2019 року було створено новий відокремлений підрозділ Харківський міський центр захисту історико-культурної спадщини, який очолив фахівець із пам'яткоохоронної діяльності Я. В. Ліхолетов.

Таким чином, упродовж своєї діяльності Харківською обласною організацією УТОПІК разом з державними інституціями проводилась значна робота з охорони, збереження, обліку та реставрації, реновації, відновлення історичних, культурних та мистецьких об'єктів. Але, як і 55 років тому, так і у наш час культурна спадщина залишається у важкому стані, оскільки пам'ятки як руйнувалися, так і продовжують зазнавати руйнувань (природних чи рукотворних).

Володимир Михайлович ЛОПАТЬКО,

доцент кафедри реконструкції та реставрації архітектурних об'єктів Харківського національного університету будівництва та архітектури;

ПОПЕРЕДНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ПОПЕРЕДНІ РОБОТИ ПО КОНСЕРВАЦІЇ БУДИНКУ ІГУМЕНІ ХОРОШЕВСЬКОГО МОНАСТИРЯ

На території геріатричного пансіонату в селищі Хорошеве, розташованого біля Харкова, знаходиться цікава пам'ятка архітектури середини ХІХ століття – будинок Ігумені Хорошевського монастиря. Перші згадки про Вознесенський дівочий монастир відносяться до 1654 року.

У 1744 році трапилась пожежа, яка знищила майже весь монастир. Після закриття монастиря з 1921 тут розміщувалось "містечко" інвалідів громадянської війни, після Великої Вітчизняної Війни - геріатричний диспансер.

На території диспансеру збереглися фрагменти монастирської огорожі та башти, монастирська лікарня, будинок ігумені та частина культових споруд.

Об'єктом дослідження є будинок ігумені Хорошевського монастиря, який був побудований харківським губернським архітектором А.А.Тоном.

Точна дата будівництва будівлі не встановлена, але за стилістичними особливостями будинок можна віднести до середини ХІХ століття.

На сьогодні колишній будинок ігумені не експлуатується. Прийнято рішення законсервувати пам'ятку архітектури, а в недалекому майбутньому провести його реставрацію та пристосування під будинок літніх людей.

Для виконання цих робіт на об'єкті був виконаний початковий етап науково-дослідних робіт, спрямованих на ознайомлення з пам'яткою.

Попередні дослідження восени 2020 року виявили, що будівля знаходиться в незадовільному, а частково в аварійному технічному стані. Відсоток втрат на сьогодні складає 42,7%.

У підсумку виконаних попередніх досліджень була складена Програма виконання невідкладних консерваційних робіт на пам'ятці архітектури, яка включає:

- перешкодити замоканню цокольної частині будівлі методом зрізання ґрунту навколо будівлі, облаштування бетонного вимощення, гідрофобізація цегляної кладки, вивезення сміття;
- ін'єктирування тріщин у зовнішніх стінах, в перемичках;
- облаштування цементної стяжки в місцях віконних зливів, міжповерхових поясів з подальшою гідрофобізацією;
- покрити всі металеві елементи горизонтальних затяжок спеціальними фарбами з перетворювачами іржі;
- металеві елементи затяжок в штрабах обетонувати і закласти цеглою;
- відновити втрачене скління зовнішніх вікон, зміцнити штапиками збережене скло;
- видалити зі стін зруйновану цеглу, а ділянки вивалів кладки відновити з дотриманням порядовки;
- зовнішні поверхні цегляних стін будівлі і прибудов покрити гідрофобною рідиною;
- перекласти зруйновану кладку аттіків бокових різолітів з подальшим покриттям оцинкованою сталлю;
- встановити металеві сітки в вікнах аттіків з метою провітрювання горища;
- виконати ремонт металевої покрівлі з облаштуванням водовідведення;
- встановити водостічні труби по всьому периметру покрівлі;
- ділянки покрівлі в місцях різолітів перестелити з облаштуванням надійних розжолобків; - додатково посилити обрешітку покрівлі;
- посилити або замінити зруйновані кроквяні конструкції;
- перед ремонтом даху видалити аварійні ділянки горищного перекриття, влаштувати ходові майданчики з дощок. На ділянках розбирання відновити тимчасове горищне перекриття;
- на другому поверсі в місцях провисання горищного перекриття встановити дерев'яні протиаварійні стійки;
- посилити аварійні ділянки сходів;
- в цокольному поверсі передбачити провітрювання, а ділянки цегляної

кладки, уражені грибком, покрити протигрибковими сполуками. Тріщини в склепіннях заін'єктирувати, а на ділянках просадки склепінь встановити підпірки в вигляді кружало;

- всі існуючі інженерні мережі в будівлі повинні бути знеструмлені, а електроосвітлення повинно бути оформлено за тимчасовою схемою;

- консервація об'єкта передбачає постійний моніторинг інженерними службами КУ «Хорошевський геріатричний пансіонат»;

- консервація об'єкта передбачає подальше дослідження об'єкта з метою реставрації та пристосування.

Проектом консервації передбачити розкриття цокольного поверху від земляної засипки, облаштування бетонного вимощення навколо будівлі, методом вертикального планування передбачити водовідведення в сторону схилу.

Ольга Олександрівна ШВИДЕНКО,

кандидат архітектури, доцент кафедри реконструкції, реставрації архітектурних об'єктів Харківського національного університету будівництва та архітектури;

ІСТОРІЯ СКВЕРІВ ТА ПАРКІВ КУП'ЯНСЬКА

Історія виникнення перших громадських парків у місті Куп'янську відраховується з 1871 року, коли у архівних документах зустрічаємо, що стараннями виключно повітового урядника Прожанського у центрі міста були насаджені дерева, які згодом мали перетворились на місто прогулянки містян. Проаналізувавши листівки з видами міста кінця XIX – початку XX століття, можна зі значною долею впевненості зазначити, що ці дерева містились між вулицями 1 Травня (колишня Білгородська) та Садовою.

Зі спогадів вчительки О.А. Валяшко відомо, що у 1870-х роках її батько А.П. Воляшко, який був провізором місцевої аптеки, посадив сад, який згодом перетворився на Миколаївський міський сад. Декілька кущів бузку з цього саду збереглись й понині, і мають меморіальне значення, тому що разом з батьком їх садив М.А. Валяшко, майбутній відомий радянський вчений у галузі хімії та фармації. Можемо припустити, що ділянка закладена А.П. Воляшко згодом була додана до первісного невеличкого скверу і таким чином утворився Міський сад.

У 1950-х роках відбулась реконструкція центру міста у тій частині, де сьогодні міститься будинок Куп'янської районної ради. Були знесені старі торгові лавки та складські приміщення, а на їх місці розбили 2 сквери, що

примкнули до ділянки, висадженої А.П. Воляшко. В одному з них встановили пам'ятник В. Леніну у іншому Т.Г. Шевченку.

Перший міський сад Куп'янська з кінця XIX століття до теперішнього часу не зберіг ані свого автентичного планування, ані своїх кордонів, ні архітектурних деталей. Він не зберіг навіть своєї назви, але, тим не менш, продовжує залишатись сталою ознакою планування головної площі Куп'янська, що сьогодні має назву Центральна. Історично закріплено що, це територія на якій містяться впорядковані сквери та найкращі міські монументи.

На початку XX століття біля тогочасного північного кордону у Куп'янська було закладено Великий сад. Він був насаджений навколо міської лікарні. У міжвоєнні часи територія зеленої зони була значно розширена за рахунок колишньої Тюремної площі. Таким чином була створена єдина зелена зона до якої входив сад лікарні, озеленена територія школи №1 та парк, що пізніше отримав ім'я похованої у Куп'янську Л.Г. Мокієвської, єдиної жінки, що була командиром бронепоезда.

Парк ім. Л.Г. Мокієвської після II Світової війни отримав формат міського парку культури та відпочинку, тобто був парком-клубом, характерним саме для СРСР. Тут також було облаштовано меморіальну зону у якій були поховані солдати та офіцери, загиблі під час II Світової війни.

Розквіт парку прийшовся на післявоєнний час, але у другій половині 1960-х років парк поступово почав втрачати своє значення, як головного місця відпочинку. Наприкінці 1970-х років частину його території було віддано під забудову. У 2017 році, у зв'язку з програмою декомунізації парк було перейменовано – він отримав назву «Сквер Перемоги», що, зважаючи на його теперішні розміри, значно більше відповідає його сутності.

Зелений сквер, що сьогодні маловідомий і занедбаний, порівняно з іншими паками центра міста, знаходиться позаду вокзалу «Куп'янськ – Північний». Згідно з краєзнавчими розвідками комсомольці засипали болото та розбили перший у місті парк, де провадилась клубна робота. Тоді він мав назву парк «Буф». Зважаючи, що назва парку часто зустрічалась у першій половині 1920-х років, саме цим часом можна датувати цей об'єкт.

Планувальна структура цього об'єкту дуже проста – пряма головна алея та коло. Найбільш значущим елементом парків міжвоєнного часу був танцмайданчик, який навіть отримав переносну назву коло (рос. - круг). Пряма головна алея та алея-коло були характерними елементами міських парків, що з'являлись у СРСР у 1930-х роках. Зважаючи, що планування цього об'єкта повністю збережено можна рекомендувати відновлення цього об'єкту у якості міської зеленої зони з обов'язковим збереженням його планування.

Тетяна Анатоліївна ГЕРАСИМЧУК,

науковий співробітник Національного історико-архітектурного заповідника «Кам'янець»;

**ДОСЛІДЖЕННЯ ОБ'ЄКТІВ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ
ХМЕЛЬНИЧЧИНИ НА ПРИКЛАДІ БУДІВЛІ МЛИНА ПОЧ. ХІХ СТ.
В ГОРОДОЦЬКОМУ РАЙОНІ**

Охорона та збереження культурної спадщини є основним напрямком діяльності у сфері культури. Адже об'єкти культурної спадщини – визначні місця, споруди, комплекси - донесли до нашого часу цінність з архітектурного, археологічного, мистецького, наукового, естетичного і художнього погляду та зберегли свою автентичність.

На території сучасної Хмельницької області розташовано безліч об'єктів культурної спадщини - це пам'ятки мистецтва, історії, археології та архітектури, місцевого і національного значення, а також ряд щойно виявлених об'єктів культурної спадщини.

Одним із досліджених об'єктів Хмельниччини є будівля Млина початку ХІХ ст. в селі Кузьмин Городоцького району Хмельницької області.

Млин в селі Кузьмин збудований в 1840 році і стоїть на греблі, що з'єднує лівий та правий береги річки Смотрича. Млин споруджений з традиційною метою розмелювання зерна. На 1913 р. є відомості, що млин був вальцьовий і його власницею була Залеська М.Є. Млин функціонував ще на початку 1990-х років, але працював на електроприводі.

На сьогодні млин є об'єктом культурної спадщини розташований на південному березі гирла річок Смотрич та Сквила. У функціонально-розпланувальній системі об'єкт знаходиться в історичному середмісті с. Кузьмин.

В архітектурному плані будівля млина двоповерхова з горищем. Споруда кам'яно-цегляна з потинькованими стінами і Г-подібна в плані, з габаритними розмірами 30,35м x 17,25м. З західної сторони споруди проходить заболочена млинівка, через яку прокладений арковий, критий міст, що сполучає млин зі складською спорудою. Розпланувальна типологія споруди: зальна. У споруді наявні три входи – з півночі, зі сходу та з мосту.

Усі зовнішні стіни кам'яні та побілені, віконні та дверні прорізи мають прямі або лучкові перемички. Східний фасад горизонтально розчленований міжповерховою простою тягою та профільованим вінчаючим карнизом. Вікна нижнього та верхнього рядів відрізняються пропорціями та мають прості обрамлення. Південний фасад таким же чином членується карнизами та розділений трьома лопатками, які закінчуються на рівні початку горища.

Архітектура західного фасаду максимально спрощена, вінчаючий карниз влаштовано тільки від лівої частини мосту до внутрішнього кута.

Сьогодні споруда не використовується і не законсервована та знаходиться в занедбаному стані.

Млин с. Кузьмин Городоцького району внесений до «Анотованого списку (Матеріал до складання і редакції «Словника пам'яток історії і архітектури Хмельницької області (розділ містобудування та архітектури)»), підготовленого Науково-дослідним інститутом теорії і історії архітектури та містобудування (НДІТІАМ) в 1994 р. за результатами підготовки матеріалів до Зводу пам'яток історії та культури під назвою «Млин (мур)», датований поч. ХІХ ст. А згідно з наказом управління культури, національностей, релігій та туризму Хмельницької ОДА від 28.02.2013 р. №65 н. «Про доповнення щойно виявлених об'єктів архітектури Хмельницької області» будівля Млина початку ХІХ ст. в с. Кузьмин Городоцького району є щойно виявленим об'єктом культурної спадщини. На сьогодні Національним історико-архітектурним заповідником «Кам'янець» виготовлена облікова документація на щойно виявлений об'єкт культурної спадщини «Млин», який є зразком промислової архітектури поч. ХІХ століття. Щойно виявлений об'єкт культурної спадщини Млин, збудований 1840 році зберіг в значній мірі об'ємно-просторове рішення, планувальну структуру та відіграє акцентну роль в навколишньому середовищі.

ЦЕРКОВНЕ ПАМ'ЯТКОЗНАВСТВО

Віктор Олексійович ВЕКЛЕНКО,

директор Громадського історико-етнографічного ставрографічного Музею Хреста;

ЗНАХІДКИ ЗАПОРОЗЬКИХ ХРЕСТІВ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ В ФОНДАХ ГРОМАДСЬКОГО ІСТОРИКО-ЕТНОГРАФІЧНОГО СТАВРОГРАФІЧНОГО МУЗЕЮ ХРЕСТА

Впродовж останніх років українська ставрографія почала робити перші кроки у напрямку перетворення на хрестологію завдяки потужному накопиченню матеріалів Громадським історико-етнографічним ставрографічним Музеєм Хреста (на сьогодні фонди нараховують близько 10 тисяч експонатів), аналітичній роботі та публікаційній діяльності комплексів різновидів виробів українських хресторобних майстерень, внаслідок чого до наукового обігу введено сотні артефактів дрібної культової пластики. Незважаючи на складнощі, пов'язані як із певною депаспортизованістю знахідок, так і з специфікою визначень і датувань, завдяки опрацюванню регіональних колекцій хрестів, на сьогодні є підтвердженням як існування регіональної ставрографічної етніки, яка чудово вкладається в межі етнічних українських земель, так і наявність притаманній тій чи іншій місцевості зразків натільних і нагрудних хрестів – хрести волинські і подільські, поліські і південнокиївські, слобожанські і запорозькі.

Тип запорозьких хрестів визначений завдяки знахідкам на території Нижнього Присамар'я. Основою для визначення зазначеного типу слугує техніка виготовлення та форма виробу. У переважній більшості випадків запорозький хрест виготовлявся вирубуванням чи вирізуванням із металевої платівки мідного сплаву (бронза або латунь) і лише іноді литтям основи в однобічній формі. За формою хрести – прямі латинські із значним лінійним розширенням напівбалок. Закінчення у більшості випадків трикутні, але зустрічаються варіанти з підтрикутною формою, підтрикутно-криноподібною, трійчастою-тризубою тощо. Досить часто спостерігається асиметрія як у формі знахідки, так і розміщенні зображень. Зображення нанесені карбуванням, переважно – на лицевому боці: хрест, сяйво, промені – як у середохресті, так і на кінцях напівбалок. На пізніших виробах, орієнтовно кінця XVIII – першої

половини XIX ст., на кінцях розташовуються вибиті штампом квіти.

Переважна більшість знахідок зроблена в межах колишніх вольностей Війська Запорозького низового. Також, достатньо численні знахідки аналогічних виробів отримано з суміжних територій – в першу чергу Полтавщини й Харківщини. Датування запорозьких хрестів дуже умовне. Відповідно до хронологічних меж існування Новобогородицької фортеці (1688–1799), деякі варіанти цього типу (зокрема із підтрикутним/криноподібним закінченням напівбалок) можемо віднести саме до цього періоду. В цілому ж вважаємо, що більшість запорозьких хрестів була виготовлена саме у другій половині XVIII – першій половині XIX ст.

В зібранні Громадського історико-етнографічного ставрографічного Музею Хреста знаходиться понад 150 примірників, з них близько 30 походить з території Харківської області, зокрема з Валківського р-ну – 3, Барвінківського – 3, Ізюмського – 5, Куп'янського – 5, Зачепилівського – 3, Красноградського – 3.

80% виробів мають трикутні закінчення, декоровані по кінцях балок штампом у вигляді квіток (частіше – шестипелюсткових), внутрішній чотирикінцевий хрест карбований рисками, іноді – «зубчиком». Варіанти декору досить різноманітні. Подібні знахідки датуються XIX ст. Загальні форми, як і карбування часто – з істотною асиметрією, що свідчить не просто про кустарне виробництво, а про індивідуальну саморобність. Загальна нечисленність знахідок не може дати інформацію про осередки виготовлення, але досвід свідчить, що вони мають бути, особливо це стосується Приорілля, де з території колишньої Полтавщини походить майже третина знахідок зазначеної категорії.

Наведені запорозькі хрестики з Харківської області демонструють максимальний зв'язок із традицією виготовлення хрестів на території Вольностей Війська Запорозького низового другої половини-кінця XVIII століття, але більшість їх, як це видно з асиметричності форм, нанесення штампів і карбування, виготовлялися вже у XIX столітті, причому навіть не кустарними майстернями, а індивідуально в сільських чи хутірських обійстях.

Марина Іванівна ЄНКО,

учений секретар Національного музею-заповідника М.В. Гоголя;

ГОГОЛІВСЬКА РОДИННА ЦЕРКВА РІЗДВА ПРЕСВЯТОЇ БОГОРОДИЦІ

Церква Різдва Богородиці, села Гоголеве (Василівки) була побудована в період з 1819 по 1821 р. Відкрита в червні 1821 року. Церква була цегляна, тинькована, хрестової форми, однокупольна, розрахована на 200 прихожан. Як і садиба, церква була побудована в стилі класицизму. Вивчаючи фото церкви можна сказати, що відносилась вона до стилю “зрілого”, чи “високого” класицизму, що панував в архітектурі царської Росії того періоду. Ця будівля майже не мала зовнішнього декору; її вишуканість і краса полягає в простоті і ясності архітектурного образу. Центральний восьмигранник церкви був увінчаний невисоким напівциркульним куполом. Освітлювалась церква через нечисленні віконні прорізи, прямокутні та напівциркульні у першому ярусі будівлі та круглі у восьмиграннику.

На території церкви було родинне кладовище де були поховані всі члени Гоголівської родини, які помирали у Василівці. У кліровій книжці Полтавської єпархії на 1912 рік (запис № 949) говориться, що у володінні церкви під погостом нараховувалося 196 квадратних сажнів землі. На 1895 рік у приході цієї церкви було 2365 прихожан. У приход входило іще вісім хуторів: Шарлаївка, Воронянщина, Ганівка, Маликівщина, Климовка, Коваленки, Лифарі, Данилевщина. При церкві діяла церковно-приходська школа відкрита 1896 р., де навчалися хлопчики.

За малюнками М.В. Гоголя, ще при його житті, було зведено дзвіницю і огорожу навколо церкви. Креслення дзвіниці збереглися до сьогодні і знаходяться в фондах музею. Дзвіниця була виконана з дерева, у вигляді відкритої альтанки з шатровою покрівлею та невеликою маківкою з хрестом.

Приблизно на початку XX століття біля церкви була побудована інша дзвіниця - цегляна, тинькована, досить висока, також в стилі класицизму.

Церква проіснувала до 20-х років XX сторіччя, коли розпочалась перша хвиля репресій проти священників. 1933 року церкву було зачинено, з дзвіниці зняли три дзвони четвертий середній, залишили як пожежний який існує і понині. У 1935 році розібрали дзвіницю. У 1940 році біля церкви зібрався великий натовп. На очах в усіх присутніх вчитель місцевої семирічної школи виліз на купол церкви і знявши хреста кинув його у низ.

Підчас II Світової війни церква у Яновщині відновила свою діяльність.

Службу розпочав проводити у 1944 році ієрей Віктор Боряківський. Після війни у на пів зруйнованій церкві довгий час була комора, зерносховище. Про те, цю пам'ятку історії нажалі не врятував, і той факт, що в березні 1956 року була прийнята Постанова Ради Міністрів УРСР № 320 «Перелік пам'яток архітектури, що перебувають під державною охороною». В числі названих пам'яток була і церква в с. Гоголіві (Василівка).

У 1957 році церква по цеглині була розібрана, навіть фундамент був розібраний місцевими жителями. А рів який залишився із фундаменту був засипаний різним непотребом про що свідчать археологічні розкопки, які були проведені на початку 2000-их років.

Дзвін – єдина частка родової церкви Гоголів-Яновських, яка збереглася і нині. І хоча поки він стоїть в музейній кімнаті на великій старовинній скрині, науковців закладу не полишає надія, що все таки, із часом буде відбудовано дзвіницю й сімейний храм Гоголів-Яновських, щоб зайняти своє почесне місце у духовному ансамблі знаменитої родини.

Василь Максимович ІВАНОВ,

молодший науковий співробітник відділу пам'яток історії ОКЗ "ХАРКІВСЬКИЙ НАУКОВО-МЕТОДИЧНИЙ ЦЕНТР ОХОРОНИ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ", секретар Харківського міського центру захисту історико-культурної спадщини ГО "УТОПІК";

ПЕРЛИНА СТАРОГО ХАРКОВА УСПЕНСЬКИЙ СОБОР (ДО 250-РІЧЧЯ З ПОЧАТКУ ЗВЕДЕННЯ)

Перша згадка Успенського собору в письмових джерелах зустрічається в донесенні 1658 року воєводи Офросімова, направленому ним до Москви. Згідно з ним, дерев'яний храм був побудований в 1657 році, а деревину для церкви возили козаки при Сіліфонтовому, першому харківському воєводі. Побудований храм був однопрестольний з невеликою площею. Спочатку в храмі не було навіть дерев'яних ікон. Також були відсутні численні богослужбові книги, які були необхідні для повного богослужіння. Царем кілька разів давалися вказівки про надання допомоги і передачі Успенському собору ряду богослужбових книг та ікон.

До 1680-х років дерев'яний храм вже прийшов у аварійний стан і в 1685 - 1687 рр. всередині фортеці будується новий кам'яний собор. Освячення храму провів Білгородський митрополит Авраамій в 1688 році. На місці розташування престолу старого дерев'яного храму аж до початку XVIII століття стояла дерев'яна каплиця. Також була побудована окремо розташована кам'яна

дзвіниця, але дата її будівництва невідома.

8 липня 1733 року (можливо 3 березня) собор постраждав від великої міської пожежі. Але вже в 1734 році храм був відновлений.

У 70-х роках XIX століття храм вирішили розібрати, щоб звести новий. З благословення Самуїла Міславського 14 травня 1771 заклали новий кам'яний храм за планом московського, найбільшого в Замоскворіччі, храму священномученика Климента, папи Римського.

Будівництво собору тривало дванадцять років, і було завершено в червні 1783 року.

Після зведення собору постало питання про будівництво нової дзвіниці. Рішення про це було прийнято в 1819 році.

2 серпня 1821 року преосвященним Павлом була закладена нова дзвіниця. 5 листопада 1833 був освячений головний престол на честь Богоявлення Господнього, а 12 листопада того ж року преосвященним Інокентієм Александровим був освячений боковий вівтар на честь Святої Великомучениці Параскеви. У 1837 році роботи були продовжені, але вже під керівництвом архітектора А. Тона, і проект був в основному завершений на початку 40-х років.

Повністю будівельні роботи були завершені тільки в 1844 році.

4 листопада 1846 року собор отримав статус кафедрального, а Покровський собор, який був до цього кафедральним, став просто монастирським храмом.

3 травня 1855 року Харківське міське товариство прийняло рішення, згідно з яким влітку 1862 року придбали і встановили на дзвіницю годинник.

Незабаром до дзвіниці прибудували каплицю, освячену на честь Святого Миколая. У ній в 1886 році побудували іконостас, розмістивши перед ним огорожу у вигляді бронзової решітки.

У 1917 році будівлю собору було експропрійовано владою.

У 1924 році на дзвіниці була встановлена антена першої української віщальної радіостанції. Радіостанція пропрацювала до 1941 року. Протягом другої половини 1920-х років з собору були винесені всі цінності. У 1929 році були знесені всі п'ять куполів Успенського собору, зняті дзвони з дзвіниці. У середині храму побудували перекриття, розбивши обсяг будинку на два поверхи.

Під час Великої Вітчизняної війни собору вдалося уникнути руйнування, хоча навколо нього було знищено багато будівель. У повоєнний час в будівлі собору функціонували швейний і фарбувальний цехи.

В кінці 1950-х в соборі провели ремонтні роботи.

Протягом 1970-х - початку 1980-х років проводилася комплексна

реставрація собору і дзвіниці з метою відновлення до автентичного вигляду храму другої половини XVIII століття.

1 грудня 1986 року в приміщенні храму було відкрито Будинок органної та камерної музики, розрахований на 472 місця.

Перше богослужіння у відреставрованому соборі відбулося 2 листопада 1990 року, його провів митрополит Харківський і Богодухівський Никодим. Статут Свято-Успенського собору був затверджений 4 березня 1992 року, після чого на підставі договору з Харківською філармонією в соборі проводили нерегулярні богослужіння.

21 листопада 2006 року було відновлено хрест на дзвіниці.

У 2009 році з другої спроби владою було підписано рішення про передачу Успенського Собору в ведення Харківської Єпархії УПЦ. До 2010 року в Соборі паралельно повинні були проходити концерти органної музики і церковні служби.

В 2016 році Успенський Собор повністю перейшов у відання Єпархії.

28 серпня 2018 р. Високопреосвященнішим митрополитом Онуфрієм була освячена трапезна в підвальному поверсі собору.

Постановою Ради Міністрів УРСР від 24.08.1963 №970 будівлю собору було занесено до переліку пам'яток архітектури та містобудування національного значення з охор. № 693.

Постановою Ради Міністрів УРСР від 06.09.1979 № 442 дзвіницю собору також було занесено до переліку пам'яток архітектури та містобудування національного значення з охор. № 1603.

Віктор Олексійович ВЕКЛЕНКО,

директор Громадського історико-етнографічного ставрографічного Музею Хреста;

Зоя Павлівна МАРІНА,

кандидат історичних наук, доцент кафедри історіографії, джерелознавства та архівознавства Дніпровського національного університету ім. О. Гончара;

Олександра Володимирівна РОМАШКО,

кандидат історичних наук, доцент кафедри історіографії, джерелознавства та архівознавства Дніпровського національного університету ім. О. Гончара;

ОГЛЯД СТАВРОГРАФІЧНИХ МАТЕРІАЛІВ XVII–XIX СТ. З ТЕРИТОРІЇ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ В ФОНДАХ ГРОМАДСЬКОГО ІСТОРИКО- ЕТНОГРАФІЧНОГО СТАВРОГРАФІЧНОГО МУЗЕЮ ХРЕСТА

Територія Слобожанщини, зокрема – Харківщини, достатньо насичена

колонізаційними хвилями Московії-Російської імперії кінця XVI–XVIII ст. і міграційними хвилями українців з Правобережної України XVII ст. Завдяки розвідкам І. В. Голубєвої на Харківщині, сьогодні визначено археологічно дві культурні традиції (московська і черкаська), проте ставрографічні матеріали регіону залишаються мовчазними свідками етноісторичних процесів. Проблема міститься в нечисленності знахідок хрестів в матеріалах археологічних розкопок, а також в потужному впливі російської ставрографічної традиції, яка відносить низку категорій натільних (нагрудних) хрестів до предметів старообрядницького вжитку.

Археологічне відкриття Новобогородицької фортеці – Старосамарського ретраншементу, а пізніше – створення Громадського історико-етнографічного ставрографічного Музею Хреста, десятки публікацій окремих знахідок і комплексів виробів дрібної культової пластики стали проривом в цій галузі. Внаслідок цього до наукового обігу були введені не тільки сотні знахідок, але і відбулося створення розуміння регіональної етніки української ставрографії.

Надзвичайно цікавою в цьому сенсі є території сучасної Харківської області. Попри існуючі стереотипи про домінування московитських традицій, маємо звернути увагу на величезний комплекс з околиць с. Липці (1655 р.), який містить 341 знахідку, з яких українські жіночі натільні хрестики – 134, чоловічі – 124. Також маємо 7 московитських тільників другої половини XVII ст., 48 предметів російської традиції часів створення Української укріпленої лінії, 3 українські жіночі намистові хрестики XVIII–XIX ст. тощо. Така картина достатньо репрезентативна для, фактично, всіх районів області, незважаючи на те, що частина земель області «отримана» від Полтавщини.

Потрібно зазначити, що московитські хрестики (з промінцями і кульками у зовнішніх кутах середохрестя) – достатньо нечисленні і пов'язуються, скоріш за все, з участю слобідських козаків у подіях Руїни і з присутністю московитів на Слобожанщині. Великі хрести московитської традиції пізніших часів (часто – із цатами) мають відношення до втікачів з території Московського царства, на основі яких народилися варіанти українських жіночих прикрас – нагрудних хрестів.

Одним з таких варіантів є так званий «Яблуневий Спас» – великий хрест просічного лиття із скляними вставками або їхньою імітацією, який походить, в свою чергу, від московитських краплеподібних хрестів, достатньо розповсюджених на території області і на суміжних землях (як, власне, архетип, так і похідні від нього).

Істотне розповсюдження мають запорозькі хрести – наслідок активних міграційних рухів на Запоріжжя і в зворотному напрямку, а ще – різноманітні жіночі хрестоподібні прикраси. Від запорозьких хрестів похідним варіантом є

слобожанські карбовані із приклепанним Розп'яттям, пізніші різновиди яких відливалися з мідних сплавів цілісно і золотилися.

В цілому ставрографічні матеріали Харківщини виступають репрезентативним джерелом міграційних процесів регіону. Крім того, на цій території яскраво представлені зразки як загальноукраїнської традиції натільних і нагрудних хрестів, так і місцевої регіональної. Подальше дослідження культових виробів етнографічного характеру зможе розширити наше бачення культурної дифузії не тільки вищеописаної області, але й інших українських земель.

Ярослав Володимирович ЛІХОЛЄТОВ,

голова Харківського міського центру захисту історико-культурної спадщини ГО «УТОПІК», аспірант кафедри українознавства, культурології та історії науки Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут», науковий співробітник відділу зводу пам'яток та облікової документації ОКЗ "ХАРКІВСЬКИЙ НАУКОВО-МЕТОДИЧНИЙ ЦЕНТР ОХОРОНИ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ";

ІСТОРІЯ СВЯТО-БОРИСО-ГЛІБСЬКОГО ЖІНОЧОГО МОНАСТИРЯ У С. ВОДЯНЕ

Свято-Борисо-Глібська жіноча обитель функціонує в селі Водяне (кол. Зміївського, нині Чугуївського району) Харківської області. Це православний монастир, богослужіння в якому проводяться з 1997 року. У монастирі знаходяться кілька священних реліквій, діє декілька храмів.

Храм на честь страсотерпців Бориса і Гліба було побудовано у 1905 році на місці старої дерев'яної церкви, яка станом на 1819 рік вже існувала. Після Жовтневого перевороту 1917 року богослужіння в храмі проводилось до поч. 1930-х рр. У 1932 р. храм було закрито комуністами. Під час більшовицької навали сторожки, огradки було знесено, а дзвони зняті, і вірогідно переплавлені у запчастини для сільгосптехніки. Під час Другої Світової війни деякий час був діючим протягом 1942-1943 років.

Викладений з червоної цегли, хрестоподібний в плані, з масивним восьмигранним шоломоподібним куполом на середохресті і подібним, але меншим за розмірами куполом-дзвіницею над бабинцем, новий храм було виконано в манері наслідування зодчества Візантії.

У 1984-1985 рр. Харківською обласною радою було дано розпорядження про те, щоб підірвати храм, але після спілкування з місцевим населенням цього не зробили, і будівлю храму було збережено.

У 1991 році зроблено першу спробу відновлення храму за сприяння

митрополита Харківського і Богодухівського Никодима. У 1995-1996 році настоятелем храму був ієромонах Севастіан (Щербаков). За його підтримки проводилися відновлювальні та реставраційні роботи. Храм був знову відкрито для паломників та відвідувачів.

20 липня 1997 року під час Богослужіння в храмі монастиря за легендами дивом миттєво оновилися ікона Спаса Нерукотворного. 28 жовтня 1997 року Священний Синод УПЦ (МП) ухвалили рішення вважати ікону Спаса Нерукотворного чудотворною. У тому ж 1997 році на кошти місцевих парафіян і благодійників побудовано 1-й житловий корпус і ряд підсобних приміщень, відновлено старовинний будинок колишньої парафіяльної школи. З травня 1999 – березень 2000 року споруджено 2-й житловий корпус.

11 квітня 2010 року вікарним єпископом Харківської єпархії архієпископом Ізюмським Онуфрієм (Легким) освячено місце під будівництво храму на честь Преображення Господнього. У 2012 році закладено капсулу і розпочато будівництво.

До 2012 року перебував у підпорядкуванні Харківської і Богодухівської єпархії УПЦ (МП), з 8 травня 2012 року в Ізюмській і Куп'янській, оскільки Харківська єпархія була розділена на дві, і Зміївської район відійшов до Ізюмської єпархії.

На сьогоднішній день жіночий монастир функціонує та приймає паломників, туристів та науковців.

Наукове видання

ТЕЗИ ДОПОВІДЕЙ ДО XXV МІЖНАРОДНОЇ НАУКОВОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ «СЛОБОЖАНСЬКІ ЧИТАННЯ»

В авторській редакції

Комп'ютерна верстка - Іванов В. М.
Редактор - Гобельовська Л. П.

Матеріали надано ОБЛАСНИМ КОМУНАЛЬНИМ
ЗАКЛАДОМ «ХАРКІВСЬКИЙ НАУКОВО-МЕТОДИЧНИЙ
ЦЕНТР ОХОРОНИ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ»

61022, Харківська область, м. Харків, майдан Свободи 5,
буд. Держпром, 1-й, під'їзд, 4 поверх, кімната 70, 73, 74

Код за ЄДРПОУ 32762301

тел. 705-40-66

www.spadschina.kh.ua

kharkivoks@ukr.net

Видавець та виготовлювач ТОВ «ДРУКАРНЯ МАДРИД»
через ФОП Гобельовська Л. П.

61024, м. Харків, вул. Максиміліанівська, 11.

Тел.: (057) 756-53-25

Свідцтво суб'єкта видавничої справи:

Серія ДК № 4399 від 27.08.2012 р.

www.madrid.in.ua

info@madrid.in.ua

ОКЗ «ХНМЦОКС»